

*Навчально-методичний комплекс
з методики виховної роботи*

Міністерство освіти і науки України

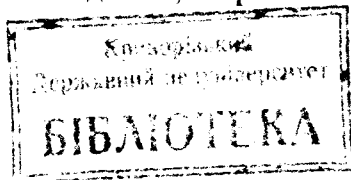
З.В. Друзь

897768

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК З ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИХОВАННЯ

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*

2-е видання, стереотипне

Київ
2010

УДК 37.01(03)
ББК 74.200я2

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (лист № 1.4/18-Г-771 від 02.04.08 р.)

Рецензенти:

В.К. Майборода, доктор педагогічних наук, професор, Заслужений працівник народної освіти, проректор з наукової роботи Національної академії СБУ;

Н.М. Дем'яненко, доктор педагогічних наук, професор, Інститут вищої освіти АПН України, заступник директора;

С.М. Щербина, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Криворізького державного педагогічного університету.

Друзь З.В. Термінологічний словник з теорії та методики виховання: Навчальний посібник. – 2-е вид., стер. – Київ, 2010. – 147 с. – (Навчально-методичний комплекс з методики виховної роботи).

У цьому науково-довідковому виданні вміщено узагальнену й систематизовану інформацію, основні поняття й терміни з теорії і методики виховання особистості.

Для педагогів-практиків, студентів і аспірантів, наукових працівників.

ISBN 966-06-0002-X

© З.В. Друзь. 2010

ВСТУП

Виховання – цілеспрямована система формування особистості. Основними складовими виховання, реалізація яких забезпечує всебічний і гармонійний розвиток особистості, є: громадянське виховання, розумове виховання, моральне виховання, екологічне виховання, ставе-ве виховання, правове виховання, трудове виховання, естетичне ви-ховання, фізичне виховання. Пріоритетним стає *гуманістичне ви-ховання* – створення умов для цілеспрямованого систематичного розви-тку людини як суб'єкта діяльності, особистості, індивідуальності. "Ви-ховання, створене самим народом і засноване на народних починаннях, має таку виховну силу, якої немає в найкращих системах, що ґрунту-ються на абстрактних ідеях чи запозичені в іншого народу" (К.Д. Ушинський). Національне виховання духовно відтворює в дітях народне, увічнює те специфічне, самобутнє, що є в кожній нації, а та-кож загальнолюдське, спільне для всіх націй.

Зміст національного виховання учнів визначає триада: "*громадя-нин – патріот – гуманіст*". Кожен з цих компонентів має свої специ-фічні ознаки.

а) ГРОМАДЯНИН:

- громадянська свідомість;
- громадянський обов'язок;
- громадянська відповідальність;
- громадянська гідність;
- громадянська активність.

б) ПАТРІОТ.

Патріотизм є головним чинником національного світогляду моло-ді. Від того, наскільки широко вона буде пройнята патріотичним по-чуттям, залежить міцність Української держави.

Характерні ознаки патріота:

- розуміння й сприйняття української ідеї;
- сприяння розбудові державної незалежності України;
- готовність до захисту своєї Батьківщини;
- пошана до історичної пам'яті;
- любов до рідної культури, мови, національних свят і тради-цій;
- дотримання Конституції України, дбайливе ставлення до національних багатств і рідної природи;
- збереження та зміцнення власного здоров'я і здоров'я одно-літків.

в) ГУМАНІСТ.

Характерні ознаки гуманної людини:

доброта;
 толерантність;
 справедливість;
 ширість;
 сумлінність;
 взаємоповага;
 принциповість;

непримиренне ставлення до фальші, цинізму, лицемірства, підлабузництва.

"Національне виховання забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли його творчі сили не будуть покалічені, а, навпаки, дадуть нові оригінальні, самобутні скарби задля вселюдського поступу: воно через пошану до свого народу виховує в дітях пошану до інших народів" (С.Русова).

Системи національного виховання за змістом та формами організації мають певні відмінності, що визначається особливостями регіону, району, умовами діяльності школи, рівнем національної вихованості учнів та постановкою виховання в сім'ї.

Найважливіша задача цивілізації – навчити людину мислити (Т.Едісон). Основними елементами нашого мислення є **поняття**. В поняттях відображаються найзагальніші і найважливіші властивості предметів і явищ, а також взаємовідношення між речами і явищами.

Будь-яке поняття характеризується змістом, обсягом і терміном. **Змістом поняття** називають сукупність істотних ознак об'єктів, що охоплюються поняттям, а **обсягом поняття** – сукупність об'єктів, на які поширюється дане поняття. Між змістом і обсягом поняття існує в певному розумінні обернена залежність: якщо збільшити зміст поняття, то зменшується його обсяг.

Поняття, як і різні предмети, мають свої назви, або терміни. **Термін** – слово або вислів, яким у певній науці називають один об'єкт і яке використовують з одним, точно окресленим значенням. Термін виконує дві функції: слугує назвою поняття і відображає зміст поняття. Термін без поняття не існує. Однак термін не можна ототожнювати з поняттям, яке йому відповідає: вони різняться між собою так, як відрізняється рослина від її назви, людина від свого ім'я тощо.

Зміст поняття розкривається в його **означенні**. Означити поняття – значить перелічити істотні ознаки предметів, відображених у даному понятті. Перелічити всі такі ознаки поняття часто буває нелегко, проте справа спрощується, якщо спиратися на поняття, встановлені раніше.

Найчастіше користуються означеннями, в яких визначено найближчий рід та істотні властивості (видові ознаки) означуваного поняття.

Оволодіти будь-яким навчальним предметом – це насамперед усвідомлено засвоїти понятійно-категорійний апарат (ключові слова-терміни).

"Термінологічний словник з теорії та методики виховання" є довідковим теоретико-методичним посібником, що передбачає забезпечення студентів педагогічних навчальних закладів, вихователів і батьків професійними знаннями (теорія виховання) та педагогічними вміннями (методика виховання). Термінологічний словник є короткою енциклопедією виховання особистості. Принцип добору термінів книжки, її словник: насамперед – терміни теорії та методики виховання тих дисциплін, які вивчаються у педагогічних вузах. Поняття, означення і терміни розташовані в алфавітному порядку (від А до Я). Вмішені у посібнику означення термінів і понять не повинні розглядатися як незаперечний аргумент у науковій дискусії.

При підготовці термінологічного словника використано матеріали енциклопедій і словників з філософії, психології, педагогіки, підручників педагогіки, монографічних педагогічних праць, сучасної української педагогічної періодики.

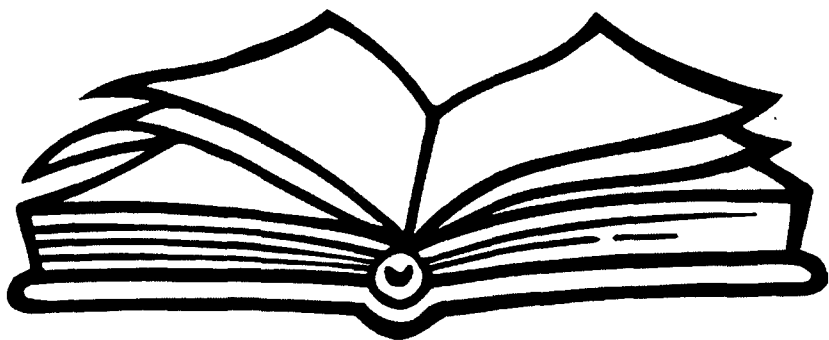
Своєрідним доповненням до Словника слугує посібник Друзь З.В. Виховні технології в сучасній школі. – КДПУ, 2005.

*Слова – образи;
словник – це Всесвіт
в алфавітному порядку.
Власне, словник є книга
в найширшому значенні слова.
Всі інші книги містяться в ній:
суть лише в тому,
щоб вилучати їх з неї...*

Вольтер

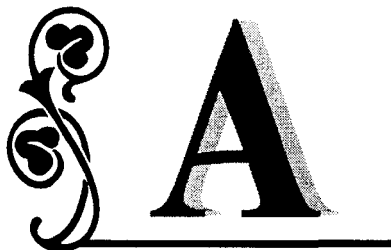
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

від А до Я

Нема мудріших, ніж народ, учителів,
У нього кожне слово – це перлина,
Це праця, це натхнення, це людина!

М.Т. Рильський

АВТОРИТАРНЕ ВИХОВАННЯ (від лат. *autoritas* – влада, вплив) – виховання, яке ґрунтується виключно на безумовному визнанні авторитету вихователя й повному підпорядкуванню вихованця його волі. **А.в.** було характерним для єзуїтських колегіумів і шкіл країн тоталітарного режиму. Починаючи з епохи Відродження, прогресивні педагоги й мислителі всіх країн виступали проти **А.в.** (Я.А. Коменський, Ф. Рабле, Г. Сковорода та ін.). Переконливо проти **А.в.** виступав Ж.-Ж. Руссо, запропонувавши теорію природного виховання. Він вважав, що дитина має підкорятися необхідності, силі речей, а не сваволі вихователя. Ряд принципів **А.в.** знайшов відображення в педагогічній теорії Й.Ф. Гербарта, однією з головних складових якої була система управління дітьми, спрямована на придушення їхньої ініціативи й безумовне підкорення авторитетові дорослих. Сучасна прогресивна педагогіка відкидає принцип авторитаризму у вихованні як такий, що суперечить завданням гуманістичного виховання дітей.

АВТОРИТАРНИЙ СТИЛЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

– характеризується формально-функціональним підходом до учня: організовуючи діяльність, учитель спирається на власне уявлення про "середнього" учня і власні абстрактні вимоги до нього; у своїх діях і оцінках учитель, як правило, суб'єктивний і стереотипний.

АВТОРИТЕТ БАТЬКІВ – визнаний вплив батьків на переконання й поведінку дітей, який ґрунтується на глибокій повазі й любові до батьків, довіра до високої значущості їхніх особистих якостей і життєвого досвіду, до їхніх слів і вчинків. **А.б.** створюється в результаті правильного виховання і здорових стосунків у родині. Його міцність і дієвість залежать від єдності й послідовності вимог до дітей з боку дорослих членів сім'ї. Вимогливість батьків має поєднуватися з чуйним ставленням до дітей, знанням їхніх потреб, інтересів і нахилів, допомогою їм у навчанні, врахуванням їхніх індивідуальних і вікових особливостей.

АВТОРИТЕТ УЧИТЕЛЯ – загально визнана учнями та їхніми батьками значущість достоїнств учителя й заснована на цьому сила його виховного впливу на дітей. До таких достоїнств належать висока духовність, культура, інтелігентність, ерудиція, високі моральні якості, педагогічна майстерність. Професійний **А.у.** значною мірою залежить також від його становища в суспільстві. Ставлення дітей до **А.у.** є неоднаковим у різному віці. В ранньому дитинстві діти повністю підкоряються авторитету вчителя, підостаючи ж, вони починають більш свідомо й конкретно сприймати ті якості вчителя, які створюють йому авторитет в очах дітей: його ерудицію, культуру, знання, педагогічний такт тощо.

АДАПТАЦІЯ – пристосування дитини до умов та вимог нового середовища. Її результатом є пристосованість як особистісна якість, що виступає показником життєвої компетентності дитини, її здатності орієнтуватися та впливати на довкілля.

АКТИВ (від лат. *activus* – діяльний, дійовий). **Учнівський** – частина соціальної групи (колективу), організації, яка проявляє найбільшу ініціативу в одержанні завдань для групи й наполег-

ливість у їх виконанні. **А.у.** істотно впливає на формування громадської думки в групі, організації, класі чи школі. Співпраця з активом, вмiле управління ним є надзвичайно важливою умовою успішного виховання дітей. Розрізняють **А.у.** формальний, до якого входять особи, котрим офіційно доручено виконувати певні організаційні функції, і **А.у.** неформальний, до якого належать авторитетні члени групи. Необхідно уникати ситуацій, коли найбільш авторитетних і впливових членів групи не залучають до формального **А.у.**

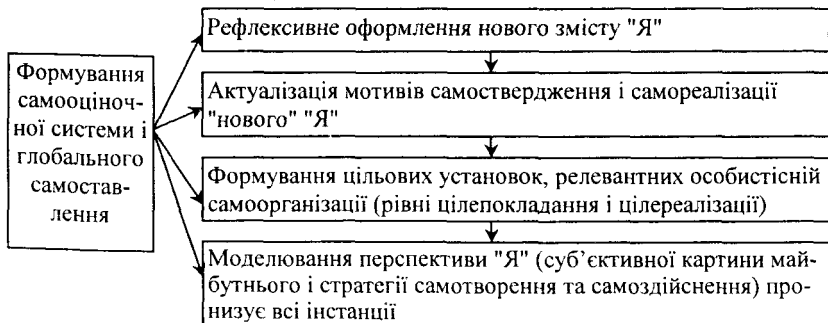
АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ – застосування вчителем спеціальних методичних засобів з метою стимулювання, приведення в діяльний стан інтелектуальних, моральних, фізичних сил учнів для досягнення конкретної мети.

АКТИВНІСТЬ – 1) властивість організму і психіки (фізична і психічна); 2) властивість особистості.

АКТИВНІСТЬ ПІЗНАВАЛЬНА – діяльне ставлення людини до сприймання, пізнання і перетворення світу; виявляється через запитання, прагнення мислити у процесі сприймання, відтворення, розуміння, творчого застосування.

АКТУАЛІЗАЦІЯ – відтворення в пам'яті учнів засвоєних знань, уявлень, життєвого досвіду.

АЛГОРИТМ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДЛІТКІВ

АЛЬТРУЇЗМ (фр. *altruisme*, від лат. *alter* – інший) – безкорисливе прагнення до діяльності на благо інших, готовність заради цього зректися власних інтересів.

АНКЕТУВАННЯ – (від франц. *enquete*, букв. – розслідування) – один із засобів письмового (іноді й усного) опитування певної кількості учнів за певною схемою – анкетною або опитувальним листом. Мета А. – зібрати масовий (найчастіше орієнтовний) матеріал, який після статистичної обробки використовують для розв'язання певних педагогічних, психологічних та інших завдань. Сучасна педагогіка розглядає А. як допоміжний засіб, оскільки одні статистичні дані опитування не можуть бути підставою для встановлення складних педагогічних закономірностей.

АРГУМЕНТ – положення, істинність якого вже доведена практикою і яке є достатньою підставою для підтвердження істинності тези.

АРГУМЕНТАЦІЯ – спосіб розмірковування, який забезпечує доказовість і переконаність виступу; сукупність аргументів на користь будь-чого.

А. у виховному процесі як альтернатива примусу чи наказу виступає сутнісною характеристикою гуманних, демократичних міжособистісних взаємин. Якщо мовлення – це засіб спілкування, то А. – розгорнута в мовленні проєкція внутрішньої емоційно забарвленої розумової діяльності суб'єкта.

Стосовно процесу виховання йдеться про когнітивно-емоційну модель А., якою має володіти вихователь. Її психологічну основу складають причинно-наслідкові зв'язки, які є результатом мислительної переробки, етичного змісту та конкретних поведінкових ситуацій, у яких цей зміст втілюється. Аргументування педагога має бути звернене і до розуму, і до почуттів дитини. Суть моральної вимоги вихователь звичайно викладає на підставі логічних міркувань, впливаючи на емоції вихованця. Не зможе переконати вихованця той педагог, який безладно викладає свої судження, аргументи й не розмежовує першорядні та другорядні поняття, часто переходить з однієї теми на іншу. Слід враховувати, що аргументування – це процес, який має відбуватися у

певній послідовності й розвитку. Оскільки основою правильної А. є логіка, необхідно дотримуватися її законів. Для того, щоб переконати дитину, треба неодмінно викласти докази у формі фактів або свідчень. Одним із видів доказу є посилання на авторитет. Дійовість доказу підвищується за умови, коли називається ім'я та прізвище авторитетної людини, на яку посилається педагог. Іншою формою доказу є аргумент, побудований на взаємозалежності причини й наслідку. Таке аргументування вичерпно використовується в процесі аналізу різноманітних поведінкових ситуацій.

Необхідною умовою виникнення у вихованця особистісної орієнтації тієї чи іншої моральної норми виступає формування у нього впевненості в її доцільності, необхідності у міжособистісних взаєминах. Тому вихователь має володіти *спеціальними способами*, які сприяють створенню у дітей такої впевненості:

1. Формування впевненості в процесі спільної діяльності вихователя і вихованців, за якої вони формулюють певні моральні судження та висновки, обирають власну поведінкову позицію.

2. Формування впевненості на основі очевидних фактів поведінки людей.

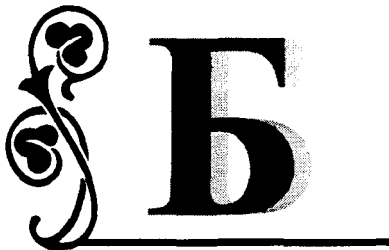
3. Вироблення впевненості завдяки бездоганній логіці обґрунтування, яка знаходить опору як в інтелектуальній, так і в емоційній сфері вихованця.

4. Формування впевненості під впливом авторитету людей, що впливають на свідомість і почуття дитини.

5. Формування впевненості під впливом громадської думки.

6. Вироблення переконаності на основі використання життєвого досвіду вихованців.

АФЕКТИВНІСТЬ – неприродна збудливість, підвищена роздратованість, висока тональність висловленого на адресу дитини незадоволення (вона спричиняє ефект хаосу, загального збудження, нетерплячості).

БАТЬКІВСЬКА РАДА (КОМІТЕТ) на підприємствах – громадська організація, створювана для надання допомоги робітникам і службовцям підприємства у вихованні дітей. **Б.р.** обирається батьками, які працюють на підприємстві. Вона підтримує постійний зв'язок з адміністрацією і батьківськими комітетами шкіл, де навчаються діти працівників підприємства, допомагає школам в організації позакласної і позашкільної роботи, бере активну участь в організації літнього відпочинку дітей. Особлива увага приділяється сім'ям, в яких не все гаразд з вихованням дітей.

БАТЬКІВСЬКИЙ КОМІТЕТ ШКОЛИ – орган батьківської громадськості, який допомагає і сприяє школі в розв'язанні навчально-виховних і господарських завдань. Його роль і завдання визначені в спеціальному розділі "Положення про загальноосвітню школу".

БАТЬКІВСЬКІ ЗБОРИ – одна з форм зв'язку школи з батьками і пропаганди серед них педагогічних знань. Проводяться класні й загальношкільні **Б.з.** На них батьків знайомлять з планами навчально-виховної роботи, класних керівників; батьки одержують інформацію про стан успішності й дисципліни дітей, обговорюють проблеми допомоги школі в організації дозвілля дітей, їх трудового виховання тощо.

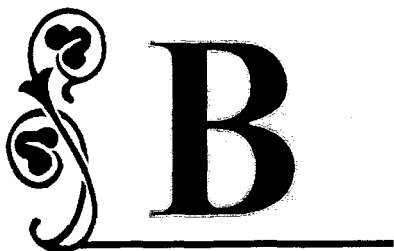
БАТЬКІВСЬКІ УНІВЕРСИТЕТИ – форма підвищення педагогічної грамотності батьків. **Б.у.** мають, як правило, постійний контингент слухачів, 2-річний курс навчання й ведуть заняття за певною системою. Вся навчальна й організаційна робота в **Б.у.** здійснюється на громадських засадах.

БЕСІДА – метод безпосереднього спілкування, який дає змогу одержати від співрозмовників інформацію, що цікавить учителя, за допомогою заздалегідь підготовлених запитань.

БЕСІДА – 1. Метод навчання, побудований на запитаннях і відповідях; застосовується на різних етапах навчання. Функції **Б.**: навчальна, закріплювальна, узагальнююча, контрольна. За характером пізнавальної діяльності учнів – репродуктивна (учень відтворює відомі знання, способи діяльності), евристична (відбувається поелементне навчання творчої діяльності). 2. Метод психолого-педагогічного дослідження з метою виявлення індивідуальних особливостей людини в різних сферах діяльності.

БЛАГОПОЛУЧНА СІМ'Я – сім'я з високим рівнем внутрішньої моральності, духовності, координації та кооперації, взаємної підтримки та взаємодопомоги, з раціональними способами вирішення сімейних проблем.

БРЕХНЯ ДИТЯЧА – свідоме спотворення дітьми дійсності, ухилення від дійсності. Не всі випадки спотворення дітьми істини можуть вважатися брехнею. Особливим видом ствердження неправди є псевдобрехня, тобто брехня лише за видимістю. Характерним виявом її є дитяча псевдобрехня, коли дитина висловлює щось, не маючи наміру когось обдурити й вірячи в те, що так є насправді. Звичайно **Б.д.** є наслідком суворої, грубої, деспотичної системи виховання, яка ґрунтується на залякуванні, пригніченні із застосуванням фізичних засобів впливу або покарань, які принижують гідність дитини.

ВАЖКОВИХОВУВАНІСТЬ – у широкому розумінні – поняття, що пояснює випадки труднощів, з якими стикається педагог під час організації і здійснення виховного процесу. У вузькому розумінні термін **В.** використовується для позначення максимально наближеного до норми рівня відхилень у поведінці дитини, яка потребує відповідної уваги й зусиль вихователя для його подолання. **В.** зумовлюють певні психофізіологічні особливості дитини, недостатня вікова розвиненість її мотиваційно-вольової сфери, психічних процесів; соціально-психологічні вади розвитку її особистості.

ВВІЧЛИВІСТЬ – характеризує людину, для якої повага до людей стала повсякденною нормою поведінки і звичним способом поводження з оточенням.

ВЕРБАЛЬНІ МЕТОДИ – методи, в яких основним засобом навчання і виховання є слово: розповідь, бесіда, виклад матеріалу, пояснення, лекція.

ВЕЧОРИ ШКІЛЬНІ – одна з форм позакласної роботи. Сприяють всебічному розвитку учнів, розширюють їхній кругозір, стимулюють самостійність думки, прагнення до знань. **В.ш.** – засіб організації розумного дозвілля дітей.

ВЗАЄМОПОВАГА – ґрунтується на визнанні цінності людини, її життя, на гуманних стосунках між людьми, глибокому осмисленні і дотриманні гуманістичних норм і вимог. Основними ознаками **В.** є уважне ставлення до переконань і прагнень інших, толерантність, доброта, довіра, готовність виявити розуміння і підтримку у складних життєвих ситуаціях, прийти на допомогу один одному.

ВИМОГЛИВІСТЬ – висунення високих моральних вимог до людини і визнання її відповідальності за їхнє виконання.

ВИХОВАННЯ – процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів. У широкому розумінні **В.** – це вся сума впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства. У вузькому розумінні слова **В.** є планомірним впливом батьків і школи на вихованця. Мета виховання – інтелігентність. Слово "інтелігент" пішло від латинського "інтелект" (розум, здатність мислити), інтелігентність – це насамперед щирість, увага. Не формальна, а справжня, причому до будь-якої людини, з якою вступає у стосунки. Так, поширена форма уваги і доброзичливості українця до людини – **ввічливість** – може мати такі відтінки:

- * делікатність – тонке і бережливе ставлення до особи;
- * чемність – шанобливе ставлення з певною стриманістю;
- * люб'язність – підкреслено доброзичливе ставлення;
- * коректність – ввічливо-офіційне ставлення;
- * тактовність – чуйне і співчутливе ставлення, з урахуванням ситуації, психічного стану людини і т.п.

Інтелігентність – це цивілізованість в собі. Культивування її зараз так необхідне.

ВИХОВАТЕЛЬ – у широкому розумінні слова – особа або організація, яка здійснює виховання; у вузькому значенні – посадова особа, яка займається вихованням дітей і молоді в навчально-виховних закладах. В українській загальноосвітній школі функції **В.** (у вузькому значенні) виконує класний керів-

ВИХОВАНІСТЬ – комплексна характеристика особистості, враховує наявність і рівень сформованості в неї суспільно значущих якостей.

ВИХОВУЮЧЕ НАВЧАННЯ – один із принципів дидактики, уведений в педагогіку Й.Ф. Гербартом; передбачає вплив змісту, методів, організації навчання на формування особистісних якостей учнів, набуття ними соціального досвіду.

ВИХОВУЮЧІ СИТУАЦІЇ – спеціально організовані педагогічні умови для формування в учнів мотивів позитивної поведінки чи подолання недоліків.

ВІДВЕРТІСТЬ – моральна якість, яка характеризує особистість і її вчинки, виражається в тому, що людина робить і говорить те, в правильність чого вона вірить, діє заради тих міркувань, в яких вона готова признатися саме собі.

ВІДКРИТИЙ УРОК – засіб розкриття і передачі педагогічного досвіду; дає можливість наочно ознайомитися з методикою роботи класного керівника, побачити нові технології виховання, індивідуальні особливості педагогічної майстерності вчителя; спостереження й аналіз **В.у.** є дієвим засобом розвитку педагогічного мислення вчителя.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ – властивість особистості, яка характеризується прагненням і вмінням оцінити свою поведінку з точки зору користі чи шкоди для суспільства, поєднувати свої вчинки з вимогами, що існують у суспільстві, нормами, законами, співвідносити потреби з реальними можливостями.

ВІКТОРИНА – пізнавальна гра, яка складається з запитань і відповідей на теми з різних галузей науки, техніки, літератури й мистецтва. Запитання підбираються з врахуванням віку та рівня знань учасників гри.

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ – комплекс фізичних, пізнавальних, інтелектуальних, мотиваційних, емоційних якостей, характерних для більшості людей даного віку.

ВМІННЯ – готовність людини ефективно виконувати дії (або діяльність) відповідно до мети і умов, в яких необхідно діяти; основою умінь є знання; розрізняють розумові й практичні, часткові, загальні й узагальнені вміння.

ВПРАВА – навчальне завдання для багаторазового виконання учнями певних дій з метою вироблення й удосконалення умінь і навичок.

ВПРАВЛЯННЯ – виконання учнем певних дій з метою вироблення і закріплення необхідних навичок та позитивних форм поведінки.

ВЧИНОК у морально-духовному розвитку особистості – дійсно унікальне особистісне утворення, оскільки він однозначно репрезентує цілісність людської свідомості, самосвідомості і практичної дії. Відтак, він є визначальним показником і мірою морально-духовного розвитку особистості, оскільки будь-яка морально-духовна якість формується у процесі здійснення суб'єктом відповідного вчинку і виявляється та закріплюється в ньому.

Концептуальні положення щодо виховання особистості вчинком подаються у формі педагогічних *правил* пояснювального спрямування, методично-втілювальні можливості яких значно більші, ніж тих чи інших описових схем (І.Д.Бех):

* *Практикування й оцінювання вихованцями безпосередніх і опосередкованих вчинків* (у рамках стосунків *Я – Тобі, Я – Вам, Я – заради Тебе, Я – заради Вас*).

* *Вичерпування вихованцем своїх добродійних можливостей* (у відношеннях *Світ – до Мене, Я – до Світу*).

Власне, всі суспільно схвальні вчинки мають своїм підґрунтям узагальнене відношення *Я – до Світу*. Щоб це відношення увійшло у внутрішній досвід суб'єкта, слід поряд із дією *візьми* одночасно пропонувати дитині дію *дай*, і на цій основі вправляти її у моральних вчинках. У процесі такого вправляння і виникає самосприйняття себе як творця (суб'єкта) моральної дії, від зусиль якого залежить лише досягнення певної мети, формується позитивна самооцінка, моральний образ *Я* в цілому.

БІБЛІОТЕКА

* Перманентне введення виховання у ситуацію вчинку-служіння.

Витоки вчинку-служіння пов'язані з втіленням слова у конкретну справу, а сама ж вона стає добродійною. Сукупність таких справ у свою чергу наповнює чистотою життя людини, коли його сутністю стане безкорисливе піклування про інших людей.

Враховуючи особливості відношення *моє – чуже*, послідовність програми формування вчинку-служіння має бути такою.

1. Зняття внутрішньої конфліктності відношення *моє – чуже*.
2. Розпізнання вихованцем власних і чужих почуттів.
3. Культивування інтелектуально-емоційної цілісності.

* Плекання у вихованця вчинку-відданості.

Вчинок-відданість – це вияв бажання людини творити добро іншому без будь-яких власних інтересів, а заради глибокого почуття співстраждання – як витоку її альтруїстичної спрямованості. Тому такий вчинок – відгук серця людини на внутрішні й зовнішні негаразди іншої людини, яка самостійно не може з ними впоратися.

* Об'єктивність у визначенні вихованцем міри вияву особистісної властивості іншою людиною.

Педагогічним засобом щодо формування у вихованця вміння правильно визначати міру вияву особистісної властивості іншої людини має стати закономірність, згідно з якою та чи інша властивість вимірюється важливістю самої моральної дії, а не емоційною оцінкою його автора, тобто достоїнством суб'єкта дії.

* Розуміння педагогом вчинку вихованця з прихованим підтекстом.

Корекційно-виховна робота педагога, якщо він розпізнав вчинок із прихованим підтекстом, має бути спрямована і на автора такого вчинку, і на достойного у всіх відношеннях ровесника. Останньому слід розкрити дійсні причини такого вчинку вихованця, а з першим організувати глибоке осмислення своїх дій, розкрити безперспективність його прихованої ворожнечі, викликати процес самоосудження.

* Виваженість корекції педагогом міжособистісних стосунків вихованців.

Виділимо найпоширеніші розвивально-руйнівні типи міжособистісних відносин вихованців:

1) Глузування вихованця над своїм ровесником, який зробив зауваження стосовно його несхвальних дій. Той, кого викривають, ображаючись за висловлену неприємну оцінку і не маючи іншого засобу помститися, дошкуляє ровесникові насмішками, сподіваючись таким чином приховати свої недоліки.

2) Дорікання своєму ровеснику, що спричиняється необдуманістю з боку вихованця. Як правило, такий докір виявляється необ'єктивним.

3) Несправедливе звинувачення вихованцем свого ровесника на основі лише чуток, не турбуючись про їх достовірність чи підозри.

З огляду на це педагог у своїй виховній діяльності має дотримуватися чіткої корекційної практики. По-перше, ровесника, який зазнає несправедливого звинувачення й інших необґрунтованих негативних впливів з боку того чи іншого вихованця, вихователь має переконати у тому, що корисно їх ні надмірно по-боюватися, ані нехтувати ними. По-друге, вчити ровесника вміння гасити такі деструктивні відносини, вступаючи у більш тісне особистісне спілкування з цим вихованцем. По-третє, якщо вихованець як ініціатор несправедливості позитивно не змінюється, то до нього ровесникові слід проявити певною мірою зневагу аби викликати відповідне самоосудження.

* Наполегливість педагога у виховній діяльності.

Ефективність процесу виховання значною мірою залежить від якості дій, які використовує педагог стосовно конкретного вихованця. При цьому слід враховувати, що результативність виховної дії залежить не лише від її змістової характеристики (тобто від того, чи достатня низка суджень підібрана і висловлена педагогом з метою впливу на свідомість вихованця), а й від динамічного аспекту (дотримання належної старанності при її застосуванні).

Виховний акт педагога має відзначатися необхідною психологічною силою і наполегливістю, протікати стільки, скільки необхідно з цілковитим зосередженням і увагою до кожного вихованця. В іншому випадку виховну дію важко кваліфікувати як високоефективну у плані її перетворювальних можливостей.

* Дотримання педагогом максимальної точності у визначенні етичних понять.

Строге наукове визначення етичних понять, тобто їх дефініція, має не лише науковий інтерес, а й відіграє вагомую роль у виховному процесі.

Підґрунтям для морально некоректних дій виявляється те, що навіть незначне розширення понятійних меж перетворює морально позитивну дефініцію у свою протилежність чи навпаки – негативна особистісна якість може кваліфікуватися як суспільно значуща.

Найбільш вживаними є такі етичні підміни:

Предмет підміни:

На що підмінюється:

1. Скромність	→ Нечемність
2. Лагідність	→ Боягузливість
3. Справедливість	→ Слабкість
4. Покірливість	→ Раболіпствування, улесливість
5. Незлостивість	→ Безсилля
6. Славолюбство	→ Великодушність
7. Зарозумілість	→ Відвертість
8. Марнотратство	→ Людинолюбство
9. Несправедливість	→ Мужність
10. Багатстволюбність	→ Свободолубство

Педагогові слід дотримуватися закономірності, згідно з якою назва моральних недоліків прямими і дійсними термінами значною мірою сприяє їх подоланню. Називаючи вади, можна викликати у суб'єктів досить сильні емоційні переживання, що глибоко вражають їх. Відтак вони проявляють гнів, роздратованість і образу. Ці емоційні потрясіння викликають у них інтенсивну роботу душі, що може призвести до позитивної самозміни.

Тож враховуючи цю закономірність, педагог має не тільки детально розкривати зміст аморальних дій вихованців, а й понятійно точно кваліфікувати їхні справи.

ГШЕРСОЦАЛЬНІСТЬ – зловживання надмірно правильними, відірваними від реалій життя настановами, які нівелюють індивідуальний досвід дітей, залишають незатребуваними власні життєві враження, схематизують, спрощують загальну картину світу, позбавляють її багатовимірності й неоднозначності; як наслідок – формалізація взаємин, брак довіри й щирості, втрата зростаючою особистістю безпосередності виявів почуттів.

ГШОТЕЗА – складна форма мислення – припущення про існування можливого зв'язку між явищами, яке за наявного рівня розвитку науки не можна довести; у дидактичному експерименті гіпотеза, як правило, це припущення можливості зв'язків між новими умовами й засобами навчання і тими змінами, які очікуються у результатах навчання і розвитку під їх впливом. Доведення істинності гіпотези називається *верифікацією* (від *верус* – істинний). **Г.** – наукове припущення, яке висувають для пояснення явищ дійсності. Вона має бути чітко сформульованою, позбавленою логічної суперечності, не змінюватися в процесі доведення. **Г.** можуть бути теоретичні положення, правила моральної поведінки, життєві факти, явища, події, які вимагають морального оцінювання. Переконати когось – означає викликати в нього впевненість в істинності гіпотези.

ГОТОВНІСТЬ ДО ЗАХИСТУ БАТЬКІВЩИНИ – це вірність українським ідеалам волелюбності, патріотизму, добра, краси, мужності і відваги: глибоке розуміння громадянського обов'язку, який передбачає готовність у будь-який час стати на захист Батьківщини; прагнення оволодівати військовими і військово-технічними знаннями, бажання вивчати бойові традиції та героїчні сторінки українського народу, його Збройних сил. Батьківщина для кожного свідомого громадянина не тільки близька, рідна, свята, вона ще й порівнюється з найсвятішим образом – Матір'ю. Її не вибирають, нею не спекулюють, а захищають до останньої краплі крові.

ГРА – 1. Один із видів діяльності дитини, що полягає у відтворенні дій дорослих і стосунків між ними. 2. Форма вільного самовияву людини, яка передбачає реальну відкритість світові можливого й розгортається або у вигляді змагання, або у вигляді зображення (виконання, репрезентації) якихось ситуацій, смислів, станів.

Зміст **Г.** рольової реалізується дитиною у взятій на себе ролі, згідно з певними правилами поведінки, що регулюють її виконання. Тому всяка **Г.** рольова – це школа довільної поведінки й діяльності, властивої поведінці й діяльності дорослих.

ГРОМАДЯНСЬКІСТЬ – духовно-моральна цінність, світоглядна і психологічна характеристика особистості, що визначає її обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною. У демократичному суспільстві **Г.** розуміється як сукупність складних багатовимірних особистісних якостей, з-поміж яких вирізняються: громадянські чесноти, громадянські знання та готовність брати участь у соціально-політичному житті країни (громадянська участь).

У сучасному розумінні до громадянських чеснот обов'язково додається повага до прав і свобод людини, відповідальність, відкритість та критичне мислення, толерантність.

ГРОМАДЯНСЬКА АКТИВНІСТЬ – це реалізація національних інтересів, виконання вимог, що висувуються державою. Вона виявляється як внутрішня спрямованість особистості, її зріла самодіяльність, яка пов'язана з реалізацією національних інтересів. Основні види **Г.а.**: правова, політична і моральна. **Г.а.**

визначається здатністю людини діяти рішуче, наступально під час обстоювання державно-суспільних інтересів.

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ – формування громадянськості як інтегративної якості особистості, яка дає можливість людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною. До основних елементів громадянськості належить моральна й правова культура, яка виражається в почутті власної гідності, внутрішньої свободи особистості, дисциплінованості, в повазі й довірі до інших громадян і до державної влади, здатною виконувати свої обов'язки, в гармонічному поєднанні патріотичних, національних та інтернаціональних почуттів. Основні риси громадянина закладаються в дитячому, підлітковому, юнацькому віці на основі досвіду, набутого в родині, школі, соціальному середовищі, і в подальшому формуються протягом усього життя людини. Основна мета **Г.в.** – виховання у людини моральних ідеалів суспільства, почуття любові до Батьківщини, прагнення до миру, потреби в праці на благо суспільства. В сучасних умовах важливою громадянською якістю стає здатність людини до самовизначення, завдяки якому людина зможе розумно існувати в умовах вибору, тобто в умовах свободи й відповідальності.

ГРОМАДЯНСЬКА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ – це свідоме ставлення особистості як члена суспільства до його вимог, уміння відповідати за власне життя, дії, вчинки. Саме почуття **Г.в.** сприяє розвитку таких рис, як активність, ініціативність, спонукає до творчості.

Г.в. характеризується добросовісністю виконання поставлених завдань, переживанням результатів власної діяльності як громадянина.

Важливої ваги набуває формування почуття **ГРОМАДЯНСЬКОЇ ГІДНОСТІ**, що означає позитивне ставлення людини до самої себе та інших з огляду на цінності свого народу; виховання поваги до Конституції, законодавства, символіки держави. **Г.г.** передбачає розвинуте почуття любові до своєї Батьківщини, рідної культури, мови, національних свят і традицій, гордість за приналежність до своєї нації.

ГРОМАДСЬКА ДУМКА – система загальних суджень людей, яка виникає в процесі їх діяльності і спілкування та виражає ставлення до різних явищ, подій, що становлять загальний інтерес.

ГРОМАДЯНСЬКИЙ ОBOB'ЯЗОК формується як державний інтерес, що став обов'язком особистості, поєднавши інтереси її та держави. Так, **Г.о.** учнів повинен виявлятися у зацікавленому і глибокому засвоєнні знань, в усвідомленні своєї залежності від держави і необхідності виконувати саме ті вимоги, які ставлять перед нею державні інстанції.

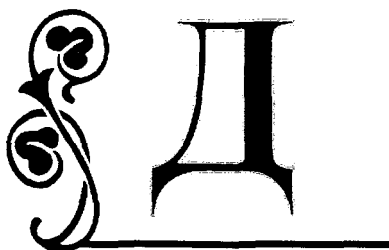
ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА – навчання, спрямоване на формування знань про права та обов'язки людини. Вона пов'язана з формуванням соціально-політичної компетентності, передбачає політичну, правову й економічну освіченість.

ГРОМАДЯНСЬКА СВІДОМІСТЬ – це розумове осягнення і внутрішнє прийняття людиною того реального факту, що вона належить до певного державного соціуму; усвідомлення власної гордості за приналежність до своєї нації, сприйняття оточуючого світу крізь призму національних інтересів, вміння мислити на основі образів національної культури. Саме через **Г.с.** постає ідеал громадянина України як людини, яка втілює в собі м'якість і ніжність вдачі, пісенність і музичність, доброту і милосердя, стійкість і незламність духу, вірність заповітам батьків.

ГРУБОЩІ – зневага до культури поведінки, протилежна ввічливості.

ГУМАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ – організація навчання з максимальним урахуванням індивідуальностей дітей, створення сприятливих умов для розвитку духовних цінностей усіх учасників навчально-виховного процесу.

ГУРТКИ УЧНІВСЬКІ – самодіяльні об'єднання учнів, які займаються поглибленим вивченням питань науки, літератури, мистецтва, фізкультурою, одна із форм позакласної й позашкільної роботи. Завдання **Г.у.** – поглиблювати й розширювати кругозір учнів, задовольняти їхні інтереси й запити, розвивати творчі здібності, формувати практичні вміння й навички. Найпоширенішими в школах є науково-освітні (предметні) **Г.у.**

ДЕБАТИ – обмін думками з певних питань; суперечки.

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА (від лат. *deviatio* – відключення) – окремі вчинки або система вчинків, які суперечать прийнятим у суспільстві правовим або моральним нормам: злочинність і поведінка, яка заслуговує карного покарання. Для попередження девіантних вчинків слід з ранніх років прищеплювати повагу до моральних норм і виробляти моральні звички.

ДЕМОКРАТИЧНИЙ СТИЛЬ СПІЛКУВАННЯ – стиль, що ґрунтується на глибокій повазі до особистості, орієнтації на самореалізацію, саморозвиток учнів.

ДЕМОНСТРАЦІЯ (форма, спосіб доказовості) – логічне розмірковування, в процесі якого з аргументів (доказів) виводиться істинність чи заперечення гіпотези. **Д.** – складова частина будь-якої доказовості.

ДИДАКТИЧНІ ІГРИ – спеціально створені або пристосовані для цілей навчання. Системи **Д.і.** були вперше розроблені для дошкільного виховання Ф.Фребелем, М.Монтессорі, для початкової школи – О.Декролі. У сучасній початковій школі застосовуються предметні, настільно-друковані, словесні, сюжетно-рольові ігри; за формою – ігри-вправи, ігри-заняття, ігри-змагання та ін.

ДИСКУСІЯ (від лат. *discussio* – розгляд) – 1. Широке публічне обговорення якогось спірного питання. 2. В переносному значенні – спір, суперечка окремих осіб, співбесідників. **Д.** – метод групового обговорення проблеми з метою з'ясування істини шляхом зіставлення різних думок.

ДИСКУСІЯ У НАВЧАННІ – 1. Метод навчання, який передбачає організацію спільної мовної діяльності з метою пошуку ефективного розв'язання певної проблеми. 2. Один з методів розв'язання спірних питань.

ДИСПУТ (від лат. *disputo* – міркую, сперечаюсь) – спір на наукову, літературну чи іншу тему, що відбувається перед аудиторією. **Д.** в школі – одна з форм роботи зі старшокласниками, дійовий засіб морального виховання й розвитку логічного мислення учнів. **Д.** – вільний, жвавий обмін думками, колективне обговорення питань, що хвилюють його учасників.

ДИСЦИПЛІНОВАНІСТЬ (від лат. *disciplina* – суворий порядок, організація) – це важлива якість особистості, що виражена у суворому, безперечному виконанні суспільних принципів і норм поведінки, у звичці до суворого порядку, дотримання законів і в підкоренні особистого інтересу суспільному.

ДИСЦИПЛІНА ШКІЛЬНА – особливий вид дисципліни, який здійснюється в процесі навчальної й виховної роботи в школі. **Д.ш.** зумовлена як вимогами суспільної дисципліни праці, так і віком дітей. **Д.ш.** служить вихованню й закріпленню необхідних моральних якостей громадянина. Методи й прийоми виховання дисциплінованості: привчання, вправлення в поведінці, переконання і в необхідних випадках – примус. Своєрідність шкільної **Д.** визначається цілями й завданнями виховання підростаючих поколінь, віковими особливостями учнів. Їй властиве визнання авторитету вчителя й авторитету батьків, родини, свідоме дотримання правил і норм шкільного життя, єдність високої вимогливості й поваги гідності учня. Основні норми шкільної **Д.** сформульовані у Правилах для учнів. Свідома **Д.** учнів – обов'язкова умова і засіб успішної навчально-виховної роботи школи. Водночас вона є результатом, продуктом всієї системи виховних впливів на учня й колектив у навчально-виховному

процесі з боку педагогічного колективу, режиму школи, взаємовідносин у ній учнів, учителів, дорослих, естетики приміщень та ін. **Д.** учня успішно формується лише в умовах чіткої організації режиму його життя й праці, що досягається повсякденною й узгодженою вимогливістю педагогів і батьків. З першого дня перебування в школі учень має знати вимоги й норми поведінки: що дозволяється й чому, що не дозволяється й чому, що схвалюється, що карається і яким чином.

Виховання дисциплінованості як однієї з моральних рис особистості включає: 1) усвідомленнями учнями норм і правил **Д.**; 2) виховання навичок і звичок дисциплінованої поведінки; 3) організацію їхньої щоденної практичної дисциплінованої поведінки (чіткий режим і педагогічно грамотна організація навчання, праці, дозвілля); формування вольових рис.

Виховання свідомої **Д.** здійснюється з допомогою таких методів виховання: перспективи, переконання, позитивного прикладу, вправи, доручення, вимоги, покарання, заохочення тощо.

ДИТЯЧІ (МОЛОДІЖНІ) ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ – об'єднання громадян віком від 6 до 14 (молодіжні – від 14 до 28) років, метою яких є діяльність, спрямована на реалізацію та захист прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів. **Д.г.о.** мають різноплановий характер: СПУ – спілка піонерів України; УКР – Українська козацька республіка (козачата); СМОУ – спілка молодіжних організацій України; Сокіл (спортивно-оздоровчі); соціально-екологічні та природоохоронні; Берегиня та ін.

ДИТЯЧИЙ КЛУБ при домоуправлінні – здійснює виховну роботу з дітьми за місцем їхнього проживання, допомагає школярам цікаво й розумно проводити своє дозвілля. Робота **Д.к.** ґрунтується на основі широкого розвитку ініціативи, активності й самодіяльності учнів, з урахуванням їхнього віку, знань, інтересів.

ДИТЯЧИЙ МАЙДАНЧИК – створюється для ігор і відпочинку дітей при школах, домоуправліннях, а також у міських парках, скверах, на бульварях.

ДІАЛОГІЧНЕ НАВЧАННЯ – розмова, бесіда між двома особами, яка має на меті пізнання сутності предмета чи явища в процесі обміну думками суб'єктів спілкування.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОШУКОВА – активна пізнавальна діяльність учнів у здобутті нових знань, способів пізнання, яка потребує пізнавальної самостійності; форми організації **Д.п.**: система пізнавальних завдань, евристичні бесіди, методи аналогії, дискусії, самостійне ознайомлення з новим матеріалом, елементарні дослідницькі завдання.

ДІЯЛЬНІСНО-ОСОБИСТІСНА КОНЦЕПЦІЯ ВИХОВАННЯ стверджує, що дієвим виховання є лише тоді, коли дитина включається в різноманітні види діяльності і оволодіває суспільним досвідом завдяки ефективному стимулюванню педагогом її активності в цій діяльності.

ДОВЕДЕННЯ У НАВЧАННІ – логічна дія, в процесі якої обґрунтовується істинність судження.

ДОВІРА У ВИХОВАННІ – ставлення вихователя до дітей, яке ґрунтується на глибокій повазі й щирому переконанні, що кожен вихованець має широкі можливості для розумового й морального виховання. Вихователь, висловлюючи переконання в наявності позитивних рис у своїх вихованців, тим самим викликає в них прагнення виправдати виявлену довіру, підвищує почуття власної гідності, стимулює прагнення до самовиховання. Виявляти довіру – не означає не помічати недоліків. Діти мають бути переконаними, що вихователь усе помічає. І коли при цьому він зберігає довіру і доброзичливість, у них виникає прагнення бути гідними й виправдати довіру.

ДОБРОТА – це чутливе, дружнє ставлення до іншої особи; ґрунтується на доброзичливості, привітності. Суть **Д.** визначається як прагнення до досконалості через вчинки, спрямовані на благо людини і її право бути щасливою. Ознаки **Д.** – чуйність, лагідність, делікатність, довірливість. Дуже важливою є здатність особистості піднятися над щоденними буднями й рутин-

ністю життя, виявивши при цьому милосердя і добродійність. Тільки серце, сповнене добром, зможе відгукнутися на чуже горе, чужий біль. Тому Д. – одна з найвищих моральних категорій, яка покликана служити гуманним цілям.

ДОЗВІЛЛЯ ДІТЕЙ – вільний від обов'язкової діяльності час. Використовуючи години дозвілля для ігор, читання, праці, занять спортом, мистецтвом, дитина розвивається морально, розумово й фізично. Активне, розумне дозвілля – важливий засіб збереження та підвищення працездатності. Організація Д.д. – одне з найважливіших завдань школи, позашкільних установ, громадських організацій, сім'ї.

ДОКАЗ (АРГУМЕНТ) – думка, істинність якої перевірена і доведена. Він має бути чітко сформульований, відповідати обговорюваній проблемі.

ДОМІНАНТНІСТЬ – намагання зберегти дистанцію між дорослим і дитиною, надмірне піклування про власну вищість, наполягання на своїй точці зору, категоричність суджень, наказовий тон у спілкуванні, приписувальний характер звернень, домагання покори дитини, орієнтація на жорстку дисципліну, нав'язування дітям готових планів і рішень, обмеження самостійності, неприйняття виявів ініціативи та творчості, використання репресивних засобів впливу на дитину, фізичних покарань, "нависання" над дітьми, позбавлення можливості усамітнитися, невсипущий контроль.

ДОТРИМАННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ, дбайливого ставлення до національних багатств і рідної природи є однією з характерних ознак патріота. Конституція України визначає права і обов'язки громадян нашої держави, основні напрями побудови демократичного суспільства. Ознайомлення учнів з правами, свободами, обов'язками, зафіксованими в Основному Законі, збагачують їх громадянську свідомість, активізують конституційне сприйняття і мислення.

ДРУЖБА ДІТЕЙ – соціально-моральне й психологічне поняття, яке позначає відносини між дітьми, побудовані на взаємній повазі й симпатії, на спільності інтересів, прихильності, взаєморозумінні.

ДУХОВНІСТЬ – індивідуальна вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити, діяти "для інших". Під **Д.** переважно розуміють першу з цих потреб, під душевність – другу. Душевність характеризується добрим ставленням особи до людей, які її оточують, увагою, готовністю прийти на допомогу, розділити радість і горе. З категорією **Д.** співвідноситься потреба пізнання світу, себе, смислу і призначення свого життя. Людина духовна в тій мірі, в якій вона задумується над цими питаннями і прагне дістати на них відповідь. Втрата **Д.** рівнозначна втраті людяності. Формування духовних потреб особистості є найважливішим завданням виховання.

ДУХОВНИЙ СВІТ ВЧИТЕЛЯ – світогляд, знання, культура мислення, мовлення, спілкування, інтереси, етика вчителя як єдність, як цілісна характеристика особистості. **Д.с.в.**, його інтелектуальне, моральне обличчя – важливий фактор виховного впливу на школярів.

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ – витвори людського духу, зафіксовані у здобутках науки, мистецтва, моралі, культури.

Будьте добрими дітьми своїх батьків і матерів. Три нещастя є в людини: смерть, старість і погані діти – говорить українська народна мудрість. Старість невідворотна, смерть – невблаганна, перед цими нещастями ніхто не може зачинити двері свого дому. А від поганих дітей дім можна зберегти, як від вогню. І це залежить не тільки від твоїх батьків, а й від вас самих – дітей.

ЕВРИСТИКА – мистецтво сперечатися, вести полеміку, користуючись при цьому всіма засобами, розрахованими тільки на те, щоб перемогти противника.

ЕВРИСТИЧНА БЕСІДА – метод проблемного навчання через організацію частково-пошукової діяльності учнів, які самостійно виконують тільки окремі кроки пошуку, а цілісне розв'язання проблеми досягається разом з учителем; **Е.б.** доступна також для слабо підготовлених учнів, які вчать логічних міркувань на зразках.

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ – систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток у людини культури, взаємодії з природою.

ЕКОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА – передбачає глибокі знання про навколишнє середовище (природне і соціальне), екологічний стиль мислення і відповідальне ставлення до природи, вміння вирішувати екологічні проблеми, безпосередню участь у природоохоронній діяльності.

ЕКОНОМІЧНЕ ВИХОВАННЯ – виховання, що передбачає розв'язання таких завдань: формування економічного мислення, озброєння економічними знаннями, вміннями та навичками економічних взаємин.

ЕКСКУРСІЯ (від лат. *excursio* – поїздка, подорож, похід) – пізнавальний вид діяльності, що позитивно впливає на активне сприйняття людиною нових знань; колективні подорожі, походи до визначних місць, музеїв, промислових підприємств, сільсько-господарських виробництв, на історичні об'єкти з науковою, загальноосвітньою, культурно-освітньою метою. За змістом **Е.** бувають тематичними й комплексними.

ЕМОЦІЇ – елементарні переживання, що виникають у людини під впливом загального стану організму. До **Е.** належать переживання задоволення і незадоволення, страху і гніву.

ЕМОЦІЙНИЙ ФОН УРОКУ – атмосфера спілкування на уроці, співвідношення емоційного стану вчителя та учнів, їх самопочуття. Комунікативними вміннями, характером стосунків з учнями, темпоритмом уроку вчитель повинен створювати сприятливий, емоційно благополучний фон уроку.

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ – складова частина виховного процесу, безпосередньо спрямована на формування й виховання естетичних почуттів, смаків, суджень, художніх здібностей особистості, на розвиток її здатності сприймати й перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини. **Е.в.** спрямоване насамперед на виховання в людини гуманістичних якостей, інтересів і любові до життя в його різноманітних проявах. **Е.в.** – педагогічна діяльність, спрямована на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси.

ЕСТЕТИЧНИЙ ІДЕАЛ – своєрідний зразок, з позиції якого особистість оцінює явища, предмети дійсності. Відображає уявлення про красу, її критерії.

ЕСТЕТИЧНА КУЛЬТУРА – сформованість у людини естетичних знань, смаків, ідеалів, здібностей до естетичного сприймання явищ дійсності, творів мистецтва, потреба вносити прекрасне в оточуючий світ, оберігати природну красу.

ЕСТЕТИЧНА СВІДОМІСТЬ – форма суспільної свідомості, яка є художньо-емоційним освоєнням дійсності через естетичні сприйняття, почуття, судження, смаки, ідеали і виражається в естетичних поглядах та мистецькій творчості.

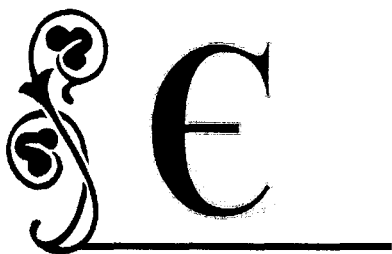
Структуру **Е.с.** складають: естетичні сприйняття, естетичні почуття, естетичні судження, естетичні смаки, естетичний ідеал.

ЕТИКА (грец. *ethika*, від *ethos* – звичка) – філософська наука, об'єктом вивчення якої є мораль. Етика поділяється на три складові моральності: інстинкт спілкування і взаємної допомоги; почуття справедливості з його неминучим почуттям рівності чи рівноправності і рівноправного самостримання; самопожертва.

ЕТИЧНІ БЕСІДИ в школі – одна з форм позакласної роботи в царині морального виховання. **Е.б.** має на меті систематичне роз'яснення учням принципів загальнолюдської моралі, допомогу їм в осмисленні морального досвіду; в моральному самовихованні. Бесіди на етичні теми організовує і проводить учитель, класний керівник, вихователь. У будь-якій **Е.б.** важлива роль належить особистості педагога, його авторитетові серед учнів; її успіх багато в чому залежить від уміння вести бесіду емоційно, з необхідним педагогічним тактом, від уміння змусити серйозно задуматися, зробити для себе потрібні висновки. **Е.б.** – форма виховної роботи спрямована на формування в учнів умінь і навичок моральної поведінки, оволодіння загальнолюдськими і національними морально-духовними цінностями.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИХОВАННЯ – співвідношення між метою виховання і результатами, досягнутими у процесі формування особистості, соціальних груп.

ЕФЕКТИВНІСТЬ НАВЧАННЯ – міра досягнення мети навчання; визначається на основі зіставлення мети здобутих результатів, внаслідок чого робиться висновок про ефективність навчання.

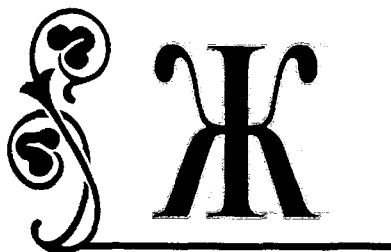

ЄДИНИЙ ШКІЛЬНИЙ РЕЖИМ грамотного письма й культури мови – сукупність педагогічних вимог, які ставляться до усної й писемної мови учнів та вчителів. Дотримання вимог **Є.ш.р** сприяє підвищенню рівня грамотності й культури мови учнів.

ЄДИНІ ПЕДАГОГІЧНІ ВИМОГИ – загальна лінія у навчально-виховній роботі, вироблена педагогічним колективом; єдність вимог до дитини в родині; узгодженість дій школи дошкільних і позашкільних установ, сім'ї й громадськості у вихованні дітей.

Кожна людина з часом прибирає вигляду того, що робить. Досить лише кинути оком на незнайомця, щоб зрозуміти, на що той хвибує. Добра серця люди мають щирий погляд і усміх. Люди потайні вирізняються особливою манерою примружувати очі й темпом відмірювання слів. Розумні – довірливі й не бояться посміху. Глупаки – занадто чемні й мовчазні. Зрадники – запобігливі...

Доповніть цей перелік власними спостереженнями.

ЖУРНАЛ КЛАСНИЙ – встановленої форми книга для реєстрації відвідування та обліку успішності учнів загальноосвітніх шкіл. Обов'язковий для ведення в кожній школі кожним учителем.

ЖУРНАЛИ ДИТЯЧІ І ЮНАЦЬКІ – періодичні видання для читання дітьми різного віку. **Ж.д. і ю.** почали видаватися в другій половині XVIII ст. в Німеччині, Франції, США та деяких інших країнах. В Україні видаються журнали "Барвінок", "Малятко", "Знання та праця" (останнім часом перейменованій у "Науку й фантастику"), "Соняшник". **Ж.д. і ю.** знайомлять дітей з кращими творами вітчизняної і зарубіжної дитячої літератури, з життям країни, її наукою й технікою, сприяють розширенню кругозору дітей, спрямовують дитяче читання, допомагають школі у вихованні дітей.

ЖУРНАЛИ ПЕДАГОГІЧНІ – періодичні видання, присвячені питанням освіти, навчання й виховання підростаючих поколінь. В Україні видаються та **Ж.п.:** "Рідна школа", "Дошкільне виховання", "Початкова школа", "Відродження", "Українська мова й література в школі", "Трудова підготовка в закладах освіти", "Фізичне виховання в школі" та ін.

ЗАДАТКИ – спадкові анатомо-фізіологічні особливості, які є основою розвитку на їх ґрунті здібностей.

ЗАДАЧА ПІЗНАВАЛЬНА – навчальне завдання, яке передбачає пошук нових знань, способів дій через активну пізнавальну діяльність учнів.

ЗАКОНОМІРНОСТІ ВИХОВАННЯ – стійкі й суттєві зв'язки між елементами виховного процесу, що забезпечують його ефективність. Загальні **З.в.**: виховання особистості відбувається лише в процесі включення в різносторонню діяльність у позиції її учасника та організатора; дієве виховання – таке виховання, яке стимулює власну активність особистості в організованій діяльності; процес виховання будується на принципах гуманізму і демократизму, що забезпечують поєднання поваги гідності особистості вихованця з високою вимогливістю до нього; процес виховання особистості спрямовується на забезпечення їй радості успіху від діяльності й досягнутого результату; процес виховання виявляє та опирається на позитивні якості дитини; ефективність виховання залежить від врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; виховання особистості найефективніше в колективі й через колектив; процес виховання залежить від єдності й погодженості педагогічних зусиль учителів, школи, сім'ї і громадськості. Успіх виховання вимагає реалізації всієї сукупності педагогічних закономірностей.

ЗАКОНОМІРНОСТІ НАВЧАННЯ – об'єктивний і необхідний зв'язок між педагогічними явищами (наприклад, умовами і результатами навчального процесу), коли зміна одних явищ зумовлює відповідні зміни інших. Наприклад, виховний, розвивальний результат навчання закономірно зумовлений умовами його організації.

ЗАОХОЧЕННЯ – схвалення позитивних дій і вчинків з метою спонукання вихованців до їх повторення. З. активізує процес виховання учнів, має виховну силу тільки за дотримання певних умов: своєчасність похвали за позитивні зрушення; об'єктивність заохочувального впливу; опора робиться на громадську думку; гласність; врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів.

ЗАСОБИ ВИХОВАННЯ – надбання матеріальної та духовної культури (художня, наукова література, радіо, телебачення, Інтернет, предмети образотворчого, театрального, кіномистецтва тощо), форми і види виховної роботи (збори, бесіди, конференції, гуртки, ігри, спортивна діяльність), які задіюють під час використання певного методу. Дієвість методів виховання залежить і від того, наскільки у виховному процесі задіяна праця молодої людини над собою, природа, надбання національної культури (казки, легенди, коліскові пісні, обряди, звичаї та ін.).

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЗМІЦНЕННЯ ВЛАСНОГО ЗДОРОВ'Я І ЗДОРОВ'Я ОДНОЛІТКІВ передбачає озброєння учнів знаннями про роль фізичної культури в житті людини, необхідність фізичного і психологічного загартування, дотримання санітарно-гігієнічних норм, режиму праці та харчування, медико-профілактичних порад. Фізичне виховання розвиває силу, витривалість, спритність, взаємовиручку, кмітливість. Завдяки участі у продуктивній праці досягається фізична досконалість, загартування організму. Свідомий громадянин дбає про своє здоров'я і здоров'я оточуючих в ім'я процвітання України, її авторитету на світовій арені.

ЗБОРИ КЛАСНОГО КОЛЕКТИВУ – впливовий чинник зміцнення дисципліни учнів, виховання в них моральних якостей. На З.к.к. обговорюють актуальні, зрозумілі питання повсякденного життя (підготовка культурно-масового заходу, ви-

пуск журналу, підсумки навчання за чверть, семестр, рік та ін.), визначні історичні події, сучасні досягнення, моральні проблеми. Періодичність їх проведення залежить від конкретних умов діяльності класу.

ЗДІБНОСТІ – індивідуальні особливості особистості, що дають їй змогу за однакових умов успішніше за інших оволодівати певною діяльністю, розв'язувати творчі задачі.

ЗНАННЯ – перевірені суспільно-історичною практикою результати процесу пізнання; відображені в свідомості людини у вигляді уявлень, понять, фактів, суджень, теорії.

ЗМАГАННЯ – природна схильність дітей до здорового суперництва й самоутвердження в колективі.

Формами індивідуального З. є предметні олімпіади з різних предметів, конкурси дитячих творів, малюнків, виставки "Умілі руки", індивідуальні види спортивних змагань і т.п. Звідси випливає висновок, що індивідуальне змагання здійснюється більш ефективно як стимулюючий засіб впливу в процесі організації тих форм діяльності школярів, які ґрунтуються на індивідуальних мотивах і особливостях, видах діяльності.

Щоб З. несло емоційний заряд позитивного спрямування, потрібно дотримувати відповідних педагогічних умов застосування. Орієнтовно їх можна узагальнити в такому порядку: демократичний підхід до ідеї З. (не слід нав'язувати дітям об'єкт і форму його організації); З. як складовий елемент повинно пронизувати всі організаційні етапи конкретної діяльності школярів; прилучення самих дітей до вироблення умов і встановлення нагород переможцям; повсякденне висвітлення результатів З. різними засобами шкільної інформації (словесними і наочними); включення школярів до обговорення і аналізу результатів З., способів досягнення їх.

ЗМІСТ ВИХОВАННЯ – комплекс ідей, думок, факторів, основних напрямів виховного впливу, найбільше характеризується національними особливостями певної народності. З.в. реалізується через різні форми – уроки, бесіди, диспути, учнівські збори, лінійки і т.п.

ЗОЛОТЕ ПРАВИЛО – одна із давніх нормативних вимог, яка виражає загальнолюдський зміст моральності. Її найбільш поширене формулювання: "(не) чини відносно інших так, як ти (не) хотів би, щоб вони чинили відносно тебе".

ЗОНА НАЙБЛИЖЧОГО РОЗВИТКУ – поняття про зв'язок навчання і психічного розвитку дитини, який визначається розходженням між рівнями актуального і потенціального розвитку, тобто тими можливостями дитини, які вона може реалізувати з допомогою дорослих і які будуть її досягненнями найближчим часом. Поняття введене Л.С. Виготським; воно визначає психічні функції, які перебувають у процесі активного дозрівання.

ДИТЯЧІ ЗАПОВІДІ ДЛЯ МАМ, ТАТ, БАБУСЬ ТА ДІДУСІВ

1. Дорогі батьки, пам'ятайте, що Ви самі запросили мене у свою родину. Коли я залишу батьківську оселю, але до того часу навчіть мене, будь ласка, мистецтва стати і бути людиною.
2. У моїх очах світ виглядає інакше, ніж у ваших. Прошу вас, поясніть мені, що, коли, чому кожен із нас у ньому має робити.
3. Мої ручки ще маленькі – не очікуйте від мене досконалості, коли я стелю ліжко, малюю, пишу або кидаю м'яча.
4. Мої почуття ще недозрілі – прошу, будьте чутливими до моїх потреб. Не нарікайте на мене цілий день.
5. Щоб розвиватися, мені потрібне ваше заохочення, а не тиск. Лагідно критикуйте й оцінюйте, але не мене, а лише мої вчинки.
6. Дайте мені трохи самостійності, дозвольте робити помилки, щоб я на помилках вчився. Тоді я зможу самостійно приймати рішення у дорослому житті.
7. Прошу, не робіть усього за мене, бо я виросту переконаним у своїй неспроможності виконувати завдання згідно з Вашим очікуванням.
8. Я вчуся у вас усього: слів, інтонацій голосу, манери рухатися. Ваші слова, почуття і вчинки повертатимуться до вас через мене. Так справедливо влаштувала природа зв'язок між поколіннями. Тому навчіть мене, будь ласка, кращого.

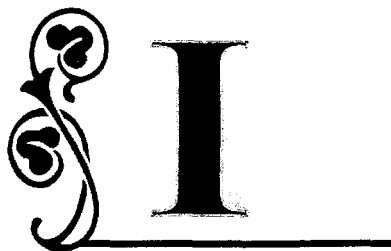
Пам'ятайте, що ми разом не випадково: ми маємо допомагати один одному в цьому безмежному світі.

9. Я хочу відчувати вашу любов, хочу, щоб ви частіше брали мене на руки, пригортали, цілували. Але будьте уважні, щоб ваша любов не перетворилася на милиці, які заважатимуть мені робити самостійні кроки.

ЛЮБИ МОЇ, Я ВАС ДУЖЕ-ДУЖЕ ЛЮБЛЮ!!!

ПОКАЖІТЬ МЕНІ, ЩО ВИ ЛЮБИТЕ МЕНЕ ТАКОЖ.

ІДЕАЛ – це найвища довершеність, що як взірець, норма і найвища мета визначає певний спосіб і характер діянь людини.

I. - уявлення про взірець людської поведінки і стосунків між людьми, що виникають із розуміння мети життя.

Він об'єднує ціннісні орієнтації, життєві принципи і плани, рівень домагань, задуми і вчинки у цілісну лінію життєвої поведінки людини. Формування його залежить від виховання, умов життя і діяльності, від особливостей її власного досвіду. Залежно від сфер життєдіяльності формуються суспільні, політичні, національні, естетичні ідеали особистості.

ІДЕЙНІСТЬ – моральна якість, яка характеризує відданість людини певній ідеї, виходячи із якої вона вибирає життєву мету і здійснює свої вчинки.

ІНДИВІД (від лат. *individuum* – неділимий) – людина як представник людської спільноти, соціуму (групи, класу, нації тощо).

За сучасною класифікацією людей **I.** займає проміжне становище (людина, **I.**, особистість, індивідуальність).

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ – 1. Сукупність зовнішніх та внутрішніх особливостей людини, що формують її своєрідність, відмінність від інших людей. 2. Сукупність рис, що визначають самотність людини, її відмінність від інших людей; своєрідність

психіки та особистості індивіда, її неповторність. **I.** проявляється в рисах темпераменту, характеру, у специфіці інтересів, якостей перцептивних процесів і інтелекту, потреб і здібностей індивіда. Передумовою формування людської **I.** служать анатомо-фізіологічні задатки, які перетворюються в процесі виховання, яке має суспільно зумовлений характер, породжуючи широку варіативність проявів **I.** У психології **I.** виступає як цілісна характеристика окремої людини, як оригінальність, самобутність її психологічної структури. Людина стає **I.**, коли її особистість наповнюється одиничними та особливими неповторними властивостями. Індивідуальні якості особистості формуються на основі індивідних (конституційних особливостей, типу нервової системи, темпераменту тощо). Характер людини є проявом індивідуальних особливостей особистості.

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ – організація навчального процесу з урахуванням індивідуальних особливостей учнів з метою створення сприятливих умов для реалізації їх пізнавальних можливостей, потреб, інтересів.

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ РОЗВИТОК – розвиток індивіда в процесі його життя та діяльності (онтогенез).

ІННОВАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНА – процес створення, поширення й використання нових засобів (нововведень) для розв'язання тих педагогічних проблем, які досі розв'язувалися по-іншому.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ (РОЗУМОВЕ) ВИХОВАННЯ спрямоване на розвиток інтелектуальної культури особистості, пізнавальних мотивів, навичок мислительної діяльності, культури мислення, раціональної організації навчальної праці.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ПОЧУТТЯ – почуття, що викликаються мислительною діяльністю (подив, сумнів, допитливість, упевненість тощо).

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ РОЗВИТОК (від лат. *intellectus* – пізнання, розуміння) – духовний, розумовий розвиток людини, який включає розвиток здібностей, чуттєвого пізнання (відчуття, сприйняття, уявлення) і розвиток мислення – опосередкованого і узагальненого пізнання людиною об'єктивної реальності.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ТЕРПИМІСТЬ – властивості розуму й характеру людини, ясне розуміння нею відносності сьогоденних наших знань, припущення того, що інша людина може підійти до проблеми інакше, глибше, з іншою мірою оцінок. **І.т.** як елемент культури мислення передбачає здатність учителя уважно й терпляче вислуховувати думку учня, тактовно й доказово полемізувати.

ІНТЕРАКТИВНИЙ – здатний до взаємодії, діалогу. Інтерактивне навчання реалізує конкретну мету – створити комфортні умови навчання та виховання, які забезпечать активну взаємодію всіх учнів. "Інтерактив" прийшло до нас з англійської мови від слова "*interact*", де "*inter*" – взаємний і "*act*" – діяти.

ІНТЕРВ'Ю – метод отримання інформації за допомогою усного опитування. За ступенем формалізованості **І.** бувають:

- а) *вільні* – не регламентовані темою, формою бесіди; тривала бесіда за загальною програмою без чіткої деталізації питань;
- б) *стандартизовані* – близькі за формою до анкети із закритими запитаннями.

ІНТЕРЕС ПІЗНАВАЛЬНИЙ – вид мотивів, форма прояву пізнавальних потреб, що виявляється в прагненні до пізнання об'єкта чи явища, оволодіння певним видом діяльності; має вибіркового характеру; є найважливішим стимулом до навчання.

К

КЛАСНИЙ КЕРІВНИК – учитель, який поряд з викладанням того чи іншого предмета здійснює загальну роботу по об'єднанню зусиль учителів, що працюють у тому чи іншому класі, координації їхніх вимог для досягнення найкращих результатів у виховній і навчальній роботі з учнями класу. **К.к.** повинен добре знати умови життя учнів, вивчати їхні інтереси, запити та індивідуальні особливості. **К.к.** працює в тісному контакті з учителями класу, батьками, добивається єдності педагогічних вимог до учнів з боку школи й родини. Основні обов'язки **К.к.** сформульовано у Статуті середньої загальноосвітньої школи. **К.к.** повинен уміти: 1) висувати і формулювати конкретизовані цілі і завдання виховання учнів; 2) планувати і організувати виховний процес; 3) здійснювати постійні коригуючі впливи на систему (введення нового, вилучення відпрацьованих форм, методів); 4) аналізувати результати виховної діяльності в міру реалізації поставлених цілей і завдань.

КЛАСНА ГОДИНА – одна з форм позакласної виховної роботи, вона передбачає створення оптимальних умов для продуктивного спілкування класного керівника з учнями з метою формування у них соціальної зрілості. Дбаючи про ефективність **К.г.**, класний керівник перед її проведенням має подумати над питаннями: "Якою вона буде? Кому потрібна вона – педагогу чи учням? Які можливі результати?" Відповіді на ці питання визначально вплинуть на вибір теми **К.г.**, особливості її підготовки та проведення.

КЛУБИ ШКІЛЬНІ – одна з ефективних форм організації дозвілля учнів, яка сприяє їхньому всебічному розвитку. На відміну від гуртків, **К.ш.** можуть охоплювати різноманітними видами діяльності всіх учнів школи і в більш масовому масштабі виявляти й розвивати їхні нахили й здібності. **К.ш.** – організація самодіяльна і добровільна, на чолі якої стоїть рада, яка обирається на загальних зборах клубу.

КОЛЕКТИВ – соціально значима група людей, які об'єднані спільною метою, узгоджено діють для досягнення мети і мають органи самоврядування.

КОЛЕКТИВНІ ТВОРЧІ СПРАВИ (КТС) – форма організації колективної творчої діяльності, слугують основним виховним засобом. Технологія підготовки і реалізації **КТС** передбачає шість послідовних етапів: попередня робота вихователів; колективне планування; колективна підготовка роботи; реалізація **КТС**; колективне підбиття підсумків **КТС**; найближчі справи **КТС**. Після завершення справи вихователі пропонують учням взятися за нові.

КОМПЕТЕНТНІСТЬ – це загальна здатність, що базується на знаннях, досвіді, цінностях, здібностях, набутих завдяки навчанню. Отже, поняття **К.** не зводиться тільки до знань, умінь та навичок, а належить до сфери складних умінь і якостей особистості.

Основними групами компетентностей, яких потребує сучасне життя, є:

- **соціальні**, пов'язані з формуванням у школярів цінностей демократичного суспільства, громадянських якостей особистості;
- **полікультурні**, що стосуються розуміння несхожості людей, взаємоповаги до їхньої мови, релігії, культури тощо;
- **комунікативні**, що передбачають опанування важливого в роботі і суспільному житті усного і писемного спілкування, оволодіння кількома мовами;
- **інформаційні**, що передбачають оволодіння вміннями здобувати різноманітну інформацію, осмислювати й використовувати її;

- саморозвитку та самоосвіти, що пов'язані з потребою і готовністю постійно навчатися, виконувати творчі завдання.

КОМУНІКАБЕЛЬНІСТЬ (від лат. *communico* – з'єдную, повідомляю) – риса особистості, здатність її до спілкування з іншими людьми, товариствськість. **К.** не є природженою, вона формується в процесі життя й діяльності людини в соціальній групі.

КОМУНІКАЦІЯ – спілкування, передача інформації, думок, почуттів, волевиявленнь людини.

КОНЦЕПЦІЯ – система поглядів, сукупність ідей, що визначають суть задуму, певний спосіб розуміння явища, розв'язання проблеми.

КРЕАТИВНІСТЬ МИСЛЕННЯ – здатність висловлювати незвичайні ідеї, нетрадиційно мислити, швидко розв'язувати проблемні ситуації.

КРИТЕРІЇ ВИХОВАНOSTI – ознаки, за допомогою яких роблять висновок про рівень вихованості людини, оцінюють результати виховного впливу. Критерії визначення ефективності виховного впливу шкільного колективу об'єднують у групи:

1. Критерії оцінювання організаційної структури і складових шкільного колективу.

2. Критерії оцінювання змісту виховної діяльності учнів, колективу, рівня його впливу на особистість учня.

3. Критерії визначення характеру внутріколективних відносин.

4. Критерії незалежного оцінювання особистості членами колективу.

КУЛЬТУРА ЗОВНІШНЬОГО ВИГЛЯДУ ВЧИТЕЛЯ. Пропонуємо практичні рекомендації, які починаються із часток *не* і *ні*, тобто від протилежного: чого не має бути. Така форма подачі порад може допомогти запобігти помилкам, які нерідко зустрічаються в реальному житті.

1. У гардеробі вчителя не має бути ультрамодного одягу, незвичайний фасон якого відволікає увагу учнів, а також вбрання занадто яскравих тонів, що стомлює і дратує дітей.

2. Не варто навіть молодому вчителю з'являтися у школі в шортах.

3. Не втрачайте почуття міри: навчіться чітко визначати, коли необхідно одягати класичний костюм, коли робочий халат, святкову сукню, а коли – светр і джинси.

4. Не перетворюйтесь на "синю панчошу", тобто носіть той одяг, що вам до вподоби і до лиця: естетично витриманий, ошатний, модний, елегантний.

5. Не захоплюйтеся сіробуденним одягом.

6. Не забувайте, що одяг завжди має бути охайним, чистим, відпрасованим, зручним і не заважати працювати з класом.

7. Не носіть тривалий час один і той же одяг. Варто якнайчастіше "оживляти" його, комбінувати, прикрашати.

8. Не носіть взуття босоніж, на високих підборах, бо його стукіт відволікає увагу учнів і, крім того, швидко стомлюються ноги.

9. Не знаходьтесь у приміщенні в теплих чобітках.

10. Ні в якому разі не перебувайте у приміщенні школи у головному уборі. Це стосується як чоловіків, так і жінок.

11. Не забувайте, що довге розпущене волосся заважає під час роботи з учнями.

12. Неприпустимо вчителям чоловікам приходити до школи неголеними.

13. Не експериментуйте надмірно зі своїм волоссям, аби хи- мерні зачіски і часті зміни кольору не відволікали уваги учнів.

14. Не рекомендується прикрашати себе занадто дорогими і яскравими коштовностями чи біжутерією, які, до того ж, заважають працювати і спілкуватися з учнями (довгі сережки чи намисто, каблучки на пальцях, "музичні" прикраси).

15. Не варто користуватися дезодорантами, туалетною водою чи одеколоном з різким, сильним запахом.

16. Ніколи не підкреслюйте своєю мімікою та жестами негативні сторони чи дефекти зовнішності, характеру і темпераменту учнів.

17. Ніколи не вказуйте на учня пальцем.

18. Не жестикулюйте надміру, бо жести мають лише підкреслювати слово.

19. Не метушіться у класі, бо це дратує учнів.

20. Ніколи не обирайте "закриту" позу.

21. У роботі з дітьми уникайте пози "лева" чи "наглядача", бо діти непогано читають мову жестів і вчителю варто її досконало засвоїти.

22. Не допускайте мовленнєвих шаблонів і виразів, слів-паразитів.

23. Не забувайте, що голос учителя має бути відкритим, виразним, гнучким, витривалим. У ньому має звучати впевненість, мажорність.

24. Не припускайте помилок в орфоєпії.

25. Неприпустимо, щоб у вчителя були природні дефекти, які не можна виправити.

26. Не слід забувати, що людину, дитину легко образити не тільки словом, а й інтонацією.

27. Не дозволяйте собі спілкуватися з учнями мовою "суржика".

28. Не забувайте, що володіння словом, технікою вираження своїх думок, почуттів рідною мовою, різними мовними стилями, технікою драматичного мовлення, фонаційного дихання та дикцією потребує постійного вдосконалення шляхом спеціальних вправ.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ – 1. Збереження мовних норм вимови, наголошування, слововживання й побудови висловлювань; нормативність, літературність усної й писемної мови, що виявляється у грамотності, точності, ясності, чистоті, логічній стрункості. 2. Розділ мовознавства, який вивчає функціонування мови в суспільстві з точки зору її нормативності, регламентує правила користування літературною мовою.

Мовна культура – практичне розрізнення стилів, дотримання вимог до мовлення (правильність, багатство: інтонаційне, фразеологічне, лексичне; виразність, точність, емоційність, стилістичність).

Точним можна назвати таке мовлення, коли вжиті слова відповідають їх мовним значенням. Точність визначається вичерпністю й недвозначністю закладеного в словах змісту.

Лексичне і фразеологічне багатство формується синонімічними рядами, це допомагає уникнути монотонності, зробити мовлення яскравим, емоційним; потім – використанням фразеологізмів, які надають мовленню виразності, влучності, образності.

Багатство мовлення – це також різноманітність інтонацій і т.ін.

Правильне мовлення – це дотримання норм у вимові; слововживанні; граматиці.

Говорити виразно – говорити вільно, невимушено, точно, володіти багатством словника та інтонацією.

Кожне слово, крім лексичного значення, має емоційний ореол. Висловлена думка освітлюється почуттями її автора (з одного боку) і спрямовується часто до серця, почуттів, а через них до розуму того, кому адресується (з другого боку). Без почуттів, емоцій вона мертва.

Якою б не була важлива думка, зосереджена в слові, вона може бути сприйнята слухачем, якщо слово промовлене зрозуміло, чітко, виразно. Техніка мовлення – важлива складова в ланцюгу уміння говорити.

Техніка мовлення – це скоординована робота дихання, голосу, артикуляції при дотриманні норм вимови. Процес дихання під час мовлення пов'язаний з роботою голосових зв'язок і звучанням голосу, з вимовою голосних і приголосних.

Корисними є поради, як працювати над голосом.

Дбай про чітку вимову слів. Для цього прочитай скоромовку, пришвидшуючи темп у 2, 4, 8 разів.

Промов слова пошепки, але чітко, щоб тебе почули у протилежному кінці класу.

Намагайся уникати монотонності.

Для цього один і той самий текст прочитай:

- а) змінюючи темп мовлення: швидко, нормально, повільно;
- б) змінюючи силу голосу: голосно, нормально, тихо;
- в) вчись передавати почуття (радість, розчарування, сум...)

ЯК ДОПОМОГТИ ДІТЯМ ОВОЛОДИТИ РІДНОЮ МОВОЮ І ЛІТЕРАТУРОЮ

Шановні батьки!

* Виховання мовної культури – спільна справа школи і сім'ї. Намагайтеся говорити вдома літературною українською мовою. Слідкуйте за чистотою і правильністю мови ваших дітей. Допоможіть їм оволодіти культурою мовленнєвого спілкування, мовним етикетом. Будьте самі прикладом: не порушуйте норм вимови, не допускайте недбалості у виборі слів, не вживайте грубих, лайливих слів. Пам'ятайте: дитина в усьому, в тому числі й у мовленні, наслідує дорослих.

* Дуже важливо вже з раннього дитинства виховувати у дітей любов до книги. Тільки в сім'ї, де батьки спонукають дітей до читання, спільно обговорюють прочитане, інтерес до художнього слова не зникає, розвивається емоційне сприймання і самостійна думка учнів. Намагайтеся створювати дитячі домашні бібліотеки, поповнювати їх потрібними книжками. Найкращий подарунок для дитини – цікава і потрібна книжка. І хай настільною книгою у вашій родині буде "Кобзар" Т.Г.Шевченка, чие ім'я – дороговказ до вдосконалення людської душі, до єднання і братерства між народами.

* Слідкуйте за тим, як ваша дитина відвідує шкільну бібліотеку, що читає, як веде читацький щоденник. Це заохочуватиме до читання художньої і наукової літератури.

* Позакласна робота сприяє розвитку індивідуальних здібностей і нахилів учнів. Заохочуйте дітей до участі в гуртках української мови і літератури, у святах рідної мови, які проводяться в школі щороку, до підготовки вечорів, ранків, фольклорних свят, концертних програм, присвячених видатним письменникам.

* Народні традиції, пісні передали нам у спадщину наші діди і батьки. Наше завдання – передати їх нащадкам. Допоможіть своїм дітям збагнути красу української народної пісні, перед якою схиляється світ. Хай мамина пісня ввійде в душу дитини ще в колысці і супроводжує її все життя, збагачуючи духовно.

Влаштовуйте в сім'ях вечори народних пісень. Заохочуйте дітей брати участь у конкурсах народної пісні, які щороку проводяться у школі. Учіть своїх дітей черпати красу і наснагу з безцінної скарбниці нашої духовності.

КУЛЬТУРА ПОВЕДІНКИ – дотримання основних вимог і правил людського співжиття, вміння знаходити правильний тон у спілкуванні з оточуючими. **К.п.** – важлива сторона морального обличчя людини. Людина з дитинства повинна привчатися вести себе так, щоб з нею було зручно і приємно спілкуватися і в родині, і в діловій обстановці, в тому чи іншому громадському місці. Необхідно виховувати в молоді таку **К.п.**, в якій проявляється й загальна внутрішня культура, і моральні вимоги суспільства.

КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ – це етичні норми спілкування. Дитина має зрозуміти, що, говорячи, вона спілкується з тими, хто її слухає. Співрозмовника треба поважати.

Щоб стати гарним співрозмовником, треба навчитися слухати, засвоїти етикетні формули, бути вихованим. Спілкуватися з вихованою людиною легко, оскільки стосунки з нею відзначаються емоційною врівноваженістю.

Етикетні формули – це слова вітання: *Доброго дня (ранку)! Добрий день (ранок)! Добрий вечір! Доброго вечора!*;

- прощання: *До побачення! На добраніч! Будьте здорові! На все добре!*;

- подяки: *Дякую! Щиро дякую! Спасибі!*;

- звертання: *Дозвольте запитати! Поясніть, будь ласка! Допоможіть, будь ласка!*;

- просити вибачення: *Пробачте (вибачте), будь ласка;*

- уміння вибачити: *Будь ласка, тобто Вибачаю;*

- відмови: *На жаль; мені прикро, що я..., хотів би вам допомогти...*

Швейцарський мислитель XVIII ст. І.Лафатер вивів коротку і точну формулу спілкування: "Хочеш бути розумним, навчись розумно запитувати, уважно слухати, спокійно відповідати і зупинячись, якщо немає вже чого сказати".

Заняття з риторики проводяться в такій послідовності:

1. Вправи на постановку правильного дихання, розвиток чіткості вимови, звучності голосу.

2. Аналіз зразків висловлювання (на матеріалі художніх творів), мовленнєвих ситуацій.

3. Виведення правил, формул спілкування.
4. Практичні вправи.
5. Вільна творчість.

Для встановлення партнерських стосунків, демократичної позиції важливими є комунікативні навички конструктивного спілкування, що засновані на повазі та довірі, увазі до потреб учнів. Основою конструктивних комунікативних навичок є:

- * Сприйняття дитини, її особистості такою, яка вона є.
- * Усвідомлення різниці між роллю та особистістю, адресування критики тільки до ролі, а не до особистості.
- * Активне й емпатичне слухання, демонстрування поваги та зацікавленості.
- * Використання підтримки, пошук позитивних якостей в учнів під час спілкування.
- * Розуміння інтересів, потреб, мотивів учня.
- * Контроль емоцій та вживання "Я-висловлювань" (на зразок: "Мені дуже неприємно, коли ти не уважно ставишся до..." замість "Ти знову не уважний").
- * Вміння зробити критику конструктивною.

Можна запропонувати зразки засобів висловлювання позитивної критики – непогодження з відповіддю учня. Є різні можливості сказати учневі: "Ти помиляєшся", використовуючи позитивний зворотний зв'язок:

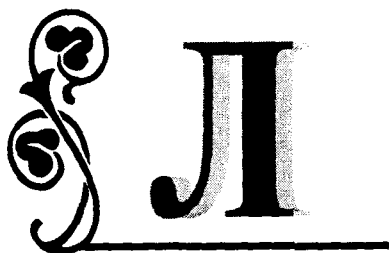
- Подивися ще раз, чи це так.
- Це слушна думка, але ходімо далі.
- Мені подобається твоя відповідь, але подумай ще.
- Загалом ти правий, але зверни увагу на...
- Можна ще по-іншому сказати що це?
- Поміркуй ще над своєю відповіддю.
- Ще трохи часу та наполегливості, і в тебе це вийде!
- Це одна відповідь, чи можеш ти запропонувати іншу?
- Ти на правильному шляху.
- Ти дав відмінну відповідь, але це не зовсім те, що ми шукаємо.
- Цікава відповідь, але поміркуй над цим питанням ще.
- Ти дещо обманувся.

- Це дуже цікаво.
- Спробуй ще раз.
- Обери інший шлях, зараз же ти на хибному шляху.
- Ти не досягнув мети тільки через одну дрібницю.
- Чи є в тебе інші думки?
- Ти правий на 90 відсотків, але припустився незначної неточності.

Перевага доган, примушування, критика – ознаки авторитарної системи виховання. Авторитарна атмосфера у класі навряд чи сприяє формуванню особистості громадян демократичного суспільства – навпаки, вона стримуватиме розвиток основних громадянських чеснот. Загрози, покарання та інші форми негативного зворотного зв'язку призводять до формування комплексу неповноцінності і можуть викликати почуття провини, образу, агресію та бажання помсти або прагнення самоствердитися асоціальними засобами.

Основні типи негативного зворотного зв'язку розподіляються таким чином:

1. Накази, команди ("Сядь!", "Встань", "Замовкни" та ін.).
2. Критика, догани, звинувачення ("Знову неуважна!", "Ти вічно помиляєшся!", "Як завжди, дуже погано!").
3. Ображання, обзивання, висміювання ("Хоч щось є у цій пустій голові?", "Може, ти ще й вкладешся тут?" та інші).
4. Застереження, попередження, погрози ("Я привчу вас до дисципліни!", "Зараз поставлю у куток!", "Завтра без мами не приходь!").
5. Мораль, нотації ("На уроці треба сидіти тихо!", "Хто багато балакає, в того нічого доброго не вийде!").

ЛІДЕР (англ. *leader* – вести, керувати) – член колективу, який у важливих ситуаціях здатний здійснювати помітний вплив на поведінку членів колективу, виявляти ініціативу в діях, брати на себе відповідальність за діяльність колективу, вести його за собою.

ЛЕКЦІЯ – розгорнутий, системний виклад у доступній формі певної соціально-політичної, моральної, естетичної проблеми. **Л.** може бути епізодичною, належати до певного тематичного циклу або кінолекторію.

ЛОГІКА (ЕТАПИ) ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ. При організації та проведенні психолого-педагогічного дослідження необхідно дотримуватися певної послідовності дій:

1. Визначення проблеми дослідження.
2. Ґрунтовне і всебічне вивчення наукових фактів, положень, висновків.
3. Вивчення шкільної практики.
4. Формулювання гіпотези дослідження.
5. Виконання експериментальної роботи.
6. Зіставлення експериментальних даних з масовою практикою.
7. Узагальнення результатів дослідження, формулювання наукових висновків, доведення або спростування гіпотези.
8. Оформлення результатів дослідження, втілення їх у життя.

ЛЮБОВ ДО РІДНОЇ КУЛЬТУРИ, МОВИ, НАЦІОНАЛЬНИХ СВЯТ І ТРАДИЦІЙ передбачає прилучення дітей до чарівного світу обрядів, звичаїв, традицій українського народу, прищеплення шанобливого ставлення до його культурних надбань. Громадянам України необхідно пізнати і зрозуміти велич нашої народно-традиційної культури, її одвічний гуманізм, доброзичливість і щирі гостинність українців.

ЛЮДЯНІСТЬ – виражає принцип гуманізму стосовно до повсякденних взаємовідносин людей. Включає ряд більш конкретних якостей – доброзичливість, повага до людей, співчуття і довір'я до них, великодушність чи самопожертва заради інших людей, а також передбачає скромність, чесність, щирі серця.

ДЕСЯТЬ НЕ МОЖНА

1. *Не можна сміятися над старістю і старими людьми – це величезне блюзнірство.*
2. *Не можна заходити в суперечку з шановними і дорослими людьми, особливо із старшими...*
3. *Не можна ледарювати, коли всі трудяться.*
4. *Не можна виявляти незадоволення тим, що в тебе немає якоїсь речі, у товариша є, а про тебе батьки не подбали: від своїх батьків ти не маєш права вимагати нічого...*
5. *Не можна допускати, щоб мати давала тобі те, чого вона не бере собі – кращий шматочок на столі, смачнішу цукерку, кращий одяг...*
6. *Не можна робити того, що осуджують старші, ні на очах у них, ні десь на стороні...*
7. *Не можна залишати старшу рідну людину самотньою, особливо матір, якщо в неї немає нікого.*
8. *Не можна збиратися в дорогу, не спитавши дозволу і поради у старших, особливо в діда, не попрощавшись з ними, не дочекавшись від них побажання щасливої дороги, не побажавши їм щасливо залишатися.*
9. *Не можна сидіти до столу, не запросивши старшого...*
10. *Не можна сидіти, коли стоїть доросла, особливо літня людина, тим більше жінка; не чекай, поки з тобою привітається старший, ти повинен першим привітати його, зустрівшись, а прощаючись, побажати доброго здоров'я.*

(Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибр. твори: В 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т.2. – С. 297-306).

МЕНТАЛІТЕТ (МЕНТАЛЬНІСТЬ) – специфічне світосприймання, світовідчуття, світогляд, бачення світу і себе у світі, національний характер, вдача, які виробляються під впливом багатомісячних культурно-історичних, геополітичних, природно-кліматичних чинників.

МЕТА ВИХОВАННЯ – головною метою національного виховання на сучасному етапі є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, своєрідності на основі формування особистісних рис громадянина України, які передбачають національну самосвідомість, розвинуту духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту.

МЕТОДИ ВИХОВАННЯ – шляхи і способи діяльності вихователів і вихованців з метою досягнення виховних цілей. Розрізняють такі групи методів (за В.А. Сластьоніним):

1. Методи формування свідомості особистості: бесіди, лекції, методи дискусії, переконання, навіювання, приклад.

2. Методи організації діяльності, спілкування, формування позитивного досвіду суспільної поведінки: педагогічна вимога, громадська думка, довір'я, привчання, тренування, створення виховних ситуацій, прогнозування.

3. Методи стимулювання діяльності і поведінки: гра, змагання, заохочення, покарання.

4. Методи самовиховання: самопізнання, самооцінювання, саморегуляція.

З розвитком педагогічних наук виникає і розвивається і **МЕТОДИКА ВИХОВНОЇ РОБОТИ** як самостійна наукова дисципліна. Її завдання – розкрити основні напрями і принципи, форми і методи організації виховної роботи, допомогти педагогам оволодіти мистецтвом виховання.

Це дуже складне мистецтво. Воно не приходять само по собі. Ним можна оволодіти, спираючись не тільки на педагогічний досвід, але й на глибокі і різнобічні знання з теорії виховання. К.Д. Ушинський передмову до своєї капітальної праці "Людина як предмет виховання" починає такими словами: "Искусство воспитания имеет ту особенность, что почти всем оно кажется делом знакомым и понятным, а иным даже делом легким, – и тем понятнее и легче кажется оно, чем менее человек с ним знаком, теоретически или практически. Почти все признают, что воспитание требует терпения; некоторые думают, что для него нужны врожденная способность и умение, т.е. навык; но весьма немногие пришли к убеждению, что, кроме терпения, врожденной способности и навыка, необходимы еще и специальные знания, хотя многочисленные педагогические блуждения наши и могли бы всех убедить в этом" [Ушинский К.Д. Собр. соч. в 11-ти тт. – М. – Л., 1948. – Т.8. – С. 11].

МЕТОДИКА НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА – часткова дидактика, теорія навчання певного навчального предмета; розглядає різні форми взаємодії викладання й учіння в оволодінні змістом конкретного предмета.

Методика викладання навчального предмета – це наука про різні способи і форми передачі учням знань, про мету, зміст і засоби навчання і нерозривно пов'язані з ними питання виховання учнів у процесі викладання. Вона належить до циклу педагогічних наук. До XVIII ст. всі питання навчання в школі розглядалися в педагогіці. Але пізніше педагогіка дуже розширилась, диференціювалась і з неї виділились методики викладання

окремих навчальних предметів. Методика навчання покликана дати відповіді на такі запитання: 1) навіщо навчати? 2) чому навчати? 3) як навчати? 4) як виховувати і розвивати учнів у процесі навчання?

МЕТОД НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ – спосіб дослідження психолого-педагогічних процесів формування особистості, встановлення об'єктивної закономірності виховання і навчання.

Сучасна педагогіка використовує такі методи педагогічних досліджень: педагогічне спостереження, бесіда, інтерв'ю, експеримент, вивчення продуктів діяльності, соціологічні методи, соціометричні методи, тестування тощо.

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ – процедура, послідовність здійснюваних пізнавальних і перетворюючих дій, операцій та впливів, спрямованих на вирішення дослідницьких завдань.

МИЛОСЕРДЯ – співчуваюча і дійова любов, яка виражається в готовності допомогти кожному, хто потребує допомоги. В понятті **М.** поєднуються два аспекти – духовно-емоційний (переживання чужої болі як своєї) і конкретно-практичний (порив до реальної допомоги).

МОВНА МАЙСТЕРНІСТЬ ВИХОВАТЕЛЯ – знання про мову, уміння й навички володіння усним словом, які охоплюють такі грані публічного виступу, як техніка мовлення, культура мовлення, стиль мовлення, виразово-зображальні властивості мовлення тощо.

МОДЕЛЮВАННЯ – 1. Метод дослідження об'єктів на їх моделях-аналогах. 2. Побудова і вивчення моделей реально існуючих предметів і явищ і тих, що спеціально сконструйовані. 3. У навчанні моделі розуміють як зміст, що треба засвоїти, як засіб засвоєння.

МОЛОДІЖНА СУБКУЛЬТУРА – система цінностей, установок, моделей поведінки, життєвого стилю певної соціаль-

ної групи (молоді), яка є цілісним утворенням у межах домінуючої культури.

МОРАЛЬ (від лат. *moralis* – моральний, від *mores* – звичаї) – одна з форм суспільної свідомості; система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей. **М.** виконує також пізнавальну, оціночну, виховну функції. Складовими **М.** є моральна діяльність (вчинки, поведінка людини); моральні відносини, моральна свідомість. Норми і принципи **М.**, моральні ідеали, почуття становлять систему **М.**, яка визначає життєву позицію певної соціальної спільності чи індивіда, орієнтує їх у світі цінностей.

М. – це сукупність уявлень людей про те, що добре, а що погано, як треба чинити в тому чи іншому випадку, які людські вчинки заслуговують на повагу, а які – на осуд.

Аукціон "Аморально в твоєму розумінні...":

– Аморально не співчувати людині, коли з нею трапилась біда.

– Аморально не поважати думку іншого тільки тому, що вона відрізняється від твоєї.

– Аморально заздрити успіхам товариша чи однокласника.

– Аморально дозволяти кривдити себе і дозволяти собі кривдити інших.

– Аморально користуватися результатами праці інших.

– Аморально бути боягузом, відступати перед труднощами.

– Аморально хуліганити, бешкетувати.

– Аморально розкидатися обіцянками і не виконувати їх.

– Аморально перебільшувати свої здібності.

– Аморально бути жадібним і зажерливим.

– Аморально не радіти, коли в товариша радість.

МОРАЛЬНІСТЬ – 1. Етичне поняття, яке в широкому розумінні є синонімом моралі. 2. Характеристика особливого виду практичної діяльності людей, що мотивується моральними ідеалами, переконаннями, нормами та принципами. Розрізняючи ці поняття, Г.В.Ф. Гегель визначав мораль як сферу суб'єктивних уявлень людини про добро і зло та інші етичні цінності, мотиви поведінки, цілі і наміри, а **М.** – як практичні звичаї,

об'єктивовану мораль. Як сутність моралі, **М.**, на думку Гегеля, має вищий смисл, бо означає здатність людини творити добро не за зовнішнім примусом, а завдяки внутрішній свідомості та добровільності, а тому збігається з моральною свободою особи.

МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ – один з найважливіших видів виховання, полягає в цілеспрямованому формуванні моральної свідомості, розвитку морального почуття й формуванні звичок і навичок моральної поведінки людини відповідно до певної ідеології. **М.в.** починається в родині, продовжується у дошкільних закладах, загальноосвітніх школах, пізніше – у вузах та інших навчальних закладах. Основними методами **М.в.** є переконання, привчання, заохочення тощо. **М.в.** здійснюється на національному ґрунті шляхом засвоєння національних норм і традицій, багатой духовної культури народу, тих моральних норм і якостей, які є регуляторами взаємовідносин у суспільстві, узгодження дій і вчинків людей. Такими нормами є насамперед гуманізм і демократизм, що виявляються в ідеалі вільної людини, здатної до чесної співпраці, з високорозвиненим почуттям власної гідності і такої ж поваги до гідності іншої людини: любов до батьків, до Вітчизни, до рідної мови; правдивість і справедливість, працьовитість і скромність; готовність захищати слабших, турбуватися про молодших, зокрема дітей; шляхетне ставлення до дівчини, жінки, матері, бабусі; вміння скрізь і всюди діяти благородно, шляхетно, виявляти інші чесноти.

МОРАЛЬНИЙ ІДЕАЛ – образ, що втілює в собі найвищі моральні якості, є взірцем, до якого слід прагнути. Це той взірець моральної досконалості, який спонукає особистість до саморозвитку і на який зорієнтований виховний процес.

МОРАЛЬНА НОРМА – вимога, яка визначає обов'язки людини щодо навколишнього світу, конкретні зразки, які орієнтують поведінку особистості, дають змогу оцінювати й контролювати її.

Возведена в систему сукупність моральних норм утворює *моральний кодекс*.

МОРАЛЬНІ ПЕРЕКОНАННЯ – стійкі, свідомі моральні уявлення людини (норми, принципи, ідеали), відповідно до яких вона вважає за потрібне діяти так і не інакше.

МОРАЛЬНІ ПОЧУТТЯ – стійкі переживання у свідомості людини, які є основою її вольових реакцій в різних ситуаціях, її суб'єктивне ставлення до себе, інших людей, окремих явищ суспільного життя, суспільства загалом.

МОРАЛЬНІ ЯКОСТІ – типові риси поведінки особистості.

МОТИВАЦІЯ – спонукання (стимули), що включають активність індивіда і визначають його спрямованість; у ролі мотивів можуть виступати потреби, інтереси, емоції, установки. Шляхи стимулювання **М.** навчання такі:

1. Зацікавлювати учня в засвоєнні нових дій і понять через зв'язок їх з уже закладеними в нього трудовою мотивацією і мотивацією навчання.

2. Забезпечити "проблемну включеність" учня через стимулювання потреби в орієнтуванні, новизні.

3. Підтримувати новизну не лише внаслідок засвоєння тієї чи іншої виконавчої діяльності, а також контролю, корекції й оцінки.

МОТИВИ ВИХОВАННЯ – спонукальна причина дій і вчинків людини.

МУЖНІСТЬ – якість, що втілює міцність характеру, вірність ідеалу і самому собі при такому зіткненні з несправедливістю, небезпекою, які загрожують її життю і безпеці.

Н

НАВИЧКА – установлений спосіб виконання дій, сформований у результаті багаторазових повторень; характеризується високим ступенем засвоєння і відсутністю поелементної свідомості регуляції і контролю (навички рухові, інтелектуальні, перцептивні).

НАРОДНО-ПЕДАГОГІЧНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ВИХОВАННЯ. Виховання в народній педагогіці розглядається як перша суспільна необхідність ("Камінь шліфують, а людину виховують"). Зокрема, наголошується на суспільній значущості виховання, його спрямованості в майбутнє. Народна мудрість говорить: "Якщо твої плани розраховані на рік – сій жито, якщо твої плани розраховані на десятиліття – саджай дерева, якщо твої плани розраховані на віка – виховуй дітей". Той, хто вміє виховати порядну, чесну людину, здавна вважається найкращим майстром на землі – таку думку стверджує народна мудрість.

В українській казці "Хто найкращий майстер на землі" розповідається, що в одному селі жінки вирішили показати своє майстерність. Домовилися, що в неділю всі прийдуть на сільський майдан і кожна принесе найкраще з того, що вона зробила своїми руками.

У призначений день усі жінки прийшли на майдан і принесли безліч дивовижних речей. У тих, кому громада доручила назвати найкращих майстриць, очі розбіглися: тут були і гаптовані

золотом і сріблом шовкові покривала, і тонкі мережані занавіски з вив'язаними на них дивними птахами, і вишиті рушники, і чудові скатерки, і одяг.

Але переможницею стала дружина бідняка Марія. Вона не принесла ні вишиванок, ні мережив, хоч усе вміла чудово робити. Ця жінка прийшла зі своїм п'ятирічним сином Петрусем, який приніс жайворонка, якого він вирізав з дерева. Приклав Петрусь жайворонка до губів – заспівала, защебетала пташка, як жива. Всі завмерли на майдані, всіх зачарувала пісня, і раптом у блакитному небі заспівав справжній жайворонок, якого привабив спів на землі.

"Хто творить розумну і добру людину, – найкращий майстер", – таке було рішення найстарших.

Слово "*виховувати*" спільнокореневе із словом "*ховати*". В українській народній педагогіці воно спочатку вживалося в значенні "*оберігати*" (виховувати). До речі, первинне значення слова "*виховувати*" в українській мові повністю збереглося до наших днів. У розмовному обігу маємо "*виховувати*" – довго ховати, переховувати кого- або що-небудь; таїти що-небудь; "*виховуватися*" – довго переховуватись, ховаючись, залишитися непоміченим, невикритим, непійманим; таїти що-небудь, не признаватися в чомусь. Згодом це слово набуло широкого й різноманітного змісту, зокрема педагогічного, й стало головним атрибутом не тільки народної, а й наукової педагогіки.

У народній педагогіці слово "*виховувати*" означає вирощувати, навчаючи правил поведінки, даючи освіту, систематично впливати на культурний розвиток, світогляд, моральні принципи кого-небудь у певному напрямі; систематичним впливом викликати, розвивати якесь почуття, рису вдачі, особливість, прищеплювати що-небудь. Звідси постали й інші слова: "*вихователь*" чи "*вихователька*" – людина, яка виховує, навчає дітей і молодь, прищеплює їм навички поведінки, певні погляди; педагог, який стежить у певному закладі за поведінкою дітей і відповідно її спрямовує; той, хто спрямовує силу свого впливу на виховання класу, суспільства і таке інше в певному напрямі; "*вихованець*" чи "*вихованка*" – дитина або молода людина, яка виховується чи виховувалася ким-небудь або де-небудь; дитина, взята ким-небудь на виховання; людина, яка сприйняла думки, погляди,

ідеї певної організації, товариства тощо; людина, яка вчиться або яка здобула освіту в якому-небудь навчальному закладі; *"вихований"* – який внаслідок виховання набув навичок пристойного поведіння; чемний, ввічливий; *"вихованість"* – властивість за значенням *вихований*; вміння добре поводити себе в товаристві, володіти своїми почуттями; *"виховуватися"* – перебувати під чийм-небудь опікуванням, навчатися правил поведінки, здобувати освіту і таке інше; розвиватися духовно, здобувати знання, виробляти світогляд, моральні переконання завдяки систематичному впливові.

З поняттям *"виховувати"* в народній педагогіці тісно пов'язане поняття *"навчати"* – обидва ці слова часто використовуються як рівнозначні, що свідчить про нерозривність навчально-виховного процесу. В українському фольклорі в значенні *"виховувати"* найчастіше вживається слово *"навчати"*, наприклад: "Ой там в саду, у садочку *научала* мати дочку...", "Наступила чорна хмара, наступила синя; *Научає* бідна вдова єдиного сина". У Т.Г. Шевченка: "А мати хоче *научати*, так соловейко не дає".

В українській етнопедагогіці широко використовуються синонімічні поняття до слова *"виховувати"*: *нянчити* – доглядати дитину; *колихати* – гойдати дитину в колисці, заспокоюючи і присипляючи ("Не ти ж мене *колихав*, не ти ж мене *нянчив*"); *годувати* – утримувати; *леліяти* – оточувати ласкою, піклуванням, пестити, голубити; *доглядати* – турбуватися, піклуватися про дитину, забезпечуючи їй нормальні умови для життя і розвитку ("Будеш ти в мене хату помітати, малих діток *доглядати*"); *бавити* – забавляти, нянчити, доглядати ("Як *бавитимеш* дитину, так вона й ростиме"); *пестити* – голубити дитину, виявляючи до неї любов і ласку ("Добре там дітей *пестити*, де піч велика і є кому варити"); *ніжити* – прихильно й тепло ставитися до дитини, виявляючи до неї любов і ласку; *викохувати* – з любов'ю рости, дбайливо доглядаючи, добиватися найкращого стану, вигляду ("Викохав дитину в добру годину"); *учити* – впливати в певному напрямі, формувати, виховувати, прищеплювати що-небудь ("Пригоди учать згоди") та ін.

У народній педагогіці високо цінується правильне виховання. Так, у "Казці про бідного чоловіка і його синів" розповідається, як три сини пішли на заробітки. Старший син приніс до-

дому золото, середній – гроші, а найменший здобув знання і став найщасливішим.

Отже, вплив виховного чинника на формування особистості настільки великий, що врешті-решт визначає навіть долю людини. Усе це говорить про те, що народна педагогіка виробила свою унікальну виховну систему (За Стельмахович М.Г.).

НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ – це історично зумовлена і створена самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь. **Н.в.** – це виховання підростаючих поколінь у дусі українського виховного ідеалу на багатовікових традиціях. **Н.в.** ґрунтується на засадах родинного виховання, на ідеях і засобах народної педагогіки, наукової педагогічної думки, що уособлюють вищі зразки виховної мудрості українського народу. Основні принципи **Н.в.** – гуманізм, демократизм, народність, єдність родинного і шкільного впливу, природовідповідність, виховання у праці, самодіяльність учнів. **Н.в.** – виховання дітей на культурно-історичному досвіді свого народу, його звичаях, традиціях та багатовіковій мудрості, духовності.

Поняття "*виховувати*" в арсеналі української етнопедагогіки має цілий ряд синонімічних відповідників ("нянчити", "повчати", "колисати", "привчати", "леліяти", "годувати", "доглядати", "бавити", "пестити", "ніжити", "ростити", "виводити в люди" тощо), що яскраво засвідчує глибинну суть народного дитинознавства.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИХОВНИЙ ІДЕАЛ – базується на загальнолюдських цінностях і включає в себе ті риси, які відповідають духовності чи звичаям даного народу. Конкретний зміст **Н.в.і.** залежить від державного устрою, світогляду, релігії і моралі, від рівня розвитку культури, від національних особливостей народу. Виховний ідеал – це мета виховання, образ ідеальної людини, на який має орієнтуватися педагог, виховуючи учнів.

Виховний ідеал як мета виховання визначає систему освіти й виховання, її зміст, методи, форми.

НЕВЕРБАЛЬНЕ СПІЛКУВАННЯ – здійснюється немовними засобами: жестами, мімікою, позою, міжособистісним простором.

НЕБЛАГОПОЛУЧНА СІМ'Я – сім'я, яка через об'єктивні або суб'єктивні причини втратила свої виховні можливості, внаслідок чого в ній виникають несприятливі умови для виховання дитини.

До неблагополучних належать: сім'ї, де батьки – алкоголіки, наркомани – ведуть аморальний спосіб життя; сім'ї асоціальні (члени конфліктують з морально-правовими нормами суспільства, схильні до правопорушень); сім'ї конфліктні; сім'ї неповні; сім'ї, зовні благополучні; сім'ї соціального ризику (це соціально незахищені сім'ї, які потребують соціальної допомоги та підтримки: малозабезпечені, багатодітні, з дітьми-інвалідами, батьками-інвалідами, неповні).

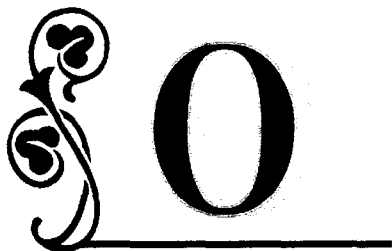
НЕПРИМИРЕННЕ СТАВЛЕННЯ ДО ФАЛЬШІ, ЦИНИЗМУ, ЛИЦЕМІРСТВА, ПІДЛАБУЗНИЦТВА – моральний обов'язок кожного громадянина України, який усвідомлює свою відповідальність перед людьми за побудову демократичного суспільства. Соціальна спрямованість поведінки потребує активних і рішучих дій, непохитності і сміливості у боротьбі з проявами зла, насильства, цинізму, лицемірства. Саме тоді, коли в Україні прийнято власну Конституцію, особливо важливо, щоб кожний відчув: від його позиції, вчинків, активних дій залежить сучасне і майбутнє нашої Вітчизни.

НЕФОРМАЛЬНА ГРУПА – самодіяльне об'єднання громадян, статус, структура, функції якого юридично не оформлені.

НЕФОРМАЛЬНИЙ МОЛОДІЖНИЙ РУХ – система молодіжних субкультур і широкої неорганізованої молодіжної активності в їх взаємозв'язку між собою та суспільством.

НОВАТОРСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД – реалізація на практиці педагогічних ідей, що виходять за межі існуючих рекомендацій, нормативів і сприяють створенню нових педагогічних систем, методик.

НОВЕ ВИХОВАННЯ, нові школи (франц. *education nouvelle*, англ. *new education*) – міжнародний педагогічний рух за оновлення школи й виховання, за побудову всієї навчально-виховної роботи виходячи з інтересів дитини в даний момент. У країнах Західної Європи цей рух дістав назву **нового виховання**, в Німеччині – педагогіки реформ, у США – прогресивізму. Виник цей рух на межі XIX-XX ст., визначними представниками його були О.Декролі, С.Френе, Р.Кузіне, А.Фер'єр та ін. Практично принципи **Н.в.** здійснювалися в ряді шкіл інтернатного типу. В них проголошувалася відмова від зубріння, формалізму і схоластики, велика увага приділялася фізичному та естетичному вихованню, ручній праці, дитячому самоврядуванню. В 1912 виникло "Міжнародне об'єднання нових шкіл", яке сформулювало деякі загальні організаційні й дидактичні положення.

ОБДАРОВАНІСТЬ – сукупність природних задатків як передумова розвитку здібностей до певних видів діяльності; задатки багатофункціональні, на їх основі розвиваються різні здібності (інтелектуальні, художні, фізичні тощо).

ОЛІМПІАДИ – змагання учнів у виконанні певних позакласних і позашкільних завдань загальноосвітнього характеру: в розв’язування задач з математики, фізики, інформатики, у виконанні дослідів, написанні творів тощо. **О.** проводяться школами, вузами, позашкільними навчально-виховними закладами. З ряду навчальних предметів проводяться всеукраїнські й міжнародні **О.**

ОПТИМАЛЬНИЙ – найкращий з можливих варіантів, найбільш відповідний даному завданню, умовам.

ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ – забезпечення цілісного циклу виховного процесу, що включає діагностування рівня вихованості учня й формулювання мети, планування та організацію діяльності, контроль і регулювання діяльності й відносин, аналіз виховних результатів.

ОРГАНИ САМОВРЯДУВАННЯ – демократично обрані уповноважені колективу, які допомагають педагогові здійснювати керівні функції.

ОРІЄНТАЦІЯ НА ЗОВНІШНЄ – реагування переважно на зовнішні прояви поведінки дитини. матеріалізовані результати її праці, вчинки, дії, вербалізовані судження при дефіциті уваги до внутрішніх зусиль, внутрішньої позиції, прагнень, намірів, цінностей, ідеалів, мрій, життєвих планів, світу переживань малюка (як відомо, зовні високий результат або вчинок поза розкриттям мотивації та моральної вартісності позбавлений свого значення!).

ОСОБИСТІТЬ – соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, що визначається залученістю людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин.

О. характеризують такі ознаки: розумність (визначає рівень інтелектуального розвитку); відповідальність (рівень розвитку почуття відповідальності, уміння керувати своєю поведінкою, аналізувати свої вчинки і відповідати на них); свобода (здатність до автономної діяльності, прийняття самостійних рішень); особиста гідність (визначається рівнем вихованості, самооцінки); індивідуальність (несхожість на інших).

Сучасна школа не тільки навчає – школа формує *особистість, яка здатна вчитися і яка хоче вчитися*, причому, вчитися не просто заради процесу, а у співвіднесенні зі своїми особистісно значущими потребами. Це в учня виробляє позицію активного суб'єкта діяльності: він вчиться – він знає, заради чого вчиться, він уміє визначати мету. І тут ми підходимо до того, що нова мета освіти – це життєтворчість, це життєве самовизначення людини. Якщо школа допоможе людині усвідомити свої можливості, свої життєві цілі, ця людина в житті зможе справдитись. Така позиція вимагає суттєвого переосмислення усіх складових навчально-виховного процесу. Це стосується і змісту освіти, і *організації того середовища*, в якому перебуває дитина, і зміни передусім тих взаємовідносин, які повинні утверджуватись у ситуації вчитель-дитина, вихователь-дитина. Це зміни, що утверджують людську гідність вихованця, формують його мислячою людиною, яка цінує людське життя, яка належним чином сприймає вияви демократичних взаємин. Без цього не можна говорити про демократичне суспільство.

ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНЕ ВИХОВАННЯ – це утвердження людини як найвищої цінності, навколо якої ґрунтуються всі інші суспільні пріоритети. Згідно з ним добро стає сутнісним визначенням людини; істина ж – лише засобом для розвитку її духовності.

Стратегія побудови виховного процесу в площині особистісного підходу мусить визначатися науковим розумінням внутрішніх закономірностей розвитку особистості в онтогенезі, а не ґрунтуватися на зовнішній доцільності, коли переважно використовувані методи заохочення чи покарання маскують складні виховні проблеми.

О.з.в. забезпечує дитині право на свободу вибору ціннісної позиції, на цінність людського духу і цінність життя взагалі, на можливість його дійового здійснення за наявності в неї установки на подолання дисгармонії в досвіді, поведінці, спілкуванні, діяльності.

ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ – організація навчання на засадах глибокої поваги до особистості вихованця, врахування особливостей індивідуального розвитку, ставлення до нього як до свідомого відповідального суб'єкта навчально-виховної взаємодії, передбачає формування цілісної особистості, яка усвідомлює свою гідність і поважає інших людей.

Схематизована таблиця

особистісно орієнтованого підходу до навчання і виховання

Основні показники	Особистісно орієнтований підхід
1. Настанова щодо учня	Учень – суб'єкт педагогічної взаємодії; інтерес до пізнання й розуміння унікальних особливостей, схильностей і інтересів дитини; сприйняття і розподіл відповідальності з учнем. Готовність допомагати самореалізації його можливостей. Учитель бачить в учнях особистості, шанує їхні думки, почуття, право на свободу вибору, визначає їхню неповторність, незамінність, рівність, право на співтворчість.

Основні показники	Особистісно орієнтований підхід
2. Мета	Розвиток дитини як активної, самостійної особистості (інтересів, здібностей, моральних почуттів), уміння жити у світі, що змінюється, і саморозвиток. Особистісна захопленість учителя і учня. Розвивати індивідуальну своєрідність кожного, створювати умови для самовираження особистості, спрямованість на розвиток у учнів гуманітарного мислення.
3. Контакт при взаємодії вчителя з учнем	Двосторонній емоційний зв'язок. Унікальний, емоційно-насичений, що створює загальне поле взаємодії; спілкування особистісне, а не рольове. Взаємодія базується на довірі, відвертості, відсутності страху. Конфлікти, що виникають, долаються творчо, розв'язуються на культурному рівні.
4. Способи розуміння, пізнання учня	Емпатичне розуміння, "читання" вербальних і невербальних сигналів.
5. Найчастіше використовувані засоби	Діалог, проблемне навчання, моделювання ситуацій успіху, заохочення, авансування, схвалення, "я" – повідомлення.
6. Процес	Гнучкий, що враховує дійсність і орієнтується на зону ближнього розвитку.
7. Результат	Сприятливий психологічний клімат, самостійність, творчість, позитивні внутрішні мотиви навчання, прагнення до саморозвитку.

(Друкується за матеріалами книги Л.О.Мільто "Методика розв'язання педагогічних задач")

ОСОБИСТІСНИЙ ПІДХІД – послідовне ставлення педагога до вихованця як до особистості, як до самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховної взаємодії. **О.п.** – базова ціннісна орієнтація педагога, яка визначає його позицію у взаємодії з кожною дитиною й колективом.

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ: виховний процес є *цілеспрямованим, багатofакторним, тривалим, комплексним*. Виховному процесові притаманна *віддаленість результатів* від моменту здійснення безпосереднього виховного впливу. Між педагогічними впливами і проявом вихованості або невихованості лежить довгий період утворення необхідних властивостей особистості. Може бути і велика варіативність результатів. У тих самих умовах останні можуть суттєво відрізнятись. Це пов'язано із значними індивідуальними відмінностями учнів, різним досвідом їх соціального формування, ставленням до виховання. Рівень професійної підготовки вихователя, його майстерність, уміння керувати виховним процесом значно впливає на хід і результати цього процесу.

Процесу виховання властива *самокерованість*. Його протікання здійснюється в двох напрямках: від вихователя до вихованця (прямий зв'язок), результатом чого є послідовність взаємопов'язаних виховних ситуацій; від вихованця до вихователя (зворотний зв'язок), який дозволяє будувати кожну виховну ситуацію з урахуванням результативності попередньої. Чим більше у розпорядженні вихователя зворотної інформації, тим доцільнішим стає виховний вплив.

III

ПАТРІОТИЗМ – постає як глибоке громадянське почуття, змістом якого є любов до свого народу, Батьківщини, усвідомлення своєї причетності до історії, традицій, культури свого народу, вболівання за його майбутнє. Важливою рисою **П.** є турбота про благо народу. В Україні на сучасному етапі він передбачає: сприяння становленню й утвердженню Української держави як правової, демократичної країни.

ПЕДАГОГІЧНА ВИМОГА – педагогічний вплив на свідомість учнів з метою спонукати їх до позитивної діяльності або гальмування негативних дій і вчинків.

За формою висловлення вимоги бувають прямі й опосередковані. Прямі вимоги містять чітку вказівку щодо того, які дії та як їх потрібно виконувати. Висловлюють їх у безапеляційній (авторитарній) формі, рішучим тоном, що не терпить заперечень, підкреслюють інтонацією, мімікою. Опосередковані вимоги (порада, прохання, довіра, схвалення та ін.) не стільки самі стимулюють відповідні дії, як викликані ними психологічні переживання, інтереси, прагнення.

ПЕДАГОГІЧНА ГРА – це імітація реальної діяльності вчителя в штучно відтворених педагогічних ситуаціях. **П.г.** - основний засіб відтворення реальних ситуацій взаємодії учителя та учнів в навчально-виховному процесі, коли учасники гри виконують ролі учителя й учня. Основна мета **П.г.** – формування в

учасників гри вмінь реальної взаємодії з учнями, здатності реалізувати свої ідеї і проекти, передавати учням знання, оцінювати їхній рух, стимулювати діяльність. Загальна схема проведення П.г. включає розробку конкретного завдання, яке вирішуватимуть її учасники; організацію процесу гри; підсумковий аналіз гри.

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯ – а) елемент педагогічної діяльності, б) педагогічно доцільний, спланований чи імпровізований вчинок вихователя, що спричиняє зміну педагогічної ситуації або особистісні зміни.

ПЕДАГОГІЧНА КОМУНІКАЦІЯ – організація навчально-виховної діяльності на основі сприйняття, засвоєння, використання й передачі інформації з різних джерел.

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ – це характеристика високого рівня педагогічної діяльності. Критеріями П.м. педагога виступають такі ознаки його діяльності: гуманність, науковість, педагогічна доцільність, оптимальний характер, результативність, демократичність, творчість (оригінальність). П.м. ґрунтується на високому фаховому рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді. Необхідними умовами П.м. є гуманістична позиція педагога й професійно значимі особистісні риси і якості. П.м. – комплекс властивостей особистості вчителя, що забезпечує високий рівень самоорганізації професійної педагогічної діяльності, її високу якість.

ПЕДАГОГІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ – це усвідомлення вихователем соціально-психологічних і педагогічних умов, за яких найбільш успішно здійснюються:

- діалогічна взаємодія між суб'єктами виховного впливу;
- фізичний, психічний, соціальний і духовний розвиток конкретних груп чи окремих вихованців у режимі міжсуб'єктної взаємодії;
- зовнішнє і внутрішнє стимулювання фізично-оздоровчої, предметно-практичної, навчально-пізнавальної, соціально-комунікативної й орієнтаційно-оцінної активності;

- розв'язання внутрішніх суперечностей "Я-концепції" особистості – між "Я-реальним" і "Я-ідеальним", "Я-унікальним" і "Я-типовим" (соціально-нормативним) тощо.

ПЕДАГОГІКА СПІВРОБІТНИЦТВА – напрям педагогічного мислення і практичної діяльності, спрямований на демократизацію й гуманізацію педагогічного процесу. **П.с.** – спільна діяльність учителя та учнів, що ґрунтується на взаєморозумінні й гуманізмі, на єдності їхніх інтересів і прагнень, метою якої є особистісний розвиток школярів у процесі навчання й виховання.

ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ – науково обґрунтована педагогічна (дидактична) система, яка гарантує досягнення певної навчальної мети через чітко визначену послідовність дій, спроектованих на розв'язання проміжних цілей і наперед визначений кінцевий результат.

ПЕДАГОГІЧНІ ФУНКЦІ КОМУНІКАЦІЇ:

- інформаційна (реалізується у навчально-виховній діяльності та взаємодії між учителем та учнем);
- пізнавальна (допомагає розумінню й вивченню навколишнього світу, особистості, колективу, себе);
- експресивна (дає змогу доступно, цікаво й емоційно-виразно передавати знання, уміння й навички);
- управлінська (допомагає керувати своєю поведінкою і впливати на інших людей).

ПЕРЕВИХОВАННЯ – виправлення відхилень, вад, негативних наслідків, допущених у вихованні людської особистості.

ПЕРЕКОНАННЯ – метод виховного впливу, за допомогою якого вихователь звертається до свідомості, почуттів, життєвого досвіду дітей з метою формування свідомого ставлення до дійсності і норм поведінки. Переконавання формують у процесі засвоєння учнями естетичних, моральних, політичних, філософських та інших знань. Переконувати можна словом і ділом. Тому переконавання здійснюють лише в єдності з іншими методами виховання: переконавання шляхом бесіди, дискусії, лекції, за допомо-

гою конкретного прикладу, педагогічної ситуації, на основі громадської думки тощо. **П.** складається з гіпотези (того, що треба довести), доказів чи аргументів (того, за допомогою чого доводиться гіпотеза) і демонстрації (способу доведення).

ПІЗНАВАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ – прагнення до знань, що виявляється в активному вибірковому ставленні учня до пізнання сутнісних властивостей предметів і явищ дійсності.

ПОВЕДІНКА – система взаємопов'язаних реакцій і дій людини й тварин у взаємодії з навколишнім середовищем. Фізіологічною основою **П.** є система безумовних і умовних рефлексів. **П.** людини є системою дій і вчинків, які мають моральне значення й підлягають моральній оцінці від того, з яких причин їх зроблено. В цьому розумінні говорять і про **П.** учня в школі, родині, у громадських місцях тощо. Згідно з цим виховання **П.** як системи вчинків є насамперед моральним вихованням.

ПОЗАКЛАСНА РОБОТА в школі – складова частина навчально-виховної роботи, одна з форм організації дозвілля учнів. **П.р.** організовується і проводиться в позаурочний час органами дитячого самоврядування за активною допомогою і при тактовному керівництві з боку педагогічного колективу, особливо класних керівників, вихователів, організаторів позакласної і позашкільної роботи. Значну допомогу учням в організації **П.р.** надають позашкільні заклади. **П.р.** тісно пов'язана з навчально-виховною, що проводиться на уроках.

ПОЗАКЛАСНА ВИХОВНА РОБОТА – різноманітна діяльність учителів, вихователів, спрямована на виховання учнів і здійснювана в позаурочний час.

ПОЗАШКІЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНІ ЗАКЛАДИ – заклади освіти, які дають змогу дітям виявляти свої творчі здібності, одержувати додаткову освіту, підвищувати можливості у професійному становленні та забезпечують соціальний захист. До них належать палаци, будинки, станції, клуби й центри дитячої творчості, дитячо-юнацькі спортивні школи, студії, бібліотеки, оздоровчі та інші заклади.

ПОКАРАННЯ – осуд недостойних дій та вчинків з метою припинення, запобігання у майбутньому.

ПОЛЕМІКА – суперечка в процесі обговорення чогонебудь; боротьба принципово протилежних думок з того чи іншого питання, публічна суперечка з метою захистити, відстояти свою точку зору і заперечити думку опонента.

ПОНЯТТЯ – усталене вираження узагальненого знання про найістотніші риси й властивості предметів, зміст поняття передається сукупністю істотних ознак, які його характеризують. Поняття різняться за обсягом (одиничні, загальні, збірні, нульові) і за змістом (конкретні, абстрактні).

ПОХВАЛА – висловлене схвалення вчинків, поведінки й діяльності вихованців. У школі застосовується усна **П.**, записи в щоденнику, нагородження похвальною грамотою тощо. Особливо благотворно **П.** впливає на дітей несміливих, невпевнених у своїх силах.

ПОШАНА ДО ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ відображає тривалий і складний процес історії України, дає необхідну суму знань про нашу Вітчизну та її народ у певній закономірності. "Історія Батьківщини, – зазначав В.О.Сухомлинський, – це вічно жива сила, яка створює громадянина. Вона усотується в кров, у серце, в кожную клітинку істоти, в кожную іскру думки й пристрастей як вічно живий рух народного духу, як народне безсмертя". У справі відновлення почуття національної гідності величезне значення має висвітлення правдивої історії українського народу, історії його культури та освіти, відкриття замулених сторінок нашої спадщини, повернення імен видатних українських політиків, учених, художників, композиторів тощо.

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ – виховна діяльність сім'ї, школи, правоохоронних органів, спрямована на формування правової свідомості та правомірної поведінки дітей. **П.в.** має свої завдання: надання учням знань про закони держави, підвищення їх юридичної обізнаності, інформування з актуальних питань права; виховання поваги до держави і права; вироблення умінь і навичок пра-

вової поведінки; виховання нетерпимого ставлення до правопорушень і злочинності, спонування до посильної участі в боротьбі з негативними явищами в житті; подолання в правовій свідомості хибних уявлень, негативних навичок і звичок поведінки.

П.в. в школі здійснюють у навчально-виховному процесі (під час уроків правознавства, історії, літератури, географії та ін.), позакласній та позашкільній виховній роботі (бесіди, лекції, диспути на правову тематику, зустрічі з представниками правоохоронних органів, перегляд та обговорення кінофільмів, організація клубів на зразок "Підліток і закон").

ПРАВИЛА ДЛЯ УЧНІВ – організаційно-методичний документ, який визначає основні обов'язки й норми поведінки учнів у школі, родині, на вулиці, в громадських місцях. **П.д.у.** вимагають від дітей старанності, дисциплінованості, високої культури поведінки, уваги й доброзичливості до людей, бережливого ставлення до шкільного майна й речей своїх товаришів. Дотримання школярами **П.д.у.** сприяє нагромадженню ними досвіду моральної поведінки і зміцнює дисципліну в школі.

ПРЕДМЕТНІ ГУРТКИ в школі – науково-освітні гуртки, які організуються з метою розширення й поглиблення знань учнів з різних предметів навчального плану школи й розвитку в них інтересу до відповідних галузей науки, художньої літератури й мистецтва, техніки, спорту тощо. **П.г.** – одна з основних форм позакласної роботи, важливий засіб розвитку в учнів творчих здібностей, формування в них навичок самостійної й дослідницької роботи. Зміст і форми роботи **П.г.** залежать від специфіки навчального предмета, рівня знань і віку учнів.

ПРИНЦИПИ ВИХОВАННЯ – вихідні положення, що впливають із закономірностей виховання й визначають загальне спрямування виховного процесу, основні вимоги до його змісту, методики та організації. **П.в.** – система вимог, що охоплює всі сторони процесу виховання й відображає результати узагальнення досвіду виховної практики. Загальні **П.в.** суспільної спрямованості; виховання особистості в діяльності та спілкуванні; стимулювання внутрішньої активності особистості; гуманізм в

поєднанні з високою вимогливістю; оптимістичного прогнозування; опора на позитивні якості учнів; врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; виховання в колективі; єдність і погодженість вимог, зусиль і дій школи, родини і громадськості. Принципи національного виховання: виховання в громадянському, національному дусі; гуманізм, демократизм, природовідповідність, діяльнісно-особистісний; єдності родинного і шкільного виховання, наступність, спадкоємність поколінь.

ПРИНЦИПОВІСТЬ – морально-психологічна риса особистості, яка означає чіткість її соціальної позиції, вірність певній ідеї, переконанню, принциповість і послідовність їх відстоювання, проведення в життя. У характеристиці П. важливе місце належить стійкості, мужності, рішучості в боротьбі з антигуманними проявами, виявленню таких якостей, як сміливість, витримка, хоробрість, витривалість у небезпечних і складних обставинах. Принциповість вимагає високого напруження вольових та інтелектуальних зусиль особистості для досягнення поставленої мети.

ПРИЙОМ ВИХОВАННЯ – складова частина методу, що визначає шляхи реалізації вимог методів виховання.

ПРИНЦИП – основне, вихідне положення, правило діяльності.

ПРОГНОЗУВАННЯ – передбачення ситуацій (обставин, процесів, явищ, подій), які раніше не мали місця, але можливі в перспективі.

ПРОБЛЕМНА СИТУАЦІЯ – ситуація або задача, для розв'язання якої суб'єкт має знайти й використати нові для себе засоби діяльності; основне поняття проблемного навчання.

ПРОБЛЕМНЕ НАВЧАННЯ – спосіб організації активної навчальної діяльності; розв'язання учнями різних пізнавальних завдань, проблемних задач; передбачає також застосування евристичної бесіди, дослідницького методу, проблемного викладу знань.

ПРОФЕСІЙНА ІНФОРМАЦІЯ – система організації і проведення навчально-виховної роботи, спрямована на засвоєння учнями необхідних знань про соціально-економічні та психофізіологічні умови правильного вибору професії, формування в них уміння аналізувати вимоги різних професій до психологічної структури особистості, а також аналізувати свої професійно значущі якості, шляхи й засоби їхнього розвитку.

ПРОФЕСІЙНА КОНСУЛЬТАЦІЯ (від лат. *professio* – рід занять, *consultatio* – нарада) – науково-організоване інформування про професії, призначене головним чином для молоді, яка закінчує загальноосвітню школу, з метою надання практичної допомоги у виборі професії з урахуванням нахилів, інтересів і сформованих здібностей, а також потреб суспільства, народного господарства. **П.к.** повинна мати відомості про роль і перспективи кожної професії, про потребу в кадрах, про зміст трудової діяльності, про соціально-економічний і санітарно-гігієнічний статус професій, шляхи професійного навчання, з одного боку, і про ті вимоги, які ставить професія до людини, її психологічних особливостей, про методичні й фізіологічні показання і протипоказання до професії – з другого. **П.к.** найбільш успішна, якщо вона ведеться за віковими та освітніми рівнями й у ній беруть участь учителі та батьки зацікавлених у виборі професії молодих людей.

ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ (від франц. *orientation* – установка) – комплекс психолого-педагогічних і медичних заходів, спрямованих на оптимізацію процесу працевлаштування молоді згідно з бажаннями, нахилами і сформованими здібностями та з урахуванням потреби в спеціалістах народного господарства й суспільства в цілому. Систематична робота по **П.о.** є органічною частиною виховної роботи навчальних закладів.

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА – підготовка в навчальних закладах спеціалістів різних рівнів класифікації для трудової діяльності в одній з галузей народного господарства, науки, культури; невід’ємна складова частина єдиної системи народної освіти. Зміст **П.о.** включає поглиблене ознайомлення з науковими основами й технологією обраного виду праці; прищеплення спеціальних практичних навичок і вмінь; формування психологічних і моральних якостей особистості, важливих для роботи у певній сфері

людської діяльності. Термін "професійна освіта" розуміють і як сукупність знань, навичок і вмінь, оволодіння яким дає змогу працювати спеціалістом вищої, середньої кваліфікації або кваліфікованим робітником. Сучасна система **П.о.** в Україні охоплює вищу, середню спеціальну і професійно-технічну освіту.

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ – процес прийняття рішення особистістю щодо вибору майбутньої трудової діяльності. **П.с.** полягає в усвідомленні особистістю себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності і передбачає самооцінку людиною індивідуально-психологічних якостей та зіставлення своїх можливостей з психологічними вимогами професії до спеціаліста.

ПРОФЕСІЙНИЙ ДОБІР – заключний етап роботи з учнями, у процесі якого обираються конкретна професія та профіль професійного навчання, що відповідають професійно значущим особливостям психологічної структури особистості учня.

ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНА ОСВІТА – в Україні система підготовки й підвищення кваліфікації робітничих кадрів, форма професійної освіти, органічна частина системи народної освіти. **П.-т.о.** ґрунтується на поєднанні продуктивної праці з навчанням і підвищенням кваліфікації молоді та дорослих робітників.

ПРОЦЕС ВИХОВАННЯ – цілісний процес, в якому органічно поєднані змістова і процесуальна сторони. Змістова сторона **П.в.** характеризує сукупність виховних цілей. Процесуальна – характеризує самокерований процес педагогічної взаємодії вчителя та учня, що включає організацію і функціонування системи виховної діяльності й самовиховання учнів, спрямованої на реалізацію виховних цілей і формування позитивного досвіду самовдосконалення учнів.

ПРОСТОТА МОВЛЕННЯ – уміння говорити ясно, дохідливо, без ускладнень і надуманих образів, фальшивого пафосу, туманних зворотів, щоб досягти поставленої мети найкоротшим шляхом.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВІК – інтегрована характеристика представника певного вікового періоду за вимірами особистісного зростання, розвиненістю провідної діяльності та основною формою взаємодії з дорослими.

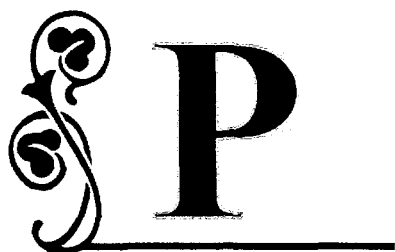
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ – метод, що забезпечує спостереження за змінами психологічних характеристик дитини в процесі педагогічного впливу на неї.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ПРОЕКТУВАННЯ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ є з'єднувальною ланкою між теорією і практикою останнього. Передбачає проектування особистісно-розвивальної взаємодії вихователя і вихованців як системи, компонентами якої є:

- психолого-педагогічна діагностика фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку учнів;
- постановка педагогічних завдань;
- організація (самоорганізація) діяльності вихованців;
- моніторинг (відстежування) динаміки рівнів їх соціальної активності;
- регулювання (саморегулювання) і корекція (самокорекція) відхилень у фізичному, психічному, соціальному і духовному розвитку та поведінці учнів, а також міжсуб'єктної особистісно-розвивальної взаємодії у педагогічних системах;
- аналіз і прогнозування виховних ситуацій міжсуб'єктної взаємодії на індивідуальному і груповому рівнях.

При цьому слід враховувати, що виховні впливи педагога можуть і повинні здійснюватися у процесі найрізноманітніших видів діяльності, що останні певним чином позначаються на виборі цих впливів.

Ядром у проектуванні виховного процесу є проектування педагогічних завдань, що розв'язуватимуться під час організації (самоорганізації) здорового способу життя, предметно-практичної, навчально-пізнавальної, соціально-комунікативної й орієнтаційно-оцінної діяльності на основі результатів психолого-педагогічної діагностики.

РЕГУЛЮВАННЯ ТА КОРЕКЦІЯ ДІЛОВИХ І ТОВАРИСЬКИХ СТОСУНКІВ. Важливим фактором регулювання і корекції взаємовідносин є стимулювання школярів до самовиховання, самостійного формування позитивних якостей і переборення недоліків власної поведінки. Тут серйозне значення мають самодіагностика фізичного, психічного та соціального розвитку, допомога вихованцям у виробленні вмій і навичок самовдосконалення у процесі навчально-пізнавальної, предметно-перетворювальної та соціально-комунікативної діяльності; створення умов для роботи над собою, допомога у виборі найбільш ефективних, педагогічно доцільних методів і прийомів самовиховання. Слід широко ознайомлювати учнів з методами ретроспекції, самоконтролю, самонагляду, самоаналізу, з прийомами самопримусу і самовладання, що звернуті до *інтелекту* (особисті правила, програми для роботи над собою, саморозуміння та інструктаж, самопереконання, самонавіювання), до *почуттів* (самовтіха, самосхвалення, самозаохочення, самосуд, самопокарання), до *волі* (самообіцянка, самозобов'язання, клятва, самонаказ, самовідмова, самозаборона, переключення).

Необхідно формувати вміння співвідносити між собою завдання вчорашнього, сьогоднішнього і завтрашнього дня; близькі, середні й далекі перспективи; вчити рухатися вперед поступово, ритмічно, періодично розв'язуючи завдання, що передбачають саморозвиток.

РЕЙТИНГ (від англ. *rating* – оцінка, порядок, класифікація) – термін, який означає суб'єктивну оцінку якогось явища за заданою шкалою. За допомогою **Р.** здійснюється первинна класифікація соціально-педагогічних об'єктів за ступенем вираження спільної для них властивості (експертні оцінки). В педагогічних науках **Р.** служить основою для побудови різноманітних шкал оцінок, зокрема про оцінці різних сторін навчальної і педагогічної діяльності, популярності чи престижності професій серед молоді тощо. Одержувані при цьому дані звичайно мають характер порядкових шкал.

РЕФЛЕКСІЯ – здатність людини до самопізнання, вміння аналізувати свої власні дії, вчинки, мотиви й зіставляти їх із суспільно значущими цінностями, а також з діями та вчинками інших людей.

РИСИ ГУМАНІСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ. Найсуттєвішими рисами гуманістичної школи виховання є:

1) особливе ціннісне ставлення до вихованця, визнання розвитку особистості (інтелектуального, фізичного, морального, естетичного, трудового) головним завданням школи, а становлення індивідуальності особистості – її головним результатом;

2) гуманістичні моделі передбачають створення культурно-виховного середовища, у якому відбувається вільний вибір особистістю способів творчої самореалізації, її саморозвиток у гармонії із собою і суспільством;

3) кожна виховна система веде власний творчий пошук змісту, методів, форм і засобів виховання; гуманістична спрямованість передбачає свободу і творчість як вихованців, так і вихователів;

4) вихователь є наставником і другом дитини, він постійно враховує її потреби, допомагає набутти природності (доброї, вільної, кмітливої), реалізувати можливості; підтримує кожного вихованця.

РІВЕНЬ ВИХОВАНOSTI – ступінь сформованості в учня відповідно до вікових можливостей найважливіших якостей особистості, які є показниками вихованості. **Р.в.** наближено характеризують словами: високий, середній, низький.

РОЗВИТОК ЛЮДИНИ – процес становлення особистості, вдосконалення її фізичних та духовних сил під впливом зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих чинників, серед яких найважливішими є цілеспрямоване виховання й навчання.

РОЗУМОВЕ ВИХОВАННЯ – діяльність вихователя, спрямована на розвиток інтелектуальних сил і мислення учнів з метою прищеплення культури розумової праці. Процес здобуття знань і якісне їх поглиблення є чинником розумового виховання лише тоді, коли знання стають особистими переконаннями, духовним багатством людини.

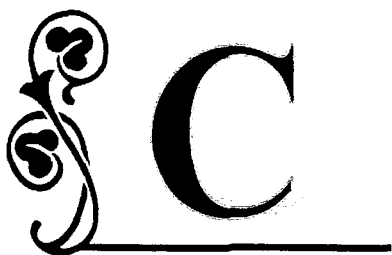
РОЗУМІННЯ – процес осмислення явищ або предметів через виявлення істотних ознак та зв'язків між ними.

РОЗУМОВИЙ РОЗВИТОК – процес розвитку інтелектуальних сил, пізнавальних здібностей мислення учнів.

РОДИННЕ ВИХОВАННЯ – це виховання дітей в родині батьками, родичами, опікунами або особами, які замінюють батьків.

РОМАНТИКА – *romantick* (романтичний), тобто має на увазі все незвичайне, фантастичне, таємниче, чудове (пригоди, почуття, обставини). Справжня **Р.** – це те, що ґрунтується, передусім, на привабливості й емоційному усвідомленні суспільно корисної діяльності. Складовими **Р.** можуть бути елементи гри, творчого пошуку (походи, заочні подорожі, пов'язані з виконанням конкретних завдань: пошук місць, імен, пам'ятників тощо).

*Земля – не рабиня наша, а мати,
сонце – не вітчим наш,
а рідний батько.
Ліси – наші брати, річки – сестри.
Дощі, вітри, сніги мусять
бути добрими гостями.
А ми на своїй планеті –
не тимчасові мешканці,
а мудрі господарі.*

САМОВИХОВАННЯ – систематична й свідома діяльність людини, спрямована на вироблення в собі бажаних фізичних, розумових, моральних, естетичних якостей, позитивних рис волі й характеру, усунення негативних звичок. Результат **С.** перевіряється практикою життя. Пов'язане з с а м о о с в і т о ю . Потреба в самовдосконаленні виникає в громадській, трудовій і навчальній діяльності, коли досягнуто певного рівня свідомості й самопізнання, вироблено здатність до самоаналізу й самооцінки, коли усвідомлюється необхідність відповідності особистих якостей поведінки вимогам суспільства. Найпростіші, малоусвідомлювані елементи **С.** мають місце вже у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. В доступних формах необхідно дітей цього віку привчати до самостійності, яка забезпечує в подальшому успіх **С.** Свідоме **С.** настає лише в підлітковому віці, коли в достатній мірі сформувалися основи характеру. Учнів необхідно знайомити в школі й сім'ї з різними формами й методами **С.** (самокритика, самопереконавання, самонавіювання, самопримус, самообов'язок, самоперемикування, емоційно-мислене перенесення у становище іншої людини тощо); спираючись на внутрішні стимули **С.**, організувати систему засобів, які змушують підлітка працювати над собою. Мета **С.** змінюється й ускладнюється з віком учня. В юнацькому віці інтенсивніше йде процес формування світогляду, збагачення знаннями, зміцнюється зв'язок між **С.** і с а м о о с в і т о ю .

САМОВРЯДУВАННЯ ДИТЯЧЕ – участь дітей в управлінні й керівництві справами свого колективу. С.д. починає свою історію ще у феодальній становій школі. На початку ХХ ст. воно дістало широкий розвиток у школах США, Англії, Німеччині тощо. С.д. розвиває в учнів організаторські здібності, почуття відповідальності, ініціативу; С.д. одночасно є однією з головних умов розвитку самостійності особистості. В практиці української школи усталилися різноманітні форми С.д. Конкретні форми С.д. складаються в кожній школі залежно від умов її роботи, традицій і нагромадженого досвіду. Форми С.д. змінюються разом з розвитком дитячого колективу; форми, які склалися в одній школі, не можуть шаблонно використовуватися в іншій.

САМОДІЯЛЬНІСТЬ ДИТЯЧА – прояв дітьми активності, ініціативи й самостійності думки, дії в праці, навчальних заняттях, громадському житті колективу і в іграх. Розвиток С.д. – одне з найважливіших завдань виховання підростаючого покоління.

САМОКОНТРОЛЬ – свідоме самостійне регулювання особистістю своєї поведінки, її мотивів і спонукань на основі виявлення відхилень у думках, почуттях, вчинках, діях від вимог загальноприйнятих. До механізму С. входять самоаналіз, самооцінка, самокритика й самообмеження – здатність відмовитися від бажаної поведінки, коли це зумовлюється зовнішньої потребою. Великою є роль у механізмі С. совісті, особливо тоді, коли вчинок здійснюється наодинці з собою, без свідків.

САМОКОНТРОЛЬ У НАВЧАННІ – перевірка суб'єктом власних дій зіставленням, аналізом, корекцією; спирається на мотивацію досягнення правильного результату, розвинену волюву сферу.

САМОКРИТИЧНІСТЬ – це виявлення здатності й уміння особистості дати собі самооцінку, виходячи із суспільних вимог, визнати перед самим собою свої помилки, недоліки, чітко виконувати самозобов'язання з усунення їх.

САМОНАКАЗ – веління самому собі – дійовий засіб для вироблення самовладання й вміння управляти собою навіть у найскладніших ситуаціях.

САМООДЕРЖИМІСТЬ – це здатність і уміння добровільно поступатися власними інтересами, а у разі потреби – своїм життям заради блага людей, своїх ідеалів.

САМООСВІТА – самостійна діяльність суб'єкта, спрямована на оволодіння новими знаннями, вміннями, навичками і вдосконалення набутих, відповідно до свідомо поставленої мети.

САМОСТІЙНА РОБОТА УЧНІВ – діяльність учнів, спрямована на оволодіння навчальним матеріалом або його застосування, що відбувається без участі вчителя.

САМОПЕРЕКОНАННЯ – переконання себе в чому-небудь завдяки добору відповідних доказів і аргументів. За допомогою С. можна регулювати психічні стани, вчинки як шляхом засудження себе і проявів своєї поведінки, так і схваленням і спонуканням до зміни їх.

САМОПІЗНАННЯ – це відкриття себе, виявлення передусім своїх позитивних якостей і можливостей і тих задатків, які потім шляхом самовиховання людина зможе перетворити в здібності, а талант в стійку рису характеру. Основне правило С. – шукати в собі істинне "Я".

САМОСТИМУЛЮВАННЯ – перетворення реального на бажане за допомогою власних зусиль. Стимулюючи себе, дитина прагне відкрити нове, опирається на самолюбство, самосвідомість, волю, радість від громадського визнання своїх вчинків.

САМООЦІНКА – судження людини про наявність у неї якостей, характерних для певного еталону, зразка.

СІМ'Я – невелика соціальна група, до якої входять поєднані шлюбом чоловік і жінка, їх діти (власні або усиновлені), кровні родичі, інші особи, пов'язані родинним зв'язками з подружжям.

С. – середовище утвердження загальнолюдських цінностей у дитини: добра, істини, справедливості, краси, любові, поваги до інших... Водночас це осередок індивідуальних цінностей, персоніфікованих у дітях. Якщо для суспільства головною цінністю виступає Людина, то у сім'ї такою цінністю є власна Дитина як духовна часточка самих батьків, сенс їхнього життя та індивідуальне щастя. Таким чином, сімейне середовище зберігає, утверджує і водночас формує ціннісно-смыслову сферу дитячої особистості на основі прийняття останньою соціально значущих норм, переконань та ідеалів, а також через "велику школу тонких, сердечних, людських взаємовідносин. Ці відносини – найголовніше моральне багатство сім'ї".

В.О.Сухомлинський вважав надзвичайно важливим завданням сімейної педагогіки – формування у вихованців моральної готовності до батьківства і материнства. "Багаторічний досвід переконав нас, що вміння бачити в дитині... майбутніх батька й матір, уміння оцінювати педагогічні явища з тієї позиції, що через два десятиріччя наш колишній малюк приведе до школи свого сина і буде разом з нами міркувати про те, як його краще виховувати, – це вміння необхідне нашому суспільству такою ж мірою, як і високий рівень трудової майстерності виробників матеріальних і духовних цінностей. Перша школа батьківства й материнства – це повноцінне моральне виховання в роки дитинства..."

СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ – одна з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків з повсякденним впливом сімейного побуту. Головне завдання **С.в.** – підготовка дітей до життя в існуючих соціальних умовах, набуття ним знань, умінь і навичок, необхідних для нормального формування особистості в умовах родини. Сім'я здійснює виховний вплив на дитину з перших днів народження. Засоби догляду й годування, загальний режим формують у дитини перші звички, від яких залежить подальша її поведінка. Завдання батьків полягає в розвитку мислення й мови дітей, активності й витримки, самостійності в різних проявах життєдіяльності, прищепленні навичок самообслуговування тощо. У шкільному віці, коли основним змістом дитячого життя стає навчальна діяльність і формується

характер, важливо, щоб родина підтримувала тісний зв'язок зі школою, заохочувала дітей до посиленої праці й участі в громадській роботі, привчала їх до чіткого режиму дня. В підлітковому та юнацькому віці першочергового значення набуває формування в молоді світогляду, рис характеру. Завдання батьків – допомагати дітям виробити твердий характер, розумно розширюючи права й самостійність, підвищуючи їхню роль у житті домашньому і шкільному, в обранні майбутньої професії тощо.

СКРОМНІСТЬ – характеризує особистість з точки зору ставлення до оточуючих і самої себе, являється в тому, що людина не визнає за собою ніяких переваг чи особливих прав, добровільно підкоряє себе вимогам суспільної дисципліни, обмежує свої власні потреби матеріальними умовами, що існують у суспільстві, ставиться до всіх людей з повагою, виявляє нагальну терпимість до дрібних недоліків людей, якщо ці недоліки не торкаються лише її власних інтересів, і водночас критично ставиться до своїх власних заслуг і недоліків.

СМІЛИВІСТЬ – характеризує здатність людини долати в собі почуття страху, невпевненості в успіху, сумнів перед труднощами і несприятливими для неї наслідками.

СОВІСТЬ – особлива форма самоконтролю, важливий компонент моральної самосвідомості. Вона постає внаслідок самооцінки особистості за критеріями добра і зла, справедливості, порядності своїх вчинків і дій, нерідко виявляється у формі болісного усвідомлення своїх вад, моральної недосконаlostі.

СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНА АКТИВНІСТЬ як цілісне утворення є складною категорією, що містить у собі певну систему якостей, властивостей індивіда і характеризує:

- а) емоційне ставлення до ровесників, навколишніх людей; уміння емпатувати, співпереживати, співчувати, відчувати чужий біль і чужу радість, уміння ставити себе на місце іншого, бачити світ його очима; вміння володіти своїм емоційно-почуттєвим станом;
- б) знання норм і правил спілкування з навколишніми; здат-

ність осмислювати процес спілкування (спостерігати, розуміти), прогнозувати ситуації спілкування; вміння інтуїтивно визначати стан іншого, здатність до рефлексії, заглиблення у свій внутрішній світ, зіставлення індивідуальних особливостей з вимогами довкілля;

в) ціннісні орієнтації особистості в сфері спілкування, що виступають критеріальною основою емоційного ставлення до навколишніх (симпатія чи антипатія); здатність до об'єктивної оцінки поведінки і вчинків навколишніх та своїх власних; уміння оцінювати ситуації спілкування;

г) вияв турботи про навколишніх, самостійність та ініціатива у наданні допомоги; творче ставлення до спілкування з навколишніми.

Таким чином, у структурному плані **С.-к.а.** як системне утворення гіпотетично містить у собі чотири компоненти: афективний, когнітивний, аксіологічний та праксеологічний. Така структура соціально-комунікативної активності дає змогу глибше зрозуміти не тільки суть цього феномена, а і його динаміку протягом перебування учнів у навчально-виховному закладі.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ – 1) метод навчання, що передбачає організацію цілеспрямованого, планомірного сприймання учнями явищ навколишньої дійсності; 2) метод наукового дослідження.

СПРАВЕДЛИВІСТЬ – людські відносини, дії, вчинки, які відповідають морально-етичним і правовим нормам. Формування почуття **С.** передбачає визнання єдиних моральних вимог, які є обов'язковими для всіх, загальноприйнятих норм поведінки і відповідної поваги до інших людей. Справедливість вимагає від особистості діяти рішуче, виявляти особисту ініціативу у боротьбі з антигуманними проявами в поведінці оточуючих. Справедлива людина поважає людську гідність іншої людини, вірить у її щирість.

СПРИЯННЯ РОЗБУДОВІ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ означає здатність вихованців глибоко пізнати національно-визвольний, патріотично-державницький дух попередніх поколінь українців, пошану до героїв нації, усвідомлення незнищенності держави, її народу і культури, а також сво-

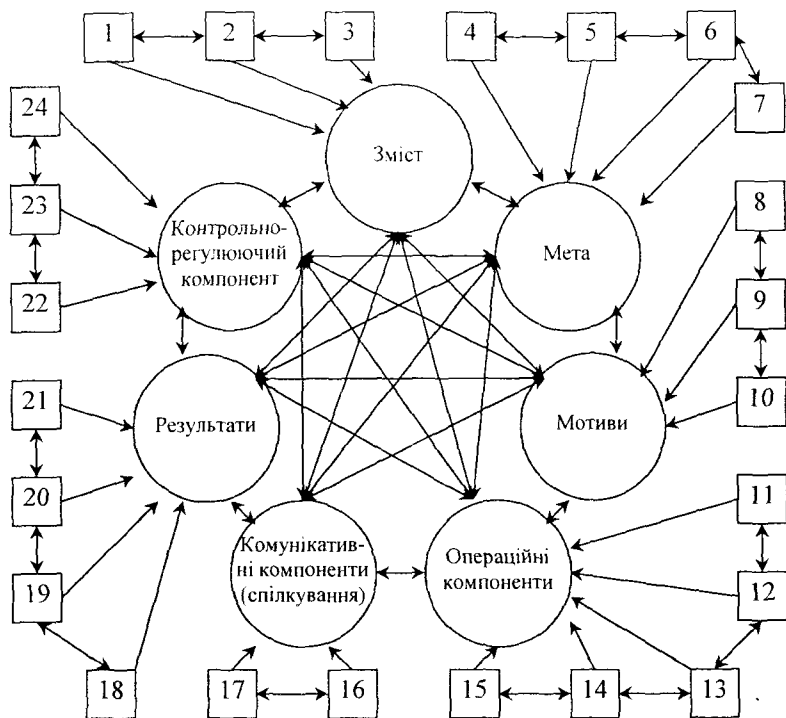
єї національної приналежності до рідної землі, народу, готовності до трудового й героїчного подвигу в ім'я України.

Сприяння державній незалежності України відбувається через уболівання громадянина за долю держави, особистий внесок у піднесення її соціально-економічного потенціалу, вияв громадянської мужності у боротьбі з бездуховністю, цинізмом, лицемірством, підлабузництвом.

СТАТЕВЕ ВИХОВАННЯ – складова частина виховного процесу, що забезпечує правильний статевий розвиток дітей і молоді та оволодіння нормами взаємин з представниками протилежної статі, а також правильне ставлення до питань статі. **С.в.** нерозривно пов'язане з фізичним, розумовим, моральним та естетичним розвитком особистості. Починається в дошкільному віці й зумовлюється переважно соціально-психологічними факторами. Засвоюючи в родині, дитячому садку моральні норми, хлопчики й дівчатка в той же час опановують правила, що передбачають деяку відмінність у їхній поведінці залежно від статі. Згодом, з початком статевого дозрівання, до факторів соціально-психологічних додається фізіологічний. У підлітковому та юнацькому віці, коли завершується статеve дозрівання, більшого значення набуває статева освіта. Соціально-психологічна й морально-етична сутність взаємин між людьми протилежної статі (товариськість, дружба, кохання, шлюб) розкриваються перед учнями в процесі вивчення творів художньої літератури, мистецтва та ін. Деякі питання статевої освіти потребують спеціальних виховних заходів (бесіди батьків з дітьми, педагогів з учнями, індивідуальні бесіди шкільних лікарів з учнями тощо).

СТИМУЛ – соціально організований вплив на свідомість, почуття і волю людей з метою підвищення трудової і громадської активності їх, дотримання норм і правил поведінки в громадському середовищі і побуті. Стимулювати – означає спонукати, здійснювати поштовх, імпульс до думки, почуттів і дії.

СТРУКТУРА ДІЯЛЬНОСТІ. У центрі – система взаємопов'язаних основних компонентів, зовні – їх структурні одиниці. Залежно від конкретних умов кожний компонент і його структурна одиниця змінюють свою вагу в загальній системі, а також міцність зв'язку з іншими компонентами.

Назви структурних одиниць: 1. Образи сприймань, уявлень, уяви. 2. Поняття, судження, міркування. 3. Висновки, правила, закони. 4. Усвідомлення мети. 5. Прийняття мети. 6. Внутрішній план дій. 7. Здатність будувати плани. 8. Допитливість. 9. Інтереси. 10. Потреби. 11. Рухи. 12. Предметно-маніпуляційні дії. 13. Дії, пов'язані зі взаєминами між людьми. 14. Перцептивні, мнемічні, мислительні, імажинатичні та практичні дії. 15. Операції. 16. Безпосередньо-емоційне спілкування. 17. Спілкування з орієнтацією на особливості, якості людей, їхнє становище в суспільстві. 18. Конкретні продукти діяльності. 19. Нові знання, вміння і навички. 20. Теоретичне відношення до дійсності. 21. Нові моральні якості, психологічні особливості. 22. Зовнішній контроль. 23. Вольова регуляція власних дій з урахуванням оцінки інших людей. 24. Самоконтроль.

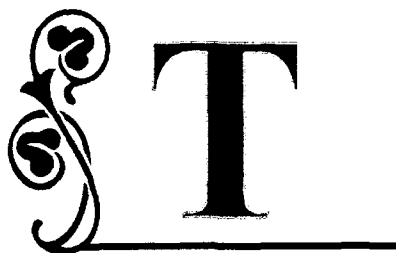
(За О.В. Скрипченко)

СТРУКТУРА ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ передбачає: оволодіння знаннями, нормами і правилами поведінки; формування почуттів (стійких емоційних відношень людини до явищ дійсності); формування переконань (інтелектуально-емоційного ставлення суб'єкта до будь-якого знання як до істинного / неістинного); формування умінь і звичок поведінки.

СТРУКТУРНИМИ ЕЛЕМЕНТАМИ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ є мета, завдання, закономірності, принципи, методи, засоби, результати виховання та їх коригування.

СУДЖЕННЯ – форма мислення, в якій щось стверджується або заперечується про предмети, явища, події, їх властивості, відношення і зв'язки.

СУМЛІННІСТЬ – риса особистості; старанність, зібраність у виконанні будь-якого виду діяльності. Сумлінна людина не просто зробить щось, а виконає його вчасно, на високому якісному рівні, прагне добитися найвищого трудового ефекту. С. притаманна людям діловим, серйозним, відповідальним; виховує і розвиває організаторські здібності, прилучає до праці. Проявами С. є добросовісне виконання поставлених завдань, чіткість в організації трудової діяльності, успішне її завершення.

ТАКТ ПЕДАГОГІЧНИЙ, тактовність педагогічна (від лат. *tactus* – дотик, відчуття, почуття) – почуття міри у застосуванні засобів педагогічного впливу, поєднання вимогливості з повагою до людської гідності вихованців. Проявляється в умінні вчителя поводитися належним чином, просто й переконливо розмовляти з вихованцями, поважати їхню гідність, ставити розумні й педагогічно обґрунтовані вимоги. Основою **Т.п.** є глибоке знання психології дітей, індивідуальний підхід у навчанні й вихованні. Прояв **Т.п.** – важлива умова формування авторитету вчителя, одне з джерел сили й ефективності його впливу на дітей.

ТВОРЧИСТЬ – діяльність людини, спрямована на створення нових матеріальних і духовних цінностей; передбачає наявність певних особистісних і процесуальних характеристик: здібностей, мотивів, умінь, уяви, інтонації тощо.

ТЕНДЕНЦІЯ – напрямок, в якому розвивається явисьце.

ТЕОРІЯ (грец. θεωρία – розгляд, міркування, вчення) – 1) В широкому розумінні – особлива сфера людської діяльності та її результатів, яка включає в себе сукупність ідей, поглядів, концепцій, вчень, уявлень про об'єктивну дійсність, протистоїть

практиці як предметно-чуттєвій діяльності і водночас перебуває з нею в органічній єдності. **Т.** виростає з практики, узагальнює її та обґрунтовується нею, а практика осмислюється, організовується і спрямовується **Т.** 2) У вузькому розумінні – форма вірогідних наукових знань, що дає цілісне уявлення про закономірності і суттєві характеристики об'єктів. Від інших форм наукового відображення (абстракції, гіпотези тощо) **Т.** відрізняються насамперед будовою і пізнавальними функціями. **Т.** є узагальненням об'єктивних фактів, способом опису та пояснення закономірностей реальної дійсності, засобом наукового передбачення. Серцевину **Т.** складають закони, які входять до неї. Формування й розвиток **Т.** здійснюються у сфері науки, а оволодіння нею – у процесі навчання. Завдання навчання – не лише дати систему знань, але й сформувати здатність до теоретичного мислення, основу якого становить доказовість. У процесі оволодіння науковими теоріями повинна вироблятися звичка не приймати нічого на віру, вміння доводити істинність чи хибність певного теоретичного положення, спростовувати хибні твердження, шукати причини, закономірності явищ, розкривати їхню суть.

Наприклад, **дидактика** (від грец. διδακτικός – повчальний) – частина педагогіки, яка розробляє *теорію освіти й навчання, виховання в процесі навчання*. Дидактика науково обґрунтовує зміст освіти, вивчає закономірності, принципи, методи й організаційні форми навчання. Термін "дидактика" вживався вже в педагогічних працях XVII ст. Я.А. Коменський у "Великій дидактиці" (1657) розробив зміст освіти, дидактичні принципи, методи навчання, вперше обґрунтував класно-урочну систему навчання.

ТЕРМІН – слово або вислів, яким у певній науці називають один об'єкт і яке використовують з одним, точно окресленим значенням.

ТЕСТИ – короткі стандартизовані завдання, за якими перевіряють результати в різних видах діяльності.

ТЕСТУВАННЯ – метод діагностики із застосуванням стандартизованих запитань та завдань, що мають певну шкалу значень.

ТЕХНОЛОГІЯ – це конструювання процесу (навчального, виховного). Це конкретні способи, прийоми реалізації педагогічних ідей.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ є відмітною рисою національно свідомих громадян України. Виражається у прагненні досягти взаєморозуміння і узгодженості різних позицій та інтересів. Її головні ознаки: визнання права будь-кого на власні переконання; гуманне ставлення до людей різних світоглядів, політичних орієнтацій, моральних звичок; творче співробітництво з представниками різних політичних систем, плюралізм думок, поступливість і великодушність. **Т.** сприяє самореалізації особистості; це здатність діяти зважено, розсудливо, без застосування сили.

ТРАДИЦІЯ (від лат. *traditio* – передання) – елементи соціальної й культурної спадщини, які передаються наступним поколінням і зберігаються протягом тривалого часу в суспільстві в цілому чи в окремих соціальних групах. **Т.** проявляється у вигляді усталених, стереотипізованих норм поведінки, звичаїв, обрядів, свят, морально-етичних елементів тощо. Важливе значення у вихованні дітей мають родинні та шкільні традиції.

ТРИВОЖНІСТЬ – неспокій, паніка з будь-якого приводу, прагнення до надмірної опіки, намагання не відпускати дитину зі свого поля зору створюють атмосферу нетерплячості.

ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ – виховання свідомого ставлення до праці через формування звички та навиків активної трудової діяльності. Зміст **Т.в.** визначається навчальною програмою для кожного класу. Його особливості відображають поняття "трудова свідомість", "досвід трудової діяльності", "активна трудова

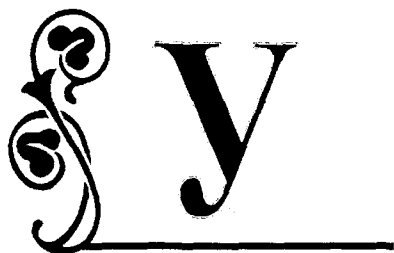
позиція". Т.в. здійснюється багатьма шляхами: у процесі вивчення загальноосвітніх предметів гуманітарного і природно-математичного циклів, на уроках трудового навчання, у процесі самообслуговування, у позакласній і позашкільній роботі, в родині.

ТУРИЗМ – це організовані короткочасні або тривалі подорожі, що здійснюються з метою ознайомлення з рідним краєм, історичними і культурними пам'ятками, природним багатством, а також з метою розширення кругозору учасників походів. Т. пов'язаний з умінням добре ходити, бігати, плавати, гребти, переносити вантажі, долати різні природні і штучні перешкоди, а взимку – ходити на лижах тощо.

УКРАЇНСЬКИЙ РУШНИК – СИМВОЛ ПРАЦІ Й КРАСИ

Як переважна більшість творів декоративно-прикладного мистецтва, рушник, перш ніж стати художньо-естетичним предметом, мав призначення ужиткового атрибуту, виконуючи різноманітні побутові функції. Відповідно до цього він мав різні назви. Наприклад, рушник для посуду називали – *стирок*, для рук та обличчя – *утирач*, або *утиральник*, для окраси домівки – *покутник*, *наобразник*, *божничок*, для пов'язування сватів та хресних – *плечовий*, для зустрічі гостей – *подарунковий*, для використання у весільному та інших обрядах – *обрядовий*.

Традиційно з рушником вітали появу дитини в родині, з ним зустрічали дорогих гостей, його дарували старостам, з ним збирали в далеку дорогу чоловіків та синів, проводжали людину в останню путь. Рушник в Україні завжди був символом гостинності, на ньому підносили давню слов'янську святиню – хліб і сіль. Він був взірцем людської працьовитості, адже за кількістю та якістю рушників в оселі складалася певна думка про господарів, а особливо про господиню.

Національне виховання ставить за мету прищепити дітям віру в **УКРАЇНСЬКУ ІДЕЮ**. Ідея – форма духовно-пізнавального відображення певних закономірних зв'язків та відношень зовнішнього світу, спрямована на його перетворення. Особливістю ідеї є здатність виявляти найсуттєвіші, всепідпорядковуючі риси і закони об'єктивних процесів і створювати цілісний, взірцевий образ предмета в пізнанні або творчості. В основі **У.і.** лежить служіння Україні. Вона втілює прагнення кожного громадянина до державності і соборності через пошану до свого народу, його культури.

УМІННЯ – засвоєний суб'єктом спосіб виконання практичних і теоретичних дій на основі знань і життєвого досвіду; формується вправлянням, передбачає застосування у звичних та змінених умовах.

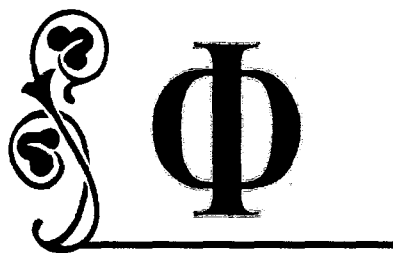
УМОВИВІД – логічна дія, внаслідок якої з одного боку або кількох відомих і певним чином пов'язаних між собою суджень дістають (виводять) нове судження, яке містить нове знання про предмет думки.

УПЕРТІСТЬ – негативна особливість поведінки людини (у стійких формах – негативна риса характеру), яка виражається в необґрунтованій і нерозумній протидії всьому, що виходить від інших людей, у тенденції діяти всупереч доводам розуму й по-

радам оточуючих, наполягати на своєму, навіть якщо дії при цьому явно недоцільні. У дітей – один з проявів неслухняності. Вперта дитина чинить опір вимогам дорослих, якщо ці вимоги суперечать її бажанням і намірам. Але цей опір нічим не виправданий, не обдуманий, не зумовлений обставинами. У дитяча виникає за відсутності нормальних умов для діяльності й задоволення природних потреб. У дитяча – це звична реакція капризної, розбещеної дитини, яка виросла в атмосфері захвалювання, або своєрідний протест несправедливо ображеної і приниженої дитини проти старших, які подавляють її самостійність, ігнорують її елементарні права і гідність. Попередження й подолання У досягається правильною організацією життя дитини, спілкування з нею. У спілкуванні з дитиною систематична вимогливість має поєднуватися з повною повагою до її особистості, з підтримкою та заохоченням її самостійності й розумної ініціативи. Подолання У пов'язане з вихованням у дитини довіри до дорослих, до їхнього авторитету. У спілкуванні з впертими дітьми не варто ставати на шлях прямої боротьби, а доцільно використовувати "обхідні шляхи" (тактовну рекомендацію, а не наказ, спокійне роз'яснювання, переконливе доведення безрезультатності впертої поведінки).

УРОК – форма організації навчальної роботи в школі, яка відбувається у межах точно встановленого часу за розкладом, з певним складом учнів для досягнення навчальних результатів; уроки мають різні структури залежно від мети, характеру, вікових особливостей учнів; об'єднуються в систему за темами. Крім освітніх, учитель ставить виховні й розвиваючі завдання, з якими навчання безпосередньо пов'язане.

УЯВА – психічний процес, який допомагає щось уявити (образ, діяльність, конкретний продукт, поведінку тощо) за відсутності повноти знань, необхідних для виконання завдання; це – процес відображення реальної дійсності в нових, незвичайних, несподіваних образах, зв'язках, поєднаннях; у навчанні розрізняють наслідувальну і творчу У.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ – складова частина загального виховання; соціально-педагогічний процес, спрямований на зміцнення здоров'я й загартування організму, гармонійний розвиток форм, функцій і фізичних можливостей людини, формування життєво важливих рухових навичок та умінь. **Ф.в.** здійснюється в єдності з розумовим, моральним, трудовим і естетичним вихованням. Обов'язкові заняття фізичними вправами за державними програмами проводяться в дошкільних закладах, загальноосвітніх школах, у всіх типах спеціальних навчальних закладах, в армії тощо.

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ – процес соціалізації людини, який включає розвиток (як саморух), виховання у вузькому розумінні (як управління педагогічним впливом), цілеспрямоване й стихійне навчання. Відбувається цей процес завдяки засвоєнню гуманітарних дисциплін, виховному впливу сім'ї, школи, суспільства, взаємодії з мистецькими явищами, здатності людини пристосовуватися до зовнішнього оточення, участі у громадському житті, свідомій її підготовці до самостійного дорослого життя.

ФОРМУВАННЮ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ УМІНЬ сприяють певні типи завдань:

- дослідницькі (спостереження, дослід, підготовка експерименту, пошуки відповіді в науковій літературі, екскурсії та експедиції і т.ін.);

- порівняльні, що свідчать про подібність або відмінність понять, складних явищ;
- спрямовані на впорядкування мислительних дій, а також користування алгоритмами або самостійне їх складання;
- аналіз і узагальнення ознак для виділення явища в певний клас чи вид.

ФОРМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ – варіанти організації виховного процесу, композиційна побудова виховного заходу.

Форма виховання – це зовнішнє виявлення процесу виховання. Якщо *зміст* процесу виховання вказує на те, *що є*, то форма – у *якому вигляді* проявляється. Звісно, зміст викликає зміну форми і навпаки. Зміст формується, форма наповнюється змістом. Провідна роль належить змісту.

До форм виховної роботи відносяться класні години, етичні бесіди, зустрічі з відомими людьми, екскурсії, обговорення книг, читальські конференції, диспути тематичні, розважальні, вечори і ранки, свята, змагання (спартакіади), турніри, виставки, конкурси, колективні творчі справи та ін.

Форми (способи) організації виховного процесу мають бути оригінальними, творчими, науково обґрунтованими, майстерно сконструйованими (педагогічна технологія), тобто гармонійно поєднувати довершеність, оригінальність і красу.

ФОРМИ РОБОТИ ВЧИТЕЛЯ З БАТЬКАМИ УЧНІВ: педагогічний лекторій, позакласний педагогічний всеобуч, університет педагогічних знань, підсумкова річна науково-практична конференція батьків з проблем виховання, день відчинених дверей, класні батьківські збори, відвідування батьків вдома, листування, тематичні вечори запитань і відповідей, консультації батькам, запрошення батьків до школи, ознайомлення батьків з психолого-педагогічною літературою.

Для забезпечення форм і змісту співпраці школи і батьків використовують усні журнали; педагогічний десант (виступи педагогів на підприємствах). Ефективними є спільні тематичні заходи "дерево родоводу" – зустрічі поколінь; "у сімейному колі" (індивідуальні консультації, зустрічі з лікарями, психологами, юристами); "родинний міст" – зустрічі з батьками та обговорення проблем виховання; "народна світлиця" – звернення до

народних традицій у сімейному вихованні; "день добрих справ" – спільна трудова діяльність педагогів, батьків і дітей; "дискусійний клуб" – обговорення проблемних питань виховання; "аукціон ідей сімейного виховання", "батьківський ринг", "дні довирни", "сімейні дні в класі" тощо.

ФУНКЦІЇ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА:

- забезпечувати оптимальні умови для всебічного гармонійного розвитку вихованців, їх самореалізації;

- у співдружності з батьками, вчителями, дитячими громадськими організаціями здійснювати всебічне виховання школярів у процесі навчально-виховної роботи в школі та за її межами;

- організовувати виховні та організаційні заходи для створення оптимальних умов, які сприяли б зміцненню та збереженню здоров'я учнів;

- організовувати позакласну виховну роботу з учнями, сприяти залученню їх до роботи позашкільних дитячих виховних закладів, дитячих громадських організацій;

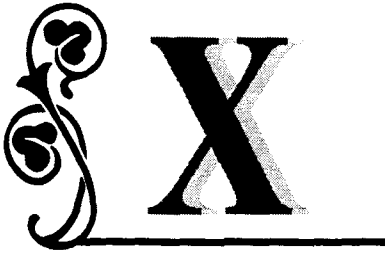
- вести відповідну документацію, подавати керівництву школи відомості про успішність, розвиток і вихованість учнів; стежити за веденням учнями щоденників та ін.

Конкретні обов'язки класного керівника зазначені у Статуті середньої загальноосвітньої школи.

ВАША ДИТИНА ПОСТІЙНО БРЕШЕ. ЯК БУТИ?

Спочатку треба визначити природу брехні. Спробуйте з'ясувати, що це – брехня від страху перед приниженням чи фантазування (псевдобрехня) задля того, щоб бути в центрі уваги? З брехнею-страхом можна впоратися так: переконати дитину в тому, що нема такої людини, яка б знала усе; навчіть її захищатися і атакувати в будь-якому діалозі; припиніть вимагати від дитини високих оцінок у щоденнику.

Брехню-фантазію достатньо спрямувати у потрібне русло, знайти дитині заняття, пов'язане, приміром, з літературно-художньою творчістю, і з неї вийде прекрасний письменник, педагог або режисер. Розвивайте цю здібність, всіляко заохочуйте нові вигадки своєї дитини, влаштовуйте сімейні посиденьки спеціально для того, щоб дати їй можливість виговоритися.

ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕДАГОГІЧНА (від грец. *χαρακτηριστικός* – той, хто служить відмітною ознакою) – документ, який відображає поведінку й успішність учнів з окремих предметів і видів занять, їхню позакласну й громадську діяльність, інтереси й нахили до окремих видів занять, фізичний і розумовий розвиток, дисциплінованість і моральні риси. Складається класними керівниками, вихователями на основі спостережень за дітьми, матеріалів обліку, а також спеціальних досліджень. **Х.п.** допомагає педагогові врахувати індивідуальні особливості учня й завдяки цьому підвищувати якість навчання й виховання.

ХАРАКТЕР (від грец. *χαρακτήρ* – відбиток, ознака, риса, особливість) – сукупність відносно сталих індивідуальних психічних рис людини, що виявляються в її поведінці й діяльності, ставленні до суспільства, колективу, самої себе. В **Х.** фіксується цілісність духовного життя людини, один з головних показників її індивідуальності. Закономірності виявлення й формування **Х.** вивчає характерологія. Пізнання **Х.** індивіда дає можливість із значною часткою ймовірності передбачити його поведінку й тим самим коригувати очікувані дії і вчинки. **Х.** зумовлений соціальним буттям особистості, засвоєним соціальним досвідом, що породжує типові риси **Х.**, які визначаються типовими обставинами життєвого шляху людей у конкретно-історичних умовах. В єдності з соціально-типовим у **Х.** виступає його індивідуальна

своєрідність, породжувана різноманітними неповторними ситуаціями, в яких відбуваються соціалізація суб'єкта, його виховання і разом з тим залежний від природних передумов розвиток індивідуальності. Для формування **Х.** вирішальне значення має соціальне виховання, залучення особистості до колективів.

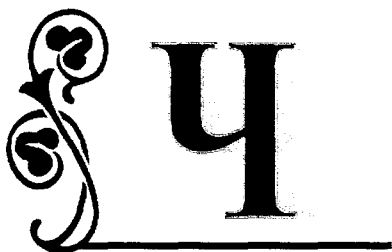
ХУДОЖНЄ ВИХОВАННЯ – складова естетичного виховання; формування засобами мистецтва естетичного сприймання, розвиток художньо-творчих здібностей людини в різноманітних галузях мистецтва, потреби вносити в життя прекрасне. Метою **Х.в.** є розвиток інтересу до мистецтва, формування в людині вміння сприймати, розуміти та оцінювати твори мистецтва, естетичної свідомості (смаків, поглядів, потреб) тощо. **Х.в.** здійснюється в родині, дошкільних закладах, у загальноосвітніх школах, середніх і вищих навчальних закладах, у позашкільних, культурно-освітніх закладах, у художній самодіяльності.

ХУДОЖНЯ САМОДІЯЛЬНІСТЬ ДІТЕЙ – позакласні й позашкільні заняття різними видами мистецтва (музикою і співом, хореографією, образотворчим, театральним мистецтвом). **Х.с.д.** сприяє естетичному вихованню дітей, розвитку їхніх творчих здібностей і художнього смаку. Найважливіша педагогічна вимога до **Х.с.д.** – відповідність змісту та обсягу художнього матеріалу віковим особливостям і можливостям дітей.

Щ

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ – вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтована на певний аспект соціальних цінностей. **Ц.о.** формуються в процесі соціального розвитку індивіда, його участі в трудовому житті. Виховання людини можна розглядати як керування становленням або зміною її **Ц.о.**

У комплекс засобів творення системи *особистісних цінностей* В.О.Сухомлинський включає любов ("людину ми творимо любов'ю"), красу ("ми, батьки, виховуємо дітей передусім красою своїх взаємин"), турботу і повагу ("Найголовнішим моральним багатством, що має величезну виховну силу, є взаємовідносини турботи, взаємовідносини поваги"), обов'язок, працю та особистий приклад ("Мистецтво виховання в ... сім'ях ... у тому й полягає, що моральне багатство твориться взаємовідносинами, де тісно переплітаються любов і добро з суворим обов'язком і працею, з особистим прикладом"). У структуру ціннісно-сислової сфери людини він включає "...вимогливість до самого себе, моральний закон у власному серці, чесність і правдивість наодинці з собою", що для батьків є високою мрією, ідеалом. У цьому плані вчений стоїть на гуманістичних засадах і повною мірою може вважатися одним із творців центрованої на гармонійний синтез індивідуального та загальнолюдського системи національного виховання.

ЧЕСНІСТЬ – моральна якість особистості, яка виражається у вірності обов’язкові і своїм переконанням, в умінні добросовісно ставитися до дорученої справи. Виховання чесності в дітей є частиною здійснюваного родиною і школою морального виховання. Важливу роль при цьому відіграє приклад старших. Виховання **Ч.** тісно пов’язане з формуванням у школярів правдивості й принциповості, вміння говорити правду і сміливо виступати проти недоліків (у тому числі і власних).

ЧЕСТЬ – поняття моральної свідомості й категорія етики, що включає в себе моменти усвідомлення індивідом свого суспільного значення й визнання цього значення з боку суспільства. Близька за змістом до категорії *гідність*. **Ч.** пов’язана з вимогою певної поведінки й способу дій для підтримання репутації особи або престижу тієї спільності, до якої вона належить.

ЧИННИК – умова, рушійна сила, причина будь-якого процесу.

ЧИСТОТА МОВЛЕННЯ – співвідношення живого слова, яке звучить, і норм літературної мови, ясність, доступність мовної форми публічного виступу.

ЧИТАЦЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ ДИТЯЧА – одна з форм керівництва позакласним читанням, яка полягає в обговоренні ді-

тьми книг і творчості окремих письменників у школі, бібліотечі, клубі тощо. **Ч.к.д.** проводяться за популярними творами художньої класики й новинками художньої літератури. **Ч.к.д.** є дійовим засобом виховання читацької культури учнів лише в поєднанні з іншими формами роботи над книгою.

ЧУЙНІСТЬ – характеризує ставлення людини до оточуючих. Передбачає турботу про потреби, запити і бажання людей, уважне ставлення до їхніх інтересів, проблем, що їх хвилюють, думок і почуттів.

ПАМ'ЯТКА БАТЬКАМ

1. *Любіть дитину. Не забувайте про тілесний контакт з дитиною. Знаходьте радість у спілкуванні з дітьми. Дайте дитині місце в сім'ї.*
2. *Хай не буде жодного дня без прочитаної книжки.*
3. *Розмовляйте з дитиною, розвивайте її мову. Цікавтеся справами і проблемами дитини.*
4. *Дозвольте дитині малювати, розфарбовувати, вирізати, наклеювати, ліпити.*
5. *Відвідуйте театри, організуйте сімейні екскурсії містом.*
6. *Надайте перевагу повноцінному харчуванню дитини, а не розкішному одягу.*
7. *Обмежте перегляд телепередач, ігри на комп'ютері до 30 хвилин.*
8. *Привчайте дітей до самообслуговування і формуйте трудові навички і любов до праці.*
9. *Не робіть із дитини лише споживача, хай вона буде рівноправним членом сім'ї зі своїми правилами і обов'язками.*
10. *Пам'ятайте, що діти – не прості продовжувачі наших особистих умінь і здібностей. Кожна дитина має право на власний вияв своїх потенційних можливостей і на свою власну долю.*

Ш

ШКІЛЬНИЙ ВІК – період життя й розвитку дітей, відповідний часові їхнього навчання в школі (тривалість 10-11 років). **Ш.в.** поділяють на молодший (з 6 до 11 років), підлітковий (з 11-12 до 14-15 років) і період ранньої юності (з 15 до 17-18 років), кожний з яких характеризується анатомо-фізіологічними та психологічними особливостями дітей, ступенем їхнього розвитку й участі в суспільно корисній праці, змістом і організацією навчально-виховної роботи. Вивчення і знання вікових особливостей дітей дає можливість правильно організувати їхнє навчання й виховання.

ШКІЛЬНА ДИСЦИПЛІНА – це дотримання учнями правил поведінки в школі та за її межами, чітке й організоване виконання ними своїх обов'язків, дотримання традицій тощо.

Свідомо дисципліна виявляється в суворому, неухильному виконанні суспільних принципів і норм поведінки, ґрунтується на почутті обов'язку та відповідальності.

ШКОЛА – навчально-виховний заклад для навчання, освіти і виховання дітей, молоді та дорослих. **Ш.** – явище історичне, завдання і зміст її змінювалися зі зміною суспільно-економічного ладу. **Ш.** в Україні покликана здійснювати розумове, трудове, моральне, фізичне й естетичне виховання учнів, прилучаючи підростаюче покоління до духовної культури й матеріального виробництва, озброюючи його необхідними знаннями і способами діяльності.

Щ

ЩАСТЯ – поняття моральної свідомості, що позначає стан людини, який найбільше відповідає внутрішній задоволеності повнотою й осмисленістю життя, здійсненням свого людського призначення. **Щ.** є чуттєво-емоційною формою ідеалу. Поняття "Щ." не лише характеризує певне конкретне об'єктивне положення чи суб'єктивний стан людини, а й виражає уявлення про те, якими повинні бути життя і діяльність людини.

ЩИРІСТЬ виявляється і співпереживанні, доброзичливому ставленні до того, хто поряд. Основними її проявами є глибоке розуміння внутрішнього стану людини; почуття приязні, товарищескості, взаєморозуміння; прояв тактовності у стосунках і взаєминах один з одним, здатність прямо, безкорисливо виражати свої почуття, думки. **Щ.** – це вміння сердечно, прихильно ставитись до проблем своїх товаришів. Щира людина сповнена життєвої правди, привітна і приязна у спілкуванні, відверта в оцінці тих чи інших людей. Вона уміє щиросердно виражати справжні, непідробні почуття і думки.

Ю

ЮНАЦЬКІЙ ВІК – період життя і психічного розвитку в межах від 14 до 18 років. У **Ю.в.** відбувається інтенсивний фізіологічний і психічний розвиток. Особливого значення в **Ю.в.** набуває моральне виховання, якому педагоги мають приділяти велику увагу. Психічний розвиток особи в **Ю.в.** тісно пов'язаний з навчанням, трудовою діяльністю й ускладненням спілкування з дорослими.

ЮНІ НАТУРАЛІСТИ, юннати – школярі, які беруть участь у позакласній і позашкільній роботі по вивченню природи і проведенню сільськогосподарського дослідництва. Основною формою організації **Ю.н.** є гуртки. Заняттями гуртків **Ю.н.** керують учителі і спеціалісти сільського господарства. **Ю.н.** ведуть спостереження, проводять екскурсії, виконують практичні роботи й досліди в школі, живому куточку, на навчально-дослідній ділянці тощо.

ЮНІ ТЕХНІКИ – школярі, які беруть участь у позакласній і позашкільній роботі по вивченню техніки й у дитячій технічній творчості. Заняття в технічних гуртках сприяють розширенню політехнічного кругозору дітей, виробленню в них технічних умінь і навичок, необхідних для життя, а також розвитку багатьох позитивних якостей особистості. **Ю.т.** старшого шкільного віку доводять практичне ознайомлення з технікою і процесами виробництва до оволодіння певними професіями – одержують любительські права на водіння автомобіля, складають екзамени на класифікаційні розряди робітників різних професій і спеціальностей. Для **Ю.т.** створюються спеціальні програми, видається науково-популярна й науково-технічна література.

"Я-КОНЦЕПЦІЯ" – система уявлень дитини про саму себе, що містить: усвідомлення своїх фізичних, психологічних та соціальних властивостей, самооцінку та суб'єктивне сприйняття впливу зовнішніх чинників. Використовуючи поняття **"Я-концепція"**, слід мати на увазі комплекс трьох основних компонентів: *когнітивного* – "Я-образ" (уявлення дитини про себе), *емоційно-ціннісного* (її ставлення до себе, переживання самовартісності) та *поведінкового* (реалізація уявлень та ставлення в конкретних вчинках). Я-концепція як своєрідна установка стосовно самої себе може бути позитивною і негативною; суперечливою і гармонійною, реалістичною та ілюзорною.

ЯКОСТІ ЗНАНЬ – поняття "якості знань" передбачає співвіднесення видів знань (закони, теорії, прикладні, методологічні, оцінювальні знання) з елементами змісту освіти й тим самим з рівнями засвоєння. **Я.з.** має такі характеристики: повноту – кількість програмних знань про об'єкт вивчення; глибину – сукупність осмислених учнями зв'язків і відношень між знаннями; систематичність – осмислення складу певної сукупності знань в їхніх ієрархічних і послідовних зв'язках; системність – осмислення учнем місця знання в структурі наукової теорії; оперативність – вміння користуватися знаннями в однотипних ситуаціях; гнучкість – вміння самостійно знаходити варіативні способи застосування знань в змінених умовах; конкретність – вміння розкласти знання на елементи; узагальненість – вміння виразити конкретне знання в узагальненій формі.

КЛЮЧОВІ СЛОВА КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

1. Сутність і особливості національного виховання

Національне виховання – це створена упродовж віків самим народом система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, покликаних формувати світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід, надбання попередніх поколінь. Науково обґрунтоване, правильно організоване національне виховання відображає історичну ходу народу, перспективи його розвитку.

Концепція має на меті визначення стратегії розвитку наскрізної системи виховання молодого покоління України, наповнення виховання гуманітарним змістом, котрий узгоджується з кращими надбаннями цивілізації, орієнтований на соціалізацію, безпосередній розвиток Людини і відповідає потребам її самореалізації та актуальним завданням відродження національної культури, становлення Української держави.

2. Принципи національного виховання

Народність – єдність загальнолюдського і національного. Національна спрямованість виховання, оволодіння рідною мовою, формування національної свідомості, любові до рідної землі і свого народу; прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, народних традицій і звичаїв, національно-етнічної обрядовості всіх народів, що населяють Україну;

природовідповідність виховання – врахування багатогранної і цілісної природи людини, вікових та індивідуальних особливостей дітей, учнівської та студентської молоді, їх анатомічних, фізіологічних, психологічних, національних і регіональних особливостей;

культуровідповідність виховання – органічний зв'язок з історією народу, його мовою, культурними і побутовими традиціями, з народним мистецтвом, ремеслами і промислами, забезпечення духовної єдності та спадкоємності поколінь;

гуманізація виховання – створення умов для формування кращих якостей та здібностей дитини, джерел її життєвих сил; гуманізація взаємин між вихователями і вихованцями, постановка виховання в центр навчально-виховного процесу, повага до особистості, розуміння її запитів, інтересів, гідності, довір'я до неї; виховання гуманної особистості, щирої, людяної, доброзичливої, милосердної;

демократизація виховання – усунення авторитарного стилю виховання. Співробітництво вихователів і вихованців. Сприйняття особистості вихованця як вищої соціальної цінності, визначення його права на свободу, на розвиток здібностей і виявлення індивідуальності;

безперервність виховання – досягнення цілісності і наступності у вихованні, перетворення його у процес, що триває впродовж усього життя людини. Нероздільність навчання і виховання, що полягає в їх органічному поєднанні, підпорядкуванні змісту навчання і виховання формуванню цілісної та всебічно розвиненої особистості;

етнізація виховного процесу – наповнення виховання національним змістом, спрямованим на формування самосвідомості громадянина. Створення можливості всім дітям навчатися у рідній школі, виховувати національну гідність, національну свідомість, відчуття етнічної причетності до свого народу. Принцип етнізації – невід'ємний складник соціалізації дітей;

диференціація та індивідуалізація виховного процесу – врахування у виховній роботі рівня фізичного, психічного, соціального, духовного, інтелектуального розвитку вихованців, стимулювання активності, розкриття творчої індивідуальності кожного;

послідовність, систематичність і варіативність форм і методів виховання;

свідомість, активність, самодіяльність і творча ініціатива учнівської молоді, поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю учнів;

зв'язок виховання з життям, трудовою діяльністю народу і продуктивною працею. Прищеплення любові до праці і поваги до людей праці. Розвиток у дітей і молоді трудових навичок і вмій, готовності до життєвої адаптації в умовах ринкових відносин;

інтегративність – єдність педагогічних вимог школи, сім'ї і громадськості. Організація родинного виховання та освіти як важливої ланки виховного процесу і забезпечення педагогічного всеобучу батьків.

3. Основні напрями національного виховання

Головною метою національного виховання на сучасному етапі є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина України, які включають у себе національну самосвідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту.

Найважливішою громадянською рисою особистості є сформованість національної самосвідомості і, любові до рідної землі, свого народу, готовності до праці в ім'я України. Формування національної самосвідомості передбачає освоєння молоддю своєї етнічної спільності, національних цінностей (мови, території, культури), відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, патріотизм, що сприяє утвердженню власної національної гідності, внутрішньої свободи, гордості за свою землю. Національна ідея має бути не просто атрибутом національної свідомості, чисто духовним феноменом, а поштовхом до практичних справ, як було у кращих синів і дочок нашого народу споконвіку.

Мова – це основа національної гідності, і ставлення до неї є виявом національної самосвідомості, а відтак і громадянської позиції. Підвищення мовної культури, статусу національних мов сприятиме зміцненню міжетнічних стосунків, культури відносин людини і нації, а також виробленню доброзичливого ставлення до представників інших етносів та народів, загальнолюдських цінностей.

Духовність особистості означає її інтелектуальний розвиток, що здійснюється як у процесі взаємодії людини з суспільством, природою, так і шляхом цілеспрямованої навчально-виховної роботи за умови нерозривної єдності національних і загальнолюдських надбань науково-професійної думки.

У формуванні ду х о в н о с т і особистості чільне місце по с і д а є світогляд як узагальнена система поглядів на світ і на своє місце в ньому, розуміння смислу життя. Світогляд є визначальним у житті людини, спрямовує її поведінку, пізнавальну і творчу діяльність, приводить у систему одержані знання, враження, спостереження.

Важливе місце у системі національного виховання займає у твердження принципів загальнолюдської м о р а л і : правди, любові, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, інших добродітностей. При цьому має вагу не тільки і не стільки просвітницька діяльність, скільки перетворення моральних знань, яких набуває молодь, у її переконання, стійкі моральні почуття і вчинки.

Ефективність морального виховання значно зростає в разі його опори на народну мораль, традиції, звичаї, обряди, які містять у собі високі моральні цінності (ідеї, ідеали, погляди, поведінкові норми), збагачені тисячолітнім досвідом мудрості народу, несуть могутній моральний потенціал, спрямований на виховання особистості.

Формування громадянських рис передбачає художньо-естетичну освіченість і вихованість особистості. Народ завжди прагнув будувати своє життя, культуру, побут, дозвілля за законами краси. Виховуючи в молоді народні естетичні погляди, смаки, які ґрунтуються на народній естетиці, національне виховання передбачає формування навичок гарної поведінки, доброзичливого ставлення до людей, вироблення умінь власноручно примножувати культурно-мистецькі надбання народу.

Т р у д о в а активність, с ф о р м о в а н і с т ь творчої, працелюбної особистості, цивілізованого господаря формується як під впливом соціального середовища, так і в процесі трудового навчання і виховання, спрямованого на вироблення відповідних навичок та умінь, професійної майстерності, готовності до життєдіяльності в умовах ринкових відносин. Істотне значення має використання надбань народної педагогіки, трудових традицій українців, зокрема запорозьких козаків, мудрих хліборобів, а також прилучення учнівської і студентської молоді до ведення фермерських господарств, створення госпрозрахункових трудових об'єднань, майстерень, кооперативів, асоціацій, молодіжно-козацьких господарств різного профілю. У цій справі важливо пропагувати розвиток традиційних народних художніх промислів.

Фізична культура – невід’ємний елемент загальної культури особистості. Повноцінний фізичний розвиток особистості, сформованість її фізичних здібностей, зміцнення здоров’я, гармонії тіла і духу, людини і природи – основа фізичного виховання.

Вершиною національного фізичного виховання самовдосконалення тіла і духу була епоха Запорізької Січі. Тут сила і витривалість, тілогартування у повсякденному житті і військових справах проходили в постійних іграх, забавах, танцях, змагальних вправах тощо. Всі ці історичні національні надбання послужать надійною основою для повноцінного фізичного розвитку молоді, зміцнення її здоров’я.

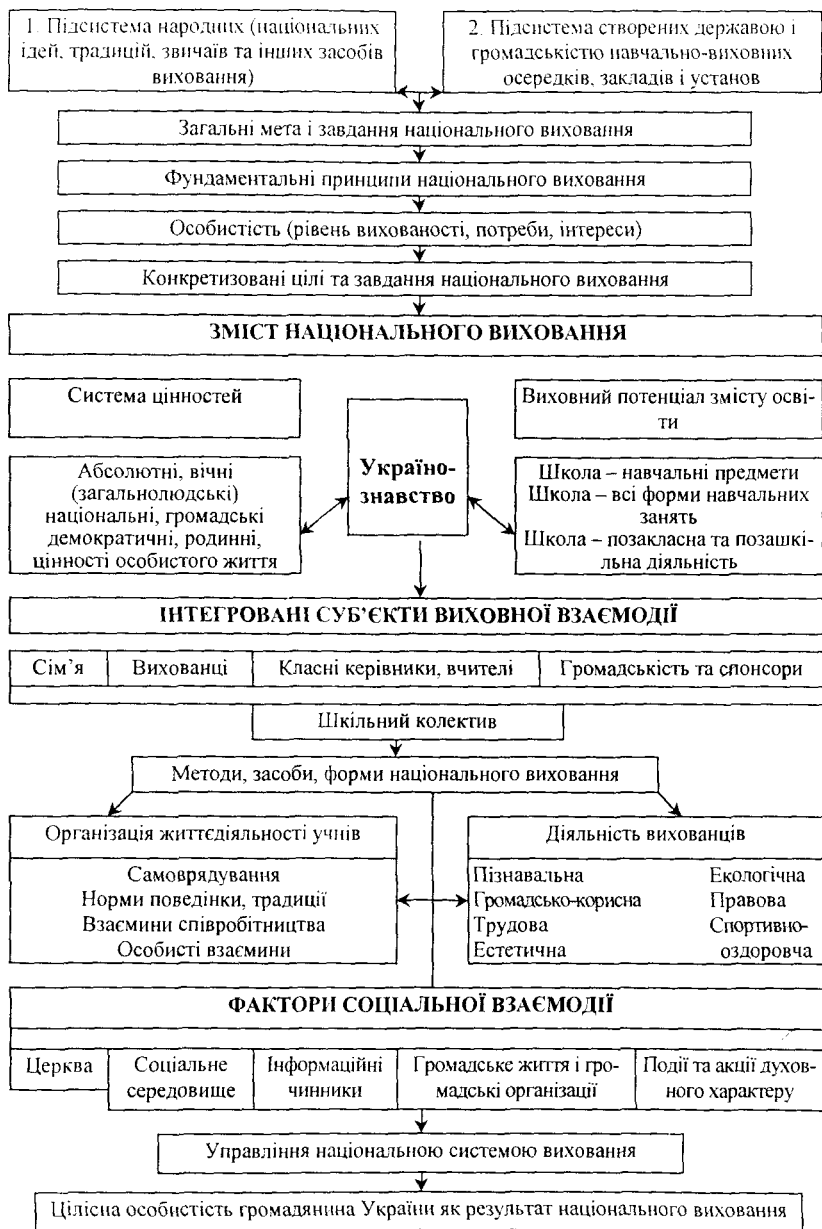
Пріоритетним напрямом морального становлення громадянина є виховання у дітей і молоді поваги до Конституції, законів України, національної символіки, глибокого усвідомлення взаємозв’язку між діями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю. Все це становить *правову культуру* особистості. У громадянському становленні дитини відіграє роль національна, державна символіка, знання про її історичне походження, глибоке розуміння її значущості в житті суспільства.

Формування екологічної культури, гармонійних відносин людини і природи посідає в Україні особливе місце. Це викликано багатьма причинами і, насамперед, наслідками чорнобильської катастрофи, високим рівнем радіаційної, хімічної забрудненості навколишнього середовища. Нашим дітям украй необхідні відчуття відповідальності за природу як національну і загальнолюдську цінність, основу життя на землі, господарські, гуманні принципи природокористування.

Активізації екологічного виховання, підвищенню його ефективності сприятиме тісний зв’язок з традиційним народним вихованням любові до природи, спираючись на педагогіку народного календаря, де всі пори року, кожна дата, свята тісно пов’язані з природою рідного краю, з природою самої людини.

Розвиток індивідуальних здібностей і таланту молоді, забезпечення умов їх самореалізації є пріоритетним напрямом виховної роботи. Для відродження, пошуку і підтримки національних талантів необхідно подбати про задоволення різнобічних потреб учнівської молоді у сфері науково-технічної, художньої, декоративно-прикладної творчості, еколого-натуралістичній, туристсько-краєзнавчій, фізкультурно-спортивній діяльності.

УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА СИСТЕМА ВИХОВАННЯ

ПРАВИЛОВІДПОВІДНЕ ВИХОВАННЯ ЯК СУСПІЛЬНИЙ ВИКЛИК

Нам потрібна не просто нова педагогіка виховання, а педагогіка сильного виховного впливу, тобто *моральна педагогіка*. Тільки вона спроможна стати міцною теоретичною підтримкою у виховній діяльності педагога.

На нашу думку, саме таку науку виховання мав на увазі К.Д.Ушинський, коли визначав педагогіку як "*зібрання правил (курсів наш – І.Б.) педагогічної діяльності*" (Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания: Опыт педагогической антропологии // Избр. пед. соч.: В 2 т., т. 1. – М., 1976, с. 237). Річ у тім, що у правилі як науково-педагогічній категорії концентрується те чи інше знання про особливості національного функціонування чи про умови, засоби, закономірності психічного розвитку дитини, і відповідно воно виступає концептуальною основою побудови, зокрема системи ефективних виховних впливів. Тому якраз із рівнем правилвідповідності виховного процесу доцільно пов'язувати його технологізацію. На реалізацію такої ідеї і спрямовані нижченаведені виховні правила.

Правило 1. *Формування у вихованця позиції достоїно прийняти естафету людської духовності.*

Правило 2. *Культивування у вихованця потреби до морально-духовного багатства.*

Правило 3. *Морально-духовне самовипробування вихованця.*

Правило 4. *Організація життя вихованця, яке відповідає його морально-духовним цінностям.*

Правило 5. *Єдність сприятливої ситуації особистісного функціонування вихованця і ситуації його морально-духовного самовираження.*

Правило 6. *Дисгармонія у міжособистісному сприйнятті вихованців.*

Правило 7. *Перебування вихованця у ситуації "терзатися невідомістю".*

Правило 8. *Розпізнання вихованцем ситуації спокушування.*

Правило 9. *Символізація морально-духовної цінності.*

Правило 10. *Морально-духовне уподібнення.*

Правило 11. *Формування у вихованця морально здорового способу мислення.*

Правило 12. *Збагачення смисло-семантичного виховного тезаурусу вихованця.*

Робота над негативними якостями	Робота над позитивними якостями
1. Приборкати гнів	1. Набути добродійності
2. Утриматися від обману, неправди	2. Возвеличитися у милосерді
3. Залишити злослів'я	3. Укріпитися в справедливості, захищати її
4. Позбутися поганих звичок	4. Творити добро
5. Очиститися від ненависті	5. Виявляти співчуття
6. Угамувати себе	6. Зберігати любов
7. Виправитися від зазнайства	7. Викликати віру
8. Примиритися з недругом, налагодити дружні стосунки	8. Зробити себе кращим
9. Не хвалитися	9. Змінити на краще стосунки
10. Не мати заздрості	10. У мені має панувати справжня людяність
11. Знищувати заздрість	11. Загартовувати совість
12. Гасити гонористість	12. Захищати свою гідність
	13. Керувати своїми почуттями

Правило 13. *Організація особистісно конструктивного спілкування вихованців.*

Правило 14. *Комунікативна виразність педагога у виховному процесі.*

Мистецтво спілкуватися полягає в тому, щоб бути природним, самим собою. Це – головний пункт у розвитку техніки спілкування.

Правило 15. *Проектування позитивної метафоричної системи.*

Організоване виховання необхідно щонайтісніше поєднувати з усім багатоманіттям життєдіяльності індивіда, без спорадичності чи формалізму.

Слід практикувати таку позицію, за якої педагог усі справи вихованця, які навіть передбачають пізнавально-творчі та предметно-практичні цілі, вмів і прагнув одухотворити, викликати у нього глибокі позитивні переживання, смисло-ціннісні установки (Див.: Бех І.Д. Правилорідповідне виховання як суспільний виклик // Початкова школа. – 2004. - №№ 1, 2).

МОДЕЛЬ ІДЕАЛЬНОГО ВЧИТЕЛЯ

Подаємо орієнтовний перелік умінь та навичок, якими має володіти ідеальний учитель. Варто зауважити, що в переліку зібрані не тільки уміння, а й комплекс вимог до вчителя, який органічно доповнює модель.

Культура зовнішнього вигляду ідеального вчителя

Одяг:

- виконує професійну функцію: сприяє вихованню художньо-естетичних смаків учнів та гармонійно уособлює професійну діяльність вчителя;
- естетично витриманий, ошатний, гарний, в кольоровій гамі переважають помірно насичені барви;
- модний і елегантний, відображає рівень культури суспільства на даному етапі розвитку;
- стиль одягу – діловий, але не сіро-буденний;
- демонструє індивідуальність учителя, маскує недоліки зовнішності і підкреслює достоїнства;
- одяг комплектний, що дозволяє повсякчас мати елемент новизни;
- у манері одягатися знаходить вияв уміння враховувати вік, погоду, пору року, контингент вихованців та конкретні ситуації;
- у вдано підбраному одязі жінка-вчитель відчуває себе привабливою, неповторною;
- фурнітура та аксесуари підбрані зі смаком, доповнюють загальну естетичну картину зовнішнього вигляду;
- класичне вбрання чоловіка-вчителя – строгий костюм і в тон сорочка, краватка;
- із гардероба вчителя виключається: ультрамодний одяг, незвичайний фасон якого відволікає увагу учнів, одяг занадто яскравих тонів, що стомлює і дратує учнів.

Взуття:

- завжди чисте, відремонтоване, зручне, легке;
- модне, гарне, елегантне;
- підбране таким чином, щоб не завдавати зайвих турбот (фасон, розмір);

- гармує з індивідуальними особливостями зовнішнього вигляду (зріст, осанка тощо);
- відповідає сезону, погоді, ситуаціям;
- висота каблука оптимальна, тому ноги не стомлюються, а стукіт каблуків не відволікає уваги учнів;
- учитель ніколи не взуває взуття босоніж і не перебуває в приміщенні в теплих чобітках.

Прикраси:

- не відіграють домінуючої ролі в зовнішності учителя, а є лише акуратними художніми мазками, які підсилюють окремі сторони зовнішності;
- ансамбль у прикрасах обов'язковий;
- вибір демонструє почуття міри, смак;
- не використовує надто дорогих і яскравих коштовностей, щоб не відволікати увагу учнів;
- прикраси не заважають працювати і спілкуватись з учнями.

Зачіска:

- волосся завжди чисте, ретельно зачесане;
- зачіска модна і до лиця;
- жінка-вчитель піклується про те, щоб довге волосся не заважало під час роботи;
- чоловік-учитель щоденно голиться, акуратно підстрижений і зачесаний, вуса і борода (якщо є) мають естетичний вигляд;
- не допускає надміру експериментів зі своїм волоссям, щоб химерні зачіски і часті зміни кольору не відволікали уваги учнів;
- у приміщенні завжди без головного убору;
- взірець догляду за волоссям.

Макіяж:

- непомітно підкреслює і підсилює природну привабливість, маскує недоліки;
- гармує з одягом, зачіскою, аксесуарами, прикрасами;
- залежить від погоди, пори року, модних напрямів, індивідуальних особливостей, віку, обставин та доби; притаманне почуття міри;
- манікюр бездоганний;
- духи та інші парфуми мають тонкий, вишуканий запах;
- вибір косметичних засобів — доречний та відповідає художньо-естетичним вимогам.

Техніка саморегуляції:

- свідомо керує своїм психічним станом;
- знання і вміння із галузі психотехніки дають можливість швидко і кваліфіковано орієнтуватись у психічному світі вихованців, оцінювати їх стан у конкретній ситуації в конкретний момент;
- виявляє здатність до емоційної саморегуляції, рефлексії, самовладання, самоконтролю, самооцінки;
- уміє керувати творчим самопочуттям, регулювати свої вчинки, дії;
- уміє максимально мобілізувати себе на спілкування і взаємодію з учнями, їхніми батьками, колегами і адміністрацією;
- розуміючи проблеми учнів, уміє стати на їхні позиції, співпереживати, співчувати;
- почуття, які виявляє вчитель, завжди щирі, природні, без фальші;
- здатний до соціальної перцепції (вміння читати по обличчю);
- швидко орієнтується в ситуації, яка склалася, особливо в екстремальній і блокує виникнення емоційного зриву;
- досконало володіє технікою аналізу стану свого організму і подолання фізичної напруги, втоми;
- вміє звільнитися від зайвої м'язової напруги, що допомагає працювати в заданій ситуації;
- періодично переводить себе в стан релаксації (розслаблення), що дозволяє підтримувати себе в належній формі. Для цього використовує спеціальну систему вправ;
- не накопичує негативні емоції.

Техніка рухів:

- рухи вчителя плавні, безшумні, природні, прості, чіткі, витончені;
- гарна, виразна постава виражає внутрішню гідність;
- хода пряма і зібрана, "летюча";
- професійні рухи удосконалені (вміння ходити по класу: повільно, вперед і назад, а не вліво-вправо, стояти перед учнями, сидіти; нахилитися);
- пози естетичні й відкриті;
- вміє здійснювати за допомогою рухів фасилітативний вплив на учнів (поглажування по голові, покласти руку на плече і обійняти тощо);

- жести соціально-правдиві, виправдані, природно відображають зміст мовлення і мислення, почуття та несуть у собі емоційно-образну завершеність;

- використовує як індивідуальні, так і типові, історичні, механічні, описові жести;

- за допомогою міміки економно, виразно, чітко передає свої почуття, настрої, ставлення до конкретної ситуації;

- за допомогою жестів і міміки може інколи "приховати" свої деякі тимчасові почуття;

- ніколи не підкреслює своєю мімікою та жестами негативні сторони чи дефекти у зовнішності чи характері або темпераменті учнів.

Як відомо, педагогічна майстерність містить *елементи акторської техніки*:

- здатний до перевтілення, що є основною якістю актора;

- вміє викликати в собі необхідне самопочуття — той внутрішній стан, при відсутності якого творчість виявляється неможливою;

- вміє "зачарувати" собою, своїм зовнішнім виглядом і предметом; володіє "привабливою силою";

- вміє "грати", "входити" в роль, передавати характерні особливості образу за допомогою міміки, жестів, рухів, зміни голосу та інтонаційного забарвлення;

- широко використовує власні прикладні уміння (співати, танцювати, декламувати, грати на музичних інструментах тощо);

- вміє гратись разом з дітьми в їх улюблені ігри (сюжетно-рольові, ігри-драматизації, рухливі, ігри-розваги), вміло викликає дитяче бажання до ігрових ситуацій із включенням акторських здібностей (інсценізовані діалоги, пантоміми, імпровізовані етюди);

- володіє вміннями режисури навчальної і виховної діяльності, вміє складати сценарії уроків, вистав, позакласних заходів, вміло використовує драматизацію на уроці;

- вміє управляти своєю увагою і увагою учнів, спрямовуючи і переключаючи її в потрібному руслі та вміє створювати і підтримувати в собі домінанту активної уваги (зосередження);

- вміє уявляти і фантазувати.

Справжня майстерність учителя передбачає наявність *техніки володіння засобами навчання*. Володіючи нею, вчитель:

- виявляє майстерність, використовуючи наочність і технічні засоби навчання;
- уміє дотримуватися культури роботи на дошці, каліграфічно писати на ній;
- при демонстрації наочності виявляє особисте ставлення до неї;
- вміє на високому естетичному рівні виготовляти наочність та добирати її відповідно до психологічних особливостей учнів;
- акуратно, відповідно до вимог, веде іншу шкільну і класну документацію, класний журнал;
- володіє вмінням збирати необхідну інформацію про вихованців та відповідним чином складати їхні особові справи;
- уміє коректно контролювати ведення учнями щоденників, враховуючи вікові чи індивідуальні особливості учнів та їх сімей.

Багатокомпонентна модель ідеального вчителя передбачає наявність такої складової, як *культура і техніка педагогічного спілкування*.

За її наявності вчитель:

- спрямований на відкрите педагогічне спілкування; манера спілкування стримана;
- активний в організації спілкування, взаємостосунків у класі як колективного, так і парного (вчитель — учень);
- чітко індивідуалізує свої контакти — взаємодії;
- завжди знає мету спілкування і розуміє, що в його власній поведінці сприятиме досягненню мети;
- уміє вступати в діалог з опонентами, ставати на позицію іншого;
- емпатійний (здатний допомагати іншим), повсякчас виявляє співчуття і співпереживання, в змозі виразно демонструвати це у формі реальної допомоги;
- розуміє і сприймає кожного учня, адекватно оцінюючи його недоліки і достоїнства, що допомагає встановлювати і підтримувати продуктивні контакти. Знаючи ставлення учнів до себе, сприяє налагодженню зворотного зв'язку;
- діалог з учнями веде невимушено, безпосередньо, у доброзичливому тоні;

- вміє швидко і правильно орієнтуватись у конкретних ситуаціях і умовах спілкування;
- володіє вмінням проектувати спілкування, визначити його зміст і засоби для передачі;
- будує комунікацію так, щоб у ході взаємодії був присутній обмін враженнями, ідеями, уявленнями, настроєм, почуттями;
- спілкуючись, демонструє свою ввічливість, привітність, толерантність, педагогічний такт, коректність. Він — компетентна, ерудована людина, з різнобічними інтересами і хобі, тобто людина, з якою цікаво вести спілкування на різноманітні теми;
- ретельно готується до спілкування, наперед продумує структуру, можливі реакції і результати;
- враховує вікові та індивідуальні особливості своїх вихованців, сімейні обставини, здоров'я, темперамент і характер;
- створює сприятливі умови для успішного спілкування: приміщення, світло, музика, час;
- знає та дотримується оптимальної відстані між собою та учнем, батьком чи колективом;
- відчуває психічний стан партнера, завдяки його міміці і жестах, залежно від цього будує комунікацію;
- самостійний у висловленні суджень і висновків, враховує неповторність спілкування;
- не поспішає приймати остаточне рішення, всебічно аналізує ситуацію; прийняте рішення доводить до логічного завершення;
- спілкуючись, вміє створювати навколо себе довірливу, теплу, миролюбну атмосферу;
- розмовляючи з учнем, завжди називає його на ім'я;
- часто довіряє своїй інтуїції, яка має яскраво виражену професійну спрямованість;
- надає партнерам можливість спільно з ним шукати раціональні шляхи виходу із складної ситуації;
- бачить бар'єри у спілкуванні, розуміє їх причини, бачить шлях уникнення і подолання;
- усвідомлює власні помилки та прорахунки і при моделюванні наступного спілкування враховує їх;
- бесіду веде з позиції "ми", що забезпечує єдність співрозмовників та причетність до вирішення проблеми;
- уміло переводить ситуації, що виникають спонтанно, у потрібне русло до взаємодії;

- гнучкий у своїх установках: вони в нього позитивні;
- розмову з учнем розпочинає з питань, з яких простіше досягти узгодженості;
- орієнтується у відповідях співрозмовника, доречно продовжуючи його думки;
- уміє слухати партнера;
- доцільно використовує невербальні засоби спілкування (мову жестів), пластику, міміку, пантоміміку;
- мовлення у учителя яскраве, емоційне, образне.

Проблема педагогічної оцінки є чи не найбільш значущою в *педагогічній техніці*. Вирішального значення цьому питанню надавали відомі теоретики педагогічної науки, педагогіки-класики, вчителі-новатори. Цінні думки з цього приводу сформульовані видатним українським педагогом В.О. Сухомлинським. Він зазначав, що специфіка роботи вчителя така, що він постійно оцінює роботу і вчинки своїх вихованців. Зважаючи на це, він обґрунтував ряд вимог, якими керується у своїй роботі вчитель. Основні з них такі:

- оцінка повинна мати яскраво виражений моральний смисл, адже в ній закладений стимул, під впливом якого в дитини повинно утверджуватися прагнення бути хорошою;
- вчитель повинен дуже обережно ставитися до покарань, а в молодших класах повністю обходитися без них;
- якщо дитина скоїла якийсь негарний вчинок, то вчителю в розмові з нею треба говорити не скільки про провину, стільки про помилку;
- вчитель не повинен опосередковано карати учнів руками батьків;
- не можна знаходити розрядку свого психічного стану в зґрача придуманому покаранні;
- покарання повинне бути природним, тобто коли винний усвідомлює і боляче переживає свій вчинок, то це вже є серйозне покарання;
- "Чим суворіші будуть заборони й покарання, тим більше процвітатиме... зло" (Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. К.: Рад. шк., 1976. — Т.1. - С. 531).
- "Коли дитину звинувачують і судять, педагог має бути тільки захисником і оборонцем її" (там же, с. 632);

- перш ніж карати чи заохочувати, потрібно зрозуміти суть мотивів вчинків;

- щоб мати право карати, треба передусім любити дітей;

- ніколи не карати вихованця, який розкрив перед учителем свою душу, зізнався у своїй провині.

Згідно з цими мудрими настановами техніка ідеального вчителя, як нам видається, виглядає так:

- в індивідуальній оцінній системі переважають позитивні критерії оцінювання;

- інколи корисними стають позитивні аванси, що дає можливість не акцентувати увагу учнів на злі, жорстокості, жадібності тощо;

- високий рівень "соціальної терпимості";

- мудрість позиції: прощати, довіряти, не згадувати про минуле, не заважати починати життя спочатку;

- не застосовувати запізнілих покарань, щоб дати дитині шанс стати достойнішою;

- уміння адекватно оцінювати і коригувати власний суб'єктивізм оцінок, виходити за межі прямолінійних критеріїв оцінювання залежно від конкретної ситуації;

- відсутність максималізму і неоднозначності в оцінці;

- наявність сталої позиції: тільки одне покарання, можливо, суворе, але одне;

- пам'ятати, що оцінюючи, навіюєш самооцінку;

- дотримування поетапності, поступовості в педагогічній оцінці;

- якнайменше заборон; це життєдайно впливає на психофізичне здоров'я учнів;

- педагогічна оцінка не повинна виглядати як торжество сили над слабкістю, як приниження людської гідності;

- ніколи без потреби не критикувати учнів, адже критика — це засіб, а не мета;

- відчуття потреби у з'ясуванні істинної причини ситуації, яка склалася, і мотивів вчинку;

- ніколи не відкладати на "потім" справу, пов'язану із педагогічною оцінкою, якщо відомий і безсумнівний мотив;

- виконання правил відстроченої оцінки — обов'язкове;

- намагатися наділяти дитину кращим мотивом, ніж є в дійсності, навіюючи їй бажання стати кращою;

- щиро висловлювати власне ставлення до вчинку, поведінки учня, часом висловлювати співчуття винному, пам'ятаючи про те, що навіть дорослі далеко не завжди усвідомлюють справжні мотиви своїх дій і вчинків;

- виявляти гнучкість у виборі методів і прийомів педагогічної оцінки, маючи в арсеналі: метод побічного несхвалення, м'який жарт (не насмішка!) і добрий гумор, догану, зауваження, схвалення чи несхвалення, матеріальну форму заохочення, позбавлення задоволення, прийоми: "Я — повідомлення", "Ти — повідомлення" та ін.;

- у своїй практиці широко використовувати метод природних наслідків, про який Ж.Ж. Руссо образно сказав: "Розбив склянку — пий із бляшанки";

- дбаючи про благо учнів, вести активну просвітницьку роботу серед батьків;

- записи в щоденниках вести вдумливо, тактовно, не штовхаючи батьків до покарання.

Учителю слід завжди пам'ятати:

- не можна карати, коли дитина недобре себе почуває;
- не можна карати, коли сам роздратований, втомлений, хворий;
- не можна сваритись, застосовуючи лайливі, образливі слова;
- не можна карати, коли в дитини щось не виходить.

Техніка вирішення педагогічних конфліктів полягає в тому, що:

- учитель відчуває потребу та вміє шукати і знаходити конструктивні виходи із екстремальних, емоційно-забарвлених ситуацій;

- впевнено контролює педагогічні ситуації, при потребі втручається і змінює їх, пояснюючи в розгорнутій формі причину;

- учитель — справедлива людина, тому пустих конфліктів у її середовищі не повинно бути;

- змістовні конфлікти, які сприяють розвитку особистостей, вчитель вирішує на рівні суперечностей, не припускаючи протидії, протистояння, протиборства чи розриву;

- учитель майстерно та доречно застосовує різноманітні методичні прийоми, що сприяють вирішенню конфліктів, а саме: гумор, компліменти, компроміс, "третейський суд", тимчасове розставання чи жорсткий принцип;

- учитель здатний до глибокого аналізу ситуації, що склалася, виявити причини конфлікту, що допомагає безпомилково його розв'язати;

- розв'язуючи конфлікт, учитель виявляє повагу до протилежної сторони, надаючи право на незгоду і стимулюючи до пошуку аргументів, виправданих доказів.

Проблема *педагогічних вимог* у центрі уваги багатьох науковців-дослідників, педагогів-практиків. У наукових дослідженнях видатного педагога сучасності А.С. Макаренка це питання одержало таку наукову інтерпретацію. Він вважав:

- важливим аспектом вимог є вияв поваги, гуманного і відповідального ставлення до дітей;

- стиль і тон педагогічних вимог — це надзвичайно важливо.

Можна бути вимогливим і при цілком доброзичливому і лагідному тоні;

- вимогу можна висловлювати у формі прохання, вказівки, спонукання, зауваження і поради, товариського осуду тощо;

- пред'являючи вимоги, учитель у будь-яких ситуаціях виявляє турботу про вихованців;

- вимоги повинні бути ясними, прямими і категоричними, безкомпромісними;

- у вимогах педагог має бути завжди наполегливим і не підігрувати вихованцям, не приховувати від них власну точку зору;

- якщо вимогу діти зустрічають не у пригніченому настрої, а навіть урочисто, то це значить, що вони усвідомлюють, що цим самим вчитель демонструє довір'я до них;

- вимагати треба по-справжньому;

- з першого ж дня школа повинна пред'являти учням тверді незаперечні вимоги.

Ці теоретичні положення актуальні і нині. Техніка пред'явлення педагогічних вимог ідеального вчителя передбачає орієнтацію саме на них.

Таким чином, учитель:

- висуваючи педагогічно доцільні вимоги, розвиває учнів, збагачує їхній життєвий досвід і поважає їх як особистостей;

- вимоги промовляє твердо, дивлячись в очі учню;
- тон мовлення спокійний, доброзичливий, без підвищення голосу;
- послідовний у вимогах, що запобігає прояву лицемірства і обману;
- не висловлює одразу кілька вимог, дотримуючись принципу поступовості;
- обов'язково інструктує, як виконати ту чи іншу вимогу;
- не повторює безліч разів одну й ту ж вимогу, а натомість займається самоаналізом;
- вимагає, щоб виконання на певному етапі було доступним;
- дотримується мажору у ставленні до дітей;
- за будь-яких обставин його вимоги справедливі й зрозумілі, вичерпні; уникає вживання частки "не".

У запропонованій моделі використано матеріали наукових досліджень В.Ц. Абрамяна, О.О. Горської, І.А. Зязюна, С.Д. Омельченка та відомого психіатра В. Леві.

(С. Болсун // Рідна школа. – 1999. - № 2)

ЗАПОВІТ МАТЕРІ ТЕРЕЗИ

Життя – це шанс. Скористайся ним.

Життя – це краса. Милуйся нею.

Життя – це мрія. Здійсни її.

Життя – це виклик. Прийми його.

Життя – це обов'язок. Виконай його.

Життя – це гра. Стань гравцем.

Життя – це цінність. Цінуй його!

Життя – це скарб. Бережи його.

Життя – це любов. Насолоджуйся нею.

Життя – це таїна. Пізнай її.

Життя – це юдоль бід. Перебори усе.

Життя – це пісня. Доспівай її.

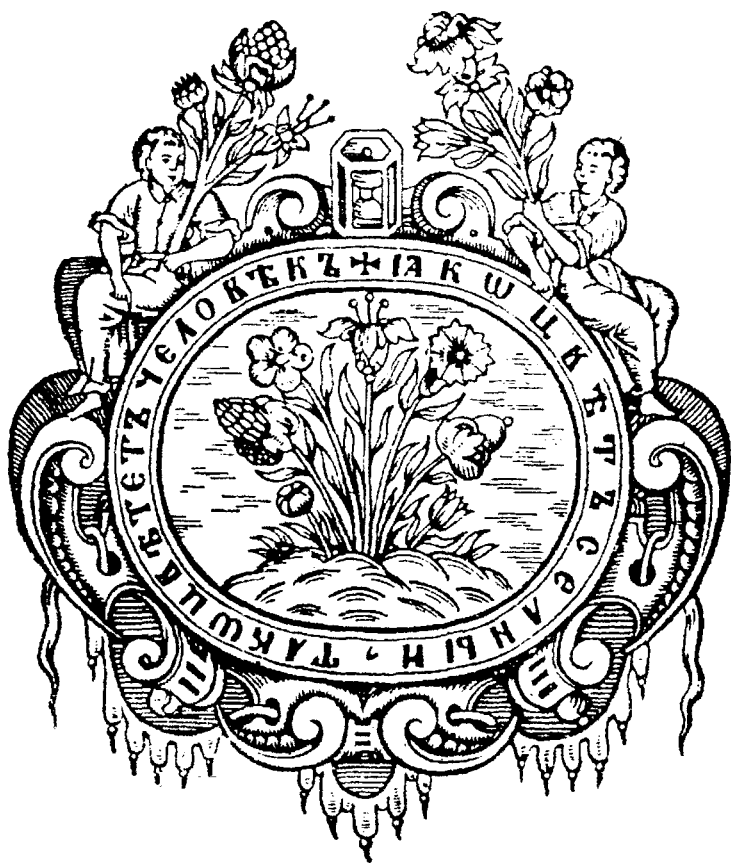
Життя – це боротьба. Почни її.

Життя – безодня невідомого – не бійся, вступи в неї.

Життя – удача. Шукай цю мить!

Життя таке чудове – не загуби його.

Це твоє життя. Борони його.

ВИСЛОВИ МУДРИХ ЛЮДЕЙ

Виховання, створене самим народом і засноване на народних починаннях, має таку виховну силу, якої немає в найкращих системах, що ґрунтуються на абстрактних ідеях чи запозичені в іншого народу.

К.Д. Ушинський

Все більш глибоке розуміння дитини – це і є її виховання.

В.О. Сухомлинський

Під вихованням слід розуміти найбільш повний розвиток усіх тілесних, душевних і духовних здібностей людини... Основне завдання виховання полягає чи не в тому, щоб запропонувати належні умови життя, світло і оточення, щоб за цих умов розвивалася кожна людина.

С.П. Шевирьов

Досягнення найвищих добродійств є мета людини. Для досягнення їх не слід ставити собі ніяких меж.

Г.С. Сковорода

Істинна мета виховання – це максимальний розвиток особистості в розумно організованому суспільстві, яке слугуватиме їй і якому вона сама слугуватиме.

На будь-якому етапі життя дитини справжнє виховання здійснюється на основі принципу пізнання на дотик, який найважливіший за усі наукові методи.

С. Френе

Краща у світі мета – стати хорошою людиною.

Цицерон

Наша особистість – це сад, а наша воля – її садівник.

В. Шекспір

Є тільки один ідеал довершеності, перед яким схиляються всі народності, – це ідеал, що його дає нам християнство... Воно дає життя і вказує вищу мету всякому вихованню; воно ж і має бути для виховання кожного християнського народу джерелом усякого світла й усякої істини.

К.Д. Ушинський

Заповіді любові біблійного походження

Заповідь нову даю вам, та любіть один одного: як я полюбив вас, так ви любіть один одного.

Євангеліє від Іоанна, 13:34

Якою має бути любов ближнього?

Любов у ближнього повинна бути щирою, діяльною і загальною.

Коли любов ближнього є щира, коли бажаємо ближньому добра, як самим собі.

Коли любов ближнього є діяльна?

Наша любов ближнього є діяльна, коли ділом допомагаємо ближньому, скільки можемо.

Коли любов ближнього є загальна?

Наша любов ближнього є загальна, коли любимо кожну людину, чи вона вам приятель чи недруг.

Чим виявляємо любов ближнього?

Любов ближнього виявляємо тим, що творимо діла милосердя для його душі і тіла.

Катихизис християнської віри, 1990. – С. 105

Що означає творити діла милосердя для душі і тіла?

Сім діл милосердя для душі

1. Грішника навернути. 2. Неука навчити. 3. В сумніві порадити. 4. Сумного потішити. 5. Кривду терпляче знести. 6. Образу з серця прощати. 7. За живих і померлих молитися.

Сім діл милосердя для тіла

1. Голодного нагодувати. 2. Спрагненого напоїти. 3. Голого зодягнути. 4. Подорожнього в дім прийняти. 5. Недужого відвідати. 6. В'язня відвідати. 7. Померлого поховати.

Катихизм християнської віри, 1990. – С. 205

– Знаєш заповід мудрих? – посміхнувся Анастасія.

– Їх багато.

Анастасія похитав головою:

– Один... Лише один... "Проси у друга тільки те, що він спроможний зробити". Не став його в незручне становище. Це означає кінець дружби.

... Замало бути добрим, необхідно ще бути тактовним. Чуйність – доброта серця, тактовність – його розум.

– Люди зазвичай не цінують того, в чому впевнені. Повітря багато, дихаємо і знаємо, що нікуди воно не подінеться. Сонце сходить щодня... Ми впевнені, що і завтра зійде. Так з усім. Не цінуємо хліб, роботу, близьку людину...

– А ви цінуєте?

– Поїхав з дому і відразу оцінив.

Гроші – суєта, головне – душа і гідність.

Любов є джерело всякого життя.

Що дає основу? – Любов.

Що творить? – Любов.

Що зберігає? – Любов, любов.

Що дає насолоду?

- Любов, любов, початок,

середина і кінець, альфа і омега.

Г.С. Сковорода

Опанувуй головне в духовній культурі – культуру людських відносин: умій розрізнати в людині світле і темне. Те, що ми називаємо повагою до людини, – це віра в добре начало в ній.

В.О. Сухомлинський

Чим людина розумніша і добріша, тим більше вона помічає добра в людях.

Блез Паскаль

Велика злість породжується слабкістю; дитина тільки тому і буває злою, що вона безсила; зроби ж її сильною, і вона буде доброю.

Жан-Жак Руссо

Ніщо не обходиться нам так дешево і не ціниться так дорого, як ввічливість.

М.Сервантес

Щоб досягти моральної досконалості, потрібно, передусім, турбуватися про душевну чистоту. А душевна чистота досягається в тому випадку, коли серце шукає правди і воля прагне до святості. Але все це залежить від істинного знання.

Конфуцій

Жодна моральна проповідь не виховує так, як живе почуття, а тому апарат емоцій є наче спеціально пристосованим інструментом, через який найлегше впливати на поведінку. Емоційні реакції здійснюють істотний вплив на всі без винятку форми нашої поведінки, на всі моменти нашого характеру.

Л.С. Виготський

Краса є могутнім засобом виховання чутливості душі... Я б назвав красу гімнастикою душі – вона випрямляє наш дух, нашу совість, наші почуття і переконання.

В.О. Сухомлинський

Слово – могутній діяч думки й життя, слово піднімає уми й серця... Слово рухає народними масами..., слово пробуджує свідомість, волю, глибину почуттів, робить слабку людину героєм, злиденне існування – титанічним устремлінням... Іменем і словами створений і стоїть світ.

А.Ф. Лосев

Силами красномовства ми допомагаємо друзям, засуджуємо нечесних, викриваємо засідки, перешкоджаємо розрухам безпутників, відвертаємо шкоди і небезпеки. Потім цим шляхом зав'язуємо і зберігаємо дружбу, ним же потішаємо пригноблених в нещасті, даємо розраду в дуже важких становищах, викорчовуємо ненависть, здобуваємо прихильність, втихомирюємо сварки і незгоди... Дар переконливого мовлення є той самий, що і дар лікування допомагає тілові, а переконливе мовлення лікує душі.

Феофан Прокопович

Вміння вести розмову – це талант.

Ф. Стендаль

Слово вчителя – як інструмент впливу на душу вихованця, нічим не замінити. Мистецтво виховання включає, насамперед, мистецтво говорити, звертатися до людського серця. Я твердо

переконаний, що багато шкільних конфліктів, які нерідко закінчувалися великою бідою, починаються з невміння вчителя говорити з учнями.

В руках вихователя слово такий же могутній засіб, як музикальний інструмент в руках музиканта, як фарби в руках живописця, як різець і мармур в руках скульптора. Як без скрипки немає музики, без фарби і пензля – живопису, без мармуру і різця – скульптури, так без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи, педагогіки.

Слово – це ніби той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність.

В.О. Сухомлинський

Заговори, щоб я тебе побачив.

Сократ

Говори з переконанням – слова й вплив на слухачів прийдуть самі собою.

І. Гете

Одне слово, сказане від щирого серця, діє на наш розум сильніше усяких найважливіших доказів і переконливіше усяких розмірковувань, а особливо, коли воно сказане саме тоді, коли треба...

А. Аміль

Животворне слово людини справляє на нас таку дію, яку не справлять ні книги, ні роздуми; воно сильніше вражає душу, глибше вкорінює в неї враження.

С. Пелліко

Дбай більше про істину слів, ніж про красу мовлення.

К. Еккартсгаузен

Слова – теж вчинки.

А. Франс

Говоріть дітям красиво про красу оточуючого світу.

В.О. Сухомлинський

Думай добре, і думки дозріють у добрі вчинки.

Л.М. Толстой

Музика – уява – фантазія – казка – творчість – така доріжка, йдучи якою, дитина розвиває свої духовні сили.

В.О. Сухомлинський

... Учитель стає на місце кращого батька, кращої матері. Він підхоплює з їхніх рук нитку виховання в тому місці, де вони вже не в змозі продовжувати. Така людина здатна піднести вище духовний рівень цілого села, розвинути в молоді сили і здібності, підвести молодь до нового способу думання і дій.

Й.Г. Песталоцці

Вихователь тільки тоді є сіячем розумного, доброго, вічного, коли він *правильно бачить добро і зло*, правильно оцінює найтонші пориви душі, думки, наміри, прагнення. Правильне бачення добра і зла – основа справедливості, а виховання перестає бути вихованням, коли дитина відчуває, що з нею повелися несправедливо. Несправедливість породжує образу і обурення, підлість і лицемірство.

В.О.Сухомлинський

Умійте зацікавити дітей – ось єдине правило шкільної дисципліни.

Хочеш наукою виховати учня, – люби свою науку і знай її, і учні полюблять і тебе, і науку, і ти виховаєш їх, але коли сам не любиш її, то скільки б ти не примушував учити, наука не справить виховного впливу.

Л.М. Толстой

Виховання до цього часу залишається переважно мистецтвом і видатні представники цієї сфери людської діяльності – Макаренко, Корчак, Сухомлинський – постають перед нами скоріш в образі "художників", ніж "інженерів" людських душ. По-справжньому наукова теорія виховання у загальноприйнятому розумінні слова "теорія" не існує і залишається справою майбутнього.

П.В. Симонов

Концепція гуманізації освіти включає прагнення до виховання молодшої генерації демократичної України на основі вищих духовних цінностей на рівні: людина – природа – суспільство – космос.

В.С. Лутай

Наш час – час глибокого осмислення життя, творчості, вибору шляху на роздоріжжі. Який "шлях широкий" обере кожна особистість – таким буде і майбутнє. Помолимося разом, аби ми не були "без'язикими рабами", – "правнуками поганими", аби відродилася слава України!

Ридаю,
молю, ридаючи: пошли,
подай душі убогій силу,
щоб огненно заговорила,
щоб слово пламенем взялось,
щоб людям серце розтопило.
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
те слово, Божеє кадило,
кадило Істини. Амінь.

Т.Г. Шевченко

Людина залишає себе насамперед у людині. У цьому наше безсмертя. У цьому найвище щастя і сенс життя. Якщо ти хочеш залишитися в серці людському – виховай своїх дітей. Виховання людини – найважливіший громадський обов'язок.

В.О. Сухомлинський

ПЕРЛИНИ НАРОДНОЇ МУДРОСТІ

Немає такої ділянки побуту, взаємостосунків між людьми, які б не знайшли відображення в народній мудрості. Прислів'я та приказки є енциклопедією народного життя. У прислів'ях народ знаходив відповідь на всі випадки буття.

У неписаному моральному кодексі народної мудрості закріплено систему правил, що стимулює поведінку людини в громаді й суспільстві.

* Мужньо стій за правду, бо лише правдою сильний народ.

* Тільки в чесній праці твоя добра справа й твоє безсмертя.

* Не роби зла ні людям, ні природі, бо в людини більше обов'язків, ніж прав.

Контролюючою інстанцією поведінки й діяльності людини завжди були її совість й громадська думка.

* Найсправедливіший суддя – совість, найвірніший товариш – честь.

* Роби так, щоб батьку-матері не було соромно від людей.

* До людей з добром, то й від людей – з добром.

Однією із найпоширеніших, найпопулярніших комунікативних якостей гарного, дієвого мовлення народ вважає ємкість, стислість, влучність слова:

* Народ скаже, як зав'яже.

* Коротко і ясно.

* Чоловік має два вуха, щоб багато слухав, а один язик, щоб менше говорив. Це класичне комунікативне правило. Чому? А ось взірці народних доброзичливих побажань, вітань, тостів:

* Бувай здорова, як риба, гожа, як вода, весела, як весна, робоча, як бджола, багата, як земля!

* Великий рости, щасливий будь, себе не хвали, другого не гудь!

* Від краю до краю всім добра бажаю!

* По сій мові та будьмо здорові!

Процес передачі життєвого досвіду старших поколінь молодшим – основна суть виховання. Про це свідчить народна мудрість:

* Якщо старші люди мову ведуть, нехай молодшим вуха ростуть.

* Знаннями міняються, щастям діляться.

* Батьківські поради – дороги даль ясна, мудрого поради – озера глибина.

Народ про роль знань в житті людини:

- * Шануй учителя. як родителя.
- * Книга вчить, як на світі жить.
- * Вік живи – вік учись.
- * Учись змолоду – згодиться на старість.
- * Два хитрих мудрого не переважають.
- * Не звання дає знання, а навчання.

Народна мудрість наголошує, що найкращою спадщиною, яку залишає кожна людина, є діла. І найкращий пам'ятник – трудовий. За народною оцінкою праця – першооснова життя суспільства, головний засіб створення духовної культури ("У праці – краса людини", "Щоб людиною стати, треба працювати").

Своєрідним підґрунтям духовності особистості слугують притчі – невеличкі оповідання, де в алегоричних формах даються повчання на різні випадки людського життя. Наприклад.

Запитали люди мудреця:

- Як пізнати душу людини?
- У пісні, – була відповідь.
- Як пізнати силу людини? – запитали вдруге.
- У слові, – була відповідь.
- В чому ж безсмертя людини? – запитали втретє.
- У праці, – була відповідь.

Народна духовність багатокomпонентна, розмаїта за своїм внутрішнім змістом і характером.

Пропонуємо осмислити з позицій сучасності такі українські прислів'я й приказки:

- * Дружба та братство – дорожче багатства.
- * Без вірного друга велика туга.
- * Дерево міцне корінням, людина – друзями.
- * Друга шукай, а знайдеш – тримай.
- * Друзі пізнаються в біді.
- * Друг-боягуз гірше ворога.
- * Людина без друзів, що дерево без коріння.
- * Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже.
- * Нових друзів наживай, старих не забувай.
- * Чоловік без друга, що їжа без солі.
- * Дружба – найбільший скарб.
- * Дружба родиться в біді, а гартується в труді.
- * З добрим дружись, а лихих стережись.

* У хорошій компанії розуму наберешся, а в поганій і свій забудеш.

* З ким поведешся, від того й наберешся.

* Громада – великий чоловік.

* Один у полі не воїн.

* Одна бджола меду не наносить.

* Дружний табун і вовків не боїться.

* Дружній череді і вовк не страшний.

* Дружні сороки і орла заклюють.

* Гуртом і каша краще їсться.

* В гурті і комар сила.

* В гурті і пісня в лад іде.

* Гуртом можна і море загатити.

Доберіть самостійно народний золотослів про виховання.

ЗОЛОТОСЛІВ

Перелік календарно-обрядових, родинно-побутових та господарських обрядів українського народу

Зимові свята:

1. Свято Андрія (13 грудня).
2. Свято Миколая (19 грудня).
3. Зимове сонцестояння (22 грудня).
4. Святвечір, багатий вечір, багата кутя (6 січня).
5. Різдво Христове (7 січня).
6. Новий старий рік, Василі (14 січня).
7. Водохреща (19 січня).
8. День Св. Валентина (14 лютого).
9. Стрітєння (15 лютого).

Весняні свята:

1. Весняне рівнодення (21 березня).
2. День Сорока Святих (22 березня).
3. Теплий Олекса. Благовіщення. Вербна неділя.
4. Великдень.
5. Святий Юрій.
6. Трійця, зелені свята.

Літні свята:

1. Свято Івана Купала (7 липня).
2. Свято Петра і Павла (12 липня).
3. Свято Маковея (14 серпня).
4. Спас (19 серпня).
5. Обжинки.
6. День Святого Симона.

Осінні свята:

1. Різдво пречистої Богородиці (21 вересня).
2. Осіннє рівнодення (23 вересня).
3. Воздвиження Чесного Хреста (27 вересня).
4. Віри, Надії, Любові та їх матері Софії (30 вересня).
5. Покрова (14 жовтня).
6. Свято Казанської Ікони Божої Матері (4 листопада).

Спробуйте скласти свій особистий, родинний річний календар святкових і пам'ятних для вас дат.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2-х кн. – К., 2003.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К. – Ірпінь: ВТФ "Перун", 2001.
3. Вишневецький О.С. Сучасне українське виховання. – Львів, 1996.
4. Волкова Н.П. Педагогіка. – К., 2002.
5. Гнатюк В.М. Зміст і форми національного виховання // Рідна школа. – 1999. - № 9.
6. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К., 1997.
7. Друзь З.В. Виховні технології в сучасній школі. – Кривий Ріг, 2005.
8. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. – К., 2005.
9. Качинська Л.Л. Виховний процес в сучасній школі. – Рівне, 1997.
10. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інф. збірник МО України. – 1996. - № 13.
11. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка. – К., 2004.
12. Методика воспитательной работы / Под ред. В.М. Коротова. – М., 1990.
13. Мовчун А.І. У світі етимології. – К., 1998.
14. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. – К., 2001.
15. Нісімчук А.С. та ін. Сучасні педагогічні технології. – К., 2000.
16. Організація виховної роботи в школі. – К., 1995.
17. Педагогічна майстерність / За ред. І.А. Зязюна. – К., 1997.
18. Петрович В.С. Зміст та організаційно-педагогічні форми позаурочної виховної роботи. – К., 1995.
19. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Інтерактивні технології навчання. – Умань, 2003.
20. Професійна освіта: Словник: Навч. посібник / Уклад. С.У.Гончаренко та ін.; За ред. Н.Г. Ничкало. – К.: Вища школа, 2000.
21. Психологія: Словарь / Под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – М., 1990.
22. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. – К., 1999.
23. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / За ред. А.Й.Капської та ін. – К., 2000.
24. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К., 1997.
25. Фіцула М.М. Педагогіка. – К., 2002.
26. Щербань П. Національне виховання в сім'ї. – К., 2000.
27. Щуркова Н.И. Новые педагогические технологии воспитательного процесса. – М., 1993.

ЗМІСТ

Стор.

Вступ.....	3
Термінологічний словник від А до Я	6
Ключові слова концепції національного виховання	112
Правилорідповідне виховання як суспільний виклик.....	118
Модель ідеального вчителя	120
Вислови мудрих людей.....	131
Перлини народної мудрості.....	139
Література	144